

**De van Nispens en Bergh
in de 18e en 19e eeuw**

Nispens. (van)

De van Nispens en Bergh

in de 18e en 19e eeuw

geschreven door
A.G.VAN DALEN

met medewerking van
Jhr. Mr. A.J.M. van Nispen tot Pannerden

Een voorwoord in vier taferelen

I.

Zonder historie dwaalt de mens
door de wereld als een kind
zonder geheugen.

Prof.Dr. H. Baudet

Op 28 september 1968 hielden de Van Nispens familiereünie op het Huis Bergh.

De oude burcht lag in het zonovergoten vredige Liemerse land als een opgezet roofdier. Enige dreiging ging er niet (meer) van uit.

Waarom zou er ook vijandschap tussen de Van Nispens en Bergh zijn? Hadden niet vier generaties voor Bergh gezorgd? Daar waren nu drie soorten Van Nispens: nakomelingen van twee zonen van Christiaan Frans van Nispen en Aleyda van den Sande; nakomelingen van Jean Jacques en van Carel Herman. De laatsten onderscheiden zich van de eersten en zo ook weer onderling door de toenamen Sevenaer en Pannerden.

Zij hebben gelopen daar, waar de eerste vier Gelderse generaties van de Van Nispens frequent zijn geweest; hun stemmen klonken in dezelfde ruimten waar Christiaan Frans, Jan Baptist, Carel Herman en Lodewijk van Nispen zich lieten horen, één `a twee eeuwen geleden.

De band tussen de Van Nispens en Bergh werd die dag verder geknoopt; ook toen de gastvrouw, mevrouw Van Heek, het eerste exemplaar werd aangeboden van de studie over de koop en verkoop van Pannerden in 1801-1803. Bij die geschiedenis waren de Van Nispens en Bergh ten nauwste betrokken. Het artikel was 15 jaar eerder door een Van Nispen geschreven ter ere van de redder van Bergh, Dr. J.H. van Heek, als dank voor alles wat hij voor de streek, de Liemers, deed.

Het is over deze band tussen de Van Nispens en Bergh dat dit boekje meer wil vertellen. De heer A.G. van Dalen vertelde tijdens die reünie er al veel over. Wat hij u thans op schrift aanbiedt wordt gekenmerkt door de gedegenheid van de ervaren historicus? in de verteltrant de paedagoog eigen.

II.

Als u alles begrijpt
moet u verkeerd zijn ingelicht.
(Javaans spreekwoord)

We zouden wel graag de aantrekkelijkheden kennen van Aurelia ten Haghen, die het gelukte Johan Adriaan van Nispen vanuit Zoetermeer op 27 oktober 1706 in Zeddam ten huwelijk voor het altaar te krijgen. Doch deze sluier kan de historicus bij de onthulling van geheimen niet oplichten. Wat wij weten is dat deze eenzame nakomeling van de Zeeuws-Leidse mennistische Van Nispens door haar trouwde in de kring van beambten van het Huis Bergh. Zowel aan vaders- als moederszijde waren haar relaties tot Bergh velen en soms generaties oud.

Over de relatie van Johan Adriaan zelf tot Bergh weten wij niets.

Zijn jongste zoon, Christiaan Frans, werd echter in 1753 rentmeester voor Bergh over de Byland en Pannerden. Twaalf jaar later werd hij vermoord. Maar voor zijn oudste zoon, Jan Baptist, had hij het landrentmeesterschap over Bergh en Didam bedongen. Deze kwam 1778 in functie. In 1792 moest zijn jongere broer, Carel Herman, het overnemen. Voor deze was het rentmeesterschap een nevenfunctie die hij ter wille van zijn broer vervulde tot diens dood in 1823. Daar tussendoor was hij nog tussen 1799 en 1801 provisioneel rentmeester over de Bylant. Maar Carel Herman, de oud-officier, was veel meer dan rentmeester alleen.

Intussen was de zoon van zijn oudere broer Jean Jacques, de naar Luik uitgeweken patriottische advocaat, in het Gelderse gekomen om de band met Bergh verder te knopen. Deze Lodewijk werd op 23-jarige leeftijd voor Bergh rentmeester van Wisch en het jaar daarna ook van Gendringen. In 1828 werd hij administrateur van Bergh, de hoogste functie van dit huis ter plaatse. Eerst in 1863 werd hij als zodanig gepensioneerd.

De directe band met Bergh, in 1753 voor het eerst gelegd, werd zo ruim een eeuw later verbroken. De directe band, want meer dan de historische band is gebleven. U las daarover hiervoor.

III.

Eenvoudig is de historie alleen achteraf; zij heeft dan zelf, door haar verloop, het ware van het onware gescheiden en helder gemaakt wat voor velen als tijdgenoten duister en ondoorgroendelijk was.

(Prof.Dr.L.de Jong in het nog niet gepubliceerde tweede deel van zijn geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.)

"Wat voor de tijdgenoten ondoorgroendelijk was", dat heeft de heer Van Dalen voor ons over onze voorouders zichtbaar trachten te maken. "Trachten", want niemand weet beter dan de historicus zelf, dat de feiten die uit het verleden tot hem komen zeldzaam zijn als de schelpen die een kind heeft verzameld aan zee. Maakt enerzijds deze gedachte hem onzeker, anderzijds weet de historicus bijna met de wiskundige zekerheid van kaartspelers na het spel, wat optimaal mogelijk was of waar iets fout liep; als de kaarten na het spel nog eens worden uitgelegd kan men met exactheid vaststellen "wat er in het spel zat".

Een voorproef gaf de heer Van Dalen ons tijdens de reünie. Hij heeft zich daarna gezet om de relaties tussen de Van Nispens en Bergh op schrift te stellen. Veel is toen toegevoegd, herordend en gecorrigeerd. Gewetensvol heeft hij de feiten gerangschikt en geïnterpreteerd. Tweemaal heeft hij de gehele tekst woord voor woord uitgeschreven: eerst een proef, toen een verbeterde editie. Hij maakte het kaartje, het nawoord en de uitgebreide index.

Ik heb deze worsteling om het eindresultaat van dichtbij meegemaakt. De brieven van Van Dalen besloegen eind maart 1969 bijna 70 bloknotevellen. Die liggen naast de tekst en de vele uren van ordenen, denken, wikken en wegen.

Is het een worsteling geweest? Ja en nee. Zoals een schilder zwoegt om de gelijkenis van de geportretteerde zo dicht mogelijk te benaderen en nooit tevreden kan zijn, zo heeft Van Dalen gezwoegd. Maar hij heeft ook de vreugden beleefd van de ontdekker die een onbekend Amerika heeft betreden. Wat hij omtrent onze voorouders vond was een jaar geleden deels onbekend. Zeker, wat thans wordt aangeboden, zal door latere onderzoekers kunnen worden aangevuld en verbeterd. Maar een algemene verkenning is er nu.

Het werk heeft Van Dalen zo gegrepen, dat hij Van Nispin met de Van Nispens is geworden. Hij kent onze voorouders beter dan de zijne. Hij kent ze beter dan u. De zin van dit voorwoord is enkel gelegen in de dank die ik hem namens de thans levende generaties van Van Nispens wil brengen. Ik ben er zeker van dat er ook dankbaren na ons zullen zijn. In tegenstelling tot producten van andere wetenschappen veroudert het werk van de historicus niet.

IV

Geen woeker is de rente die ge trekt
Door uw geluk in andren weer te zien
Maak dat gij u een tweede uzelf verwet
En tienmaal groter is 't geluk bij tien.

Tegen de zeis des tijds kunt gij u weren
Door kindren die hem na uw val trotseren.

Shakespeare

(Sonnetten, vertaling W. van Elden)

Waarom biedt de familievereniging u dit boekje aan? Natuurlijk hopen wij dat het verhaal " uw belangstelling heeft". Wij hopen dat het tevens een basis en een aansporing is voor anderen om verder te zoeken.

Maar wij willen u bovenal iets doen begrijpen van hetgeen over de generaties heen tot stand komt of verloren gaat. Wij willen iets zichtbaar maken dat "voor velen als tijdgenoten duister en ondoordringbaar was". Wat in de voorouders van generatie op generatie is gewonnen of verloren Is een indicatie over uzelf en die na u komen.

Het is mede dank zij deze Van Nispens in de 18e en 19e eeuw, dat wij maatschappelijk zijn wat wij zijn. In relatie tot het Huis Bergh hebben zij zich opgewerkt, zodat wij in vergelijking tot zeer velen een betere start konden maken. Misschien is het thans in één generatie mogelijk maatschappelijk op peil te komen. Dat was vroeger niet zo. De ene generatie werkte verder vanaf het punt waar de vorige het had moeten loslaten.

Maar veel belangrijker is het geestelijk kap'taal dat generaties voor ons wonnen of verloren. Belangrijk was daarvoor de som van de gezamenlijke energie, intelligentie, karaktereigenschappen. Belangrijk waren de huwelijken die nieuwe eigenschappen inbrachten. Belangrijk was ook de familietraditie, de wil om te slagen, de religieuze en ideële instelling. Het is veelal duidelijk zichtbaar hoe geslachten van generatie op generatie winnen of plotseling soms - alles weer verliezen. De familiegeschiedenis is leerzaam.

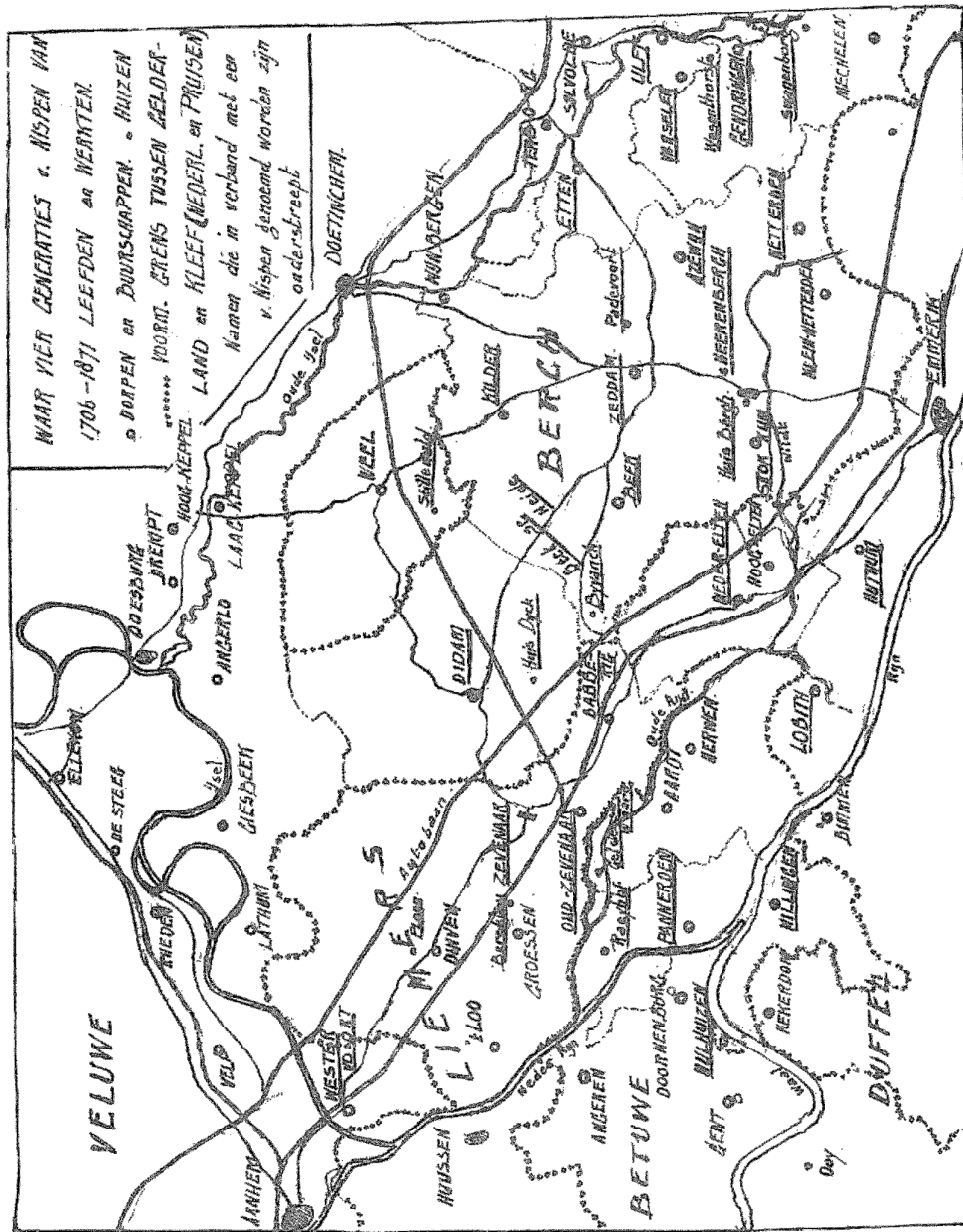
Mogen de kinderen en kleinkinderen die "de zeis des tijds trotseren" bovenal ons geestelijk kap'taal bewaren en vergroten.

Buurt van Nispens

Geslachten sterven en verbleken
En over hun geraamte en geruis
Trekt eeuwig, zonder onderbreken
En als een groot en droef gedruisch
De menschheid voort met al zijn kwalen;
Maar diep in het hart der karavaan
Blijft het licht van een belofte stralen
En zieners zien een ster opgaan

Jac. Schreurs M.S.C.

's-Gravenhage, 17 juni 1969

I. VAN LEIDEN NAAR GENDRINGEN

Met de bevestiging van het huwelijk van Johan Adriaen van Nispen, jonkman afkomstig uit Zegwaard en Aurelia ten Haeghen, jongedochter uit Gendringen, geschied op 27 oktober 1706 voor de gereformeerde predikant te Zeddam, hebben we de eerste acte voor ons, die een Van Nispen in de Berghse omgeving plaatst¹⁾. Misschien is de inzegening door de roomse pastoor op dezelfde dag opgeschreven, er nog aan voorafgegaan en moeten we deze de voorrang geven^{1a)}. Doch dit kan ook erna zijn geschied. Dit weten we nu eenmaal niet en doet er ook niet toe.

Het zat niet bepaald in de loop der dingen, dat deze relaties ontstaan zouden. Johan Adriaen van Nispen kwam uit een familie van doopsgezinden (mennisten), afkomstig uit Vlaanderen. Bij het nagaan van zijn voorgeslacht komt men terecht in de kring van gezeten lakenhandelaren in Vlaams-Zeeuwse centra, die verenigd in hun koopliedengilden, maar meer nog door een clangevoel, een aparte plaats innamen in de 16^e-17^e eeuwse Nederlandse samenleving. Mentaal waren ze de dragers van een fiere oude gildentraditie, die welnig bemoeiingen van bovenaf duldde, in wat zij als eigen zaken beschouwden. Religieus waren zij mensen die als alle ontwikkelden van hun tijd, de vernieuwingsdrang in zich wisten en getrokken werden naar een erasmiaans-nederlandse reformatorische opvatting van brede en verdraagzame rustige allure bij een echt innerlijke godsdienstzin en vroomheid zonder sterkuitgesproken accenten op leerstellingheid. Het Mennisme heeft klaarblijkelijk op deze geestelijke instelling een grote aantrekkingskracht uitgeoefend. De rustige vreedzame houding van de volgelingen van Menno Simonsz., van alle zweem naar agressiviteit en dwingelandij ontbloomt, stil de eigen gang gaande, appelleerde hier op een reformatorisch gevoelen en de vrijheidsdrang, die in betrokkenheid met de handelsbelangen deze mensen kenmerkten. Met de successen van Parma's krijgsoperaties in de Zuidelijke gewesten voor de keus gesteld of onvoorwaardelijk binnen een gestelde termijn zich aan het rooms-katholieke kerkelijke gezag te onderwerpen of vrijheid van religie verkiezend weg te gaan, hebben velen de laatste weg verkozen en zijn in ballingschap gegaan.

Breero's "Spaensen Brabander" vertegenwoordigt een type van deze uitwijkelingen; Vondel's ouders, doopsgezind, weggetrokken na de val van Antwerpen in 1585 en via Keulen in Amsterdam terecht gekomen, zijn vertegenwoordigers van een ander genre, nl. die merkwaardige groep van families in de lakenhandel, die en vanwege hun handel en om den gelove - men weet soms waarlijk niet wat prevaleert - de weg naar het Noorden gezocht hebben. Het is die groep, die langs heel de kuststreek, van Staats-Vlaanderen tot voorbij Haarlem aangetroffen wordt, mensen in de lakenhandel, onderling door familiebanden verbonden en gehecht aan hun mennistische religieuze gemeenschappen, die zij in stand houden tegelijk met hun handelsrelaties.

Abraham van Nispen behoorde tot deze groep; hij die in 1588 trouwde met Digna Bollaert 7 dochter van een echtpaar dat door Alva's Bloedraad om 'den gelove was veroordeeld. Met zijn vader Adriaen van Nispen had Abraham een woon- en pakhuis aan de Peperdijk te Vlissingen, dat als vermaanhuis aan de doopsgezinde gemeente was afgestaan.

Met Adriaen van Nispen, die in 1643 poorter te Leiden werd, zijn we twee generaties verder. Deze Adriaen te Vlissingen geboren, is ongetwijfeld naar Leiden gehaald door zijn neef Philips den Dopper, die hier een internationale linnenhandel had gevestigd en twee jaar eerder poorter der stad was geworden. Den Doppers waren met de Van Nispens verwant via de moeder van Adriaen, Josina van den Steenkiste, dochter uit een gefortuneerd Westvlaams geslacht, getrouwd met Christiaan van Nispen.

In 1645 trouwde voornoemde Adriaen met Jannetje van Hoogmade, waarbij Philips den Dopper voor hem als getuige optrad. Het huwelijk bracht de doopsgezinde richtingen bijeen, nl. de Zuidelijke

groep uit Vlaanderen afkomstig, en de Noordelijke groepering of Waterlandse doopsgezinden, die rond Amsterdam geconcentreerd zaten.

Na enkele jaren zien we Adriaen van Nispen naar Vlissingen terugkeren, waar hij als voorganger der mennistische gemeente optrad en in 1654 overleed. Zijn weduwe hertrouwde nog tweemaal in de Kring van mennistische voorgangers. Uit haar derde huwelijk had zij nog twee kinderen, Geertruid en Jacob de Ruysscher, die dus halfzuster en halfbroer waren van de drie kinderen uit haar eerste huwelijk: Abraham, Adriaen en Christiaan van Nispen. Na de dood van haar tweede man naar Leiden teruggekeerd, overleed zij daar in 1667, vijf nog minderjarige kinderen uit haar eerste en derde huwelijk achterlatend. De familie komt dan in actie en Phillips den Dopper zorgt ervoor dat zijn neef Maillaert den Dopper, en diens vrouw Catharina Lucasdr. van Keyenburch – afkomstig uit Rees - de drie Van Nispenkinderen opvangen.

Abraham, de oudste der drie, treffen we enige jaren later aan als priester-student te Leuven, waar hij bij de doop de nieuwe naam Amandus had aangenomen. Hij had dus het mennistisch verleden van zijn voorgelacht verloochend, ongetwijfeld wel onder invloed van de sfeer in het gezin van Maillaert den Dopper, die hoewel uit dezelfde Westvlaamse kringen, nl. van Dixmuiden afkomstig als de overige familieleden, rooms-katholiek gebleven was.

Met zijn broeder Adriaen heeft Amandus blijkbaar nimmer veel contact gehad, doch voor de jongste, Christiaan, schijnt hij een tweede vader te zijn geweest. Toen in 1675 Amandus priester werd gewijd, ging ook Christiaan tot het katholicisme over. In 1679 trouwde laatstgenoemde met Aleid den Dopper, dochter van zijn pleegouders Maillaert en Catharina. Het eerste kind, geboren in 1682 en maar ruim 14 dagen in leven gebleven, kreeg dan ook de namen van zijn broer en schoonvader Amandus Maillardus ²⁾.

In 1684 werd de tweede, Johan Adriaen, geboren en van die tijd af is het blijkbaar sukkelen in het gezin gebleven; een moeder, die voortdurend ziek was en een vader, die klaarblijkelijk geestelijk niet tot klaarheid kon komen. Pas enkele jaren oud, heeft pastoor Amandus, de jonge Johan Adriaen tot zich getrokken.

Na als pastoor werkzaam te zijn geweest te Middelburg, daarna op Zuid-Beveland met standplaats te Goes, was Amandus tenslotte pastoor geworden van de statie Zoetermeer-Zegwaard. Daar zat hij dicht bij Leiden, zijn geboorteplaats en woonplaats van Christiaan en zijn gezin ^{2b)}. Johan Adriaen is verder bij zijn oom grootgebracht. Op 10-jarige leeftijd verloor hij èn zijn moeder èn zijn oom, terwijl een jaar later zijn grootmoeder Catharina van Keyenburch stierf. Vader Christiaan is toen naar Brabant vertrokken, waar we hem terugvinden als commensalis perpetuus bij de Kruisheren te Uden, waar hij zich dus had ingekocht. Hier stierf hij op 27 juni 1703 ^{2a)}.

De keuze van zijn tweede doopnaam Franciscus vormt misschien een indicatie in welke richting hij zijn religieuze bevrediging zocht en waarom hij in zaken achteruit is gegaan. Als jongen was hij notaris-klerk geweest, waarbij hij een vast regelmatig en fraai handschrift vertoonde. Te Leiden stond hij jarenlang als medisch student ingeschreven, misschien enkel maar om als katholiek de privileges deelachtig te zijn die aan het lidmaatschap van de universitaire gemeenschap waren verbonden. Later noemt hij zich koopman. Maar een zakenman was hij niet. De ziekte van zijn vrouw, de overgang naar het katholicisme, de dood van zijn eerste zoon en een wellicht wat overgevoelige, minder evenwichtige natuur moeten hem parten hebben gespeeld.

Johan Adriaen is verder opgevoed door de voogden, die zijn oom had aangewezen, aanvankelijk eerst de huisknecht, de vroegere barbier Pieter Cornelisz Lelyvelt, doch na diens spoedig vertrek, sinds 7 april 1695 Jacob Leendertsz Droogh te Zegwaard. Deze heeft zijn taak klaarblijkelijk naar behoren vervuld. We zien hem althans ten behoeve van zijn pupil met ijver opkomen voor diens recht op de

niet geringe boedel van oom Amandus en vader Christiaan. Hij heeft voor diens opleiding gezorgd en wellicht hem ook wegwijs gemaakt in het beheer van onroerend goed. In 1698 en 1700 stond Johan Adriaen te Leiden, in 1703 te Leuven ingeschreven. Als hij in 1706 op 22-jarige leeftijd trouwt, vraagt hij de voogd nog om toestemming²⁾.

Dit is in een kort resume de voorgeschiedenis van de Van Nispens vóór we in 1706 de eerste relatie met Bergh'vermeld vinden. Hier stelt zich de vraag, waardoor, langs welke wegen en hoe Johan Adriaen bewogen is, zich in het Berghse te vestigen? Zijn bruid kwam er vandaan, Aurelia ten Haeghen. Zij was van oudsher van Berghse afkomst met familierelaties in heel de omgeving. Ten Haeghens vindt men in de Bergherbossen reeds als markgenoten vermeld in lijsten, waarvan de namen uit de 15e eeuw dateren³⁾. Aurelia was een dochter van Tilman ten Haeghen, die drost was van Gendringen en Etten. Diens vader Derick ten Haeghen wordt omtrent 1650 vermeld als ingezetene van 's-Heerenberg en bezitter van een "huys, schuire ende brouwhuys"⁴⁾. In 1651 wordt hij genoemd onder de burgers, die een rekest aan Graaf Albert van den Bergh tekenen, gericht tegen de lasten die de magistraat de burgerij oplegt⁵⁾. Dit was in zijn jonge jaren, toen hij nog niet opgenomen was in de club van de "bequaemste ende van de oudste familien" der stad, aan wie, gelijk men het in 1698 uitdrukte, de zetels in de magistraat moesten worden toebedeeld⁶⁾. Later was hij daar wel bij, zodat, evenals het begrip "bequaemste" ook dat van "oudste" maar zeer betrekkelijk was, aangezien deze familie Ten Haeghen nog niet zo lang geleden van Bredevoort was gekomen⁷⁾.

Wanneer het weer zijn beurt was, werd Derick ten Haeghen bij de jaarlijkse magistraatsbestelling op 11 november voor een jaar richter, voor een ander jaar burgemeester; de overige jaren behoorde hij tot de schepenen. Zo deden de "bequaemsten" dit onder elkaar.

In de functie van burgemeester was hij tegelijk holrichter in Stokkumberbos, als hoedanig hij in de jaren 1677 en 1682 wordt genoemd. Van 1654 af komt hij als markgenoot voor in Korterbos en andere Berghse bossen. Ook zijn zoons Tilman en Derick worden als zodanig vermeld⁸⁾.

Aan "out-burgemeester" Derick ten Hagen wordt in 1684 toegestaan als deelmeester in Stokkumberbos aan te blijven tot zijn driejarige z'ttingsperiode geëindigd is, ondanks het feit dat, wat in dit bos vereiste was om als deelmeester te mogen fungeren, hij zijn domicilie niet meer te 's-Heerenberg had, maar scholt te Gendringen geworden, daar zijn woonstee had gevestigd⁹⁾. We zullen hier met de zoon te doen hebben, broeder van Tilman.

Tilman ten Haeghen was "lantschrijver" van het ambt Bergh, een functie die neerkwam op die van gemeentesecretaris plus griffier van het ambtsgericht, een baan dus die meer dan gemiddelde intellectuele vorming veronderstelde.

In 1684 verkreeg hij op zijn verzoek van de abdisse van Elten "holrichteresse" in Bekermark gedaan, dat hij markgenoot met recht op deelmeesterschap mocht blijven, ondanks zijn verandering van woonplaats naar Gendringen¹⁰⁾. Bij de jaarlijkse delingen van de houtkap in de bossen genoten nl. de deelmeesters voor het uitoefenen van hun functie boven hun aandeel als markgenoot nog een aparte portie. Men was er dus erg op gesteld op zijn beurt onder het college van de drie deelmeesters te worden opgenomen en de functie zijn driejarige periode te behouden. In Bekermark echter gold de bepaling, dat slechts die markgenoten rechten op het deelmeesterschap hadden, die hun domicilie hetzij in Bergh hetzij in Etten hadden.

Op 11 januari 1684 opponderen de markgenoten tegen de beslissing van de abdisse. Tilman moet dus vóór deze datum zich als drost te Gendringen hebben gevestigd. Op 26 december 1683 is er echter nog sprake van zijn voorganger als drost: Johan van Portman¹¹⁾.

Hij zal dus als drost zijn benoemd, tegelijkertijd dat zijn broeder Derick hier scholt werd. En dit heeft ongetwijfeld samengehangen met een historie, die zich hier in de jaren 1681-1683 had afgespeeld, toen Johan van Portman de onhandigheid had begaan een r.k.-kerkdienst, nog wel in de Kerstnacht, te verstoren en daarbij een aantal aanwezigen tot de boete van 200 gulden, in de oude reeds lang niet meer toegepaste plakaten gesteld, had veroordeeld, tot een totaalbedrag van 10.000 gulden¹²⁾. Van Portman heeft klaarblijkelijk een formele berisping van het Hof van Gelderland inzake zijn onvoldoende toezicht op het naleven der plakaten al te ernstig en letterlijk opgevat, blijkbaar ook geprest door zijn geloofsgenoten, die zich ergerden aan de vrijheid waarvan de roomsgezinden in het graafschap Bergh al te royaal prof'teerden. In het bijzonder schijnt de scholt Geurt van Ansum de kwade genius te zijn geweest. Het was ongehoord in het graafschap Bergh, dat een plaatselijke gezagsdrager zo optrad, temeer daar er sinds de Franse bezettingsperiode van 1672-1674 groter tolerantie werd toegepast en men nergens meer zo fors ingreep.

Graaf Oswald van den Bergh had in Gendringen dus een drost nodig, die zich niet door de geestdrijvers in de gereformeerde gemeente of daarbuiten liet intimideren. Hij moest iemand benoemen, die officieel lidmaat van de gereformeerde kerk was. Sinds 1663 was het niet meer mogelijk een roomsgezinde of andere niet-gereformeerde in een publieke functie aan te stellen. Daar hield men te Arnhem streng de hand aan, zo zelfs dat roomsgezinden gedurende de Franse bezettingsjaren benoemd, ondanks de meerdere tolerantie die men toen toepaste, consequent zijn afgesteld¹³⁾.

Tilman zowel als Derick ten Haeghen moeten dus officieel tot de staatskerk behoord hebben. We vinden verschillende Ten Haeghens dan ook onder de lidmaten der gereformeerde gemeente van 's-Heerenberg genoemd, echter, hoewel het hier toch een magistrabel geslacht betreft waarvan de leden doorgaans zoals bij de Abelens, de Westhavens, de Toewaters e.a. in de kerk ook een vooraanstaande plaats innemen, noo't een als ouderling of diaken¹⁴⁾. Of de Ten Haeghens hebben zelf in de kerk niet vooraan willen staan omdat ze niet streng gereformeerd waren, of de gemeente heeft hen voor maar halve gereformeerden versleten. We zullen wel aan een combinatie van beide factoren moeten denken.

Zulke leden van de staatskerk moest de Graaf van den Bergh nu net hebben. Hij gaf Tilman het drostambt en Derick het scholtambt, waarmee hij heel de just'tie en pol'tie in Gendringen, waar als gevolg van Van Portmans optreden de verhoudingen natuurlijk op het scherp van de snede stonden, in veilige handen stelde.

Tilman heeft deze benoeming ongetwijfeld mede te danken gehad aan de relaties van zijn vrouw, Aurelia van Holt. Het huwelijk van de ouders van Johan Adriaen's vrouw werd in 1673 in de r.k.-kerk te 's-Heerenberg bevestigd, d.w.z. in de oude stadskerk, tijdens de Franse bezettingsjaren weer voor de r.k.-eredienst in gebruik gegeven. De Van Holts waren vanouds goede bekenden op het Huis Bergh. Reeds van 1477 af worden ze als bez'tters van Berghse leengoederen vermeld, o.m. te Etten¹⁵⁾. Aurelia's grootvader, Dr. Hartger van Holt stond het grafelijk Huis als rechtsgeleerde ten dienste. We vinden hem b.v. op de Klaringen van 1617 en 1637 onder de aanwezige rechtsgeleerden genoemd, die als deskundigen de oordeelwijzers bij deze beroepsinstantie van advies moesten dienen¹⁶⁾.

Hartger wordt in 1613 en 1636 ook vermeld op de Geërfdendagen van Gendringen, zijn zoon Doctor Willem van Holt in 1660 en 1661 op die te Etten¹⁷⁾. Hartger moet vóór 15 juni 1658 overleden zijn, aangezien op deze datum zijn zoon Willem namens zijn moeder Henrica van Staverden met het bez't zijns vaders wordt beleend.

Willem van Holt had uit zijn huwelijk aanvankelijk uitsluitend maar dochters, van wie Aurelia er dus één was. Tenslotte is er toch nog een zoon geboren, Jacob Hartger, die evenals leden uit de geslachten Verhuell en Van Nispen zijn carrière zocht en vond in Franse dienst. Hij werd "thesaurier-general de la marine et grand-audencier de France". In 1696 kreeg hij een "lettre patenté du roy" en

noemde hij zich verder Vanolles. Aurelia ten Holt is na de dood van Tilman ten Haeghen hertrouwd met Jacob Gerard Baustetter, ontvanger van de verpondingen - d.i. grondbelasting- in het graafschap Bergh en bez'tter van de hof te Kniphees onder Netterden - thans op Duits gebied – waar hij zal hebben gewoond¹⁸⁾. Zijn nazaten hebben zich Van Holt geheten Baustetter genoemd.

De nauwe familierelatie van Tilman ten Haeghen met de Van Holts, rooms-katholiek en vertrouwelingen van het grafelijk Huis, is voor hem natuurlijk een aanbeveling geweest bij zijn benoeming als drost te Gendringen en Etten. Graaf Oswald heeft het drostambt in de familie gehouden. Op 20 februari 1704 na de dood van Tilman, wordt in diens plaats Everhard Verhuell aangesteld¹⁹⁾. Hij was een zoon van Quirijn Verhuell, burgemeester en schepen te Doetinchem, en Cunegonda, dochter van Johan ten Haegen, eveneens schepen te Doetinchem²⁰⁾. Van Tilman ten Haeghen heet het, dat hij arm is gestorven. Dit zal wel betekenen, dat hij een boedel met schulden beladen heeft nagelaten, zodat door verkoop van zijn goed zijn erfgenamen de zaken hebben moeten redderen. Het was zo ongewoon niet in deze tijd van barokke weelde en praal. Eenieder, die in de maatschappij iets betekende of meende te betekenen, achtte het zich aan zijn standing verplicht, een staat te voeren die ver uitging boven zijn economisch vermogen. De bez'ttingen werden veelal boven hun waarde bezwaard, zodat bij een boedelscheiding tot verdeling en verkoop moest worden overgegaan. Zoiets zal bij de dood van Tilman ten Haeghen ook wel het geval geweest zijn en ongetwijfeld is Everhard Verhuell een dergenen geweest, die met het drostambt van Tilman een deel van diens bez'ttingen heeft verworven. Als regel werd zo'n ambt verpand, d.w.z. de sollicitant betaalde de principaal, i.e. de Graaf van den Bergh, een som geld waarvoor hij de inkomsten aan het ambt verbonden als rente genoot. De opvolger was vaak een der erfgenamen aan wie de Graaf de pandsom schuldig bleef.

Everhard Verhuell heeft dus blijkbaar behoord tot degenen die recht konden doen gelden op de boedel van Tilman ten Haeghen. Dat tot deze boedel het huis de Bringenborch te Gendringen kan behoord hebben - dat Verhuell toebehoorde en door hem als drost werd bewoond - is dus niet onwaarschijnlijk. Het zou dan het ouderlijk huis van Aurelia ten Haeghen kunnen zijn geweest.

Wat ervan zij: we staan nog altijd voor de vraag hoe Johan Adriaen van Nispen te Gendringen is terecht gekomen en daar zijn vrouw heeft gevonden. Hij heeft er nimmer enige familierelaties gehad. Dit wijzen de gegevens van de doopboeken van de statie Ulft, waar de roomsen te Gendringen kerkten, wel uit. Op 26 februari 1710 werd hier gedoopt: Christianus Tilmannus, zoon van D. s J.annes Andres van Nispen en D.cella Aurelia ten Haegen, waarbij als getuigen optraden: D.s Oswaldus ten Hagen en Theodora Nessing in plaats van Leopoldina ten Hagen.

Bij de doop van de tweede zoon Didericus, december 1711, waren getuigen: Henricus Joannes ten Hagen j.u.d. en Magdalena ten Hagen. Als op 13 januari 1713 de dochter Aurelia wordt gedoopt, is opnieuw Henricus Joannes ten Hagen getuige. Bij de doop van Wilhelmus lunandus op 5 november 1714 wordt Jacobus Terstegen als getuige genoemd namens Andre Wilmers. Joannes Henricus ten Hagen en Weldina Pinninx, deze in naam van D.lla van Holt, conducta Baustetter zijn getuigen op 3 augustus 1717 bij de doop van Jacobus Henricus. Magdalena Zum Kley-ten Hagen wordt als getuige geroemd bij Joannes Casparus gedoopt op 10 april 1721. Bij Christianus Fransiscus op 7 oktober 1724 treedt eindelijk ook een Van Nispen als getuige op. Maar dit is de zoon Willem Amandus²¹⁾.

Hieruit blijkt duidelijk, dat de vader, Johan Adriaen, in de hele omgeving geen eigen familie had. Hij haalde de getuigen altijd uit de familie van zijn vrouw. In het fe't dat het huwelijk te Zeddum en niet te Ulft en Gendringen werd bevestigd en ingezegend, schuilt ook al wel nader licht. Om een huwelijk rechtsgeldigheid te geven moest het publiek zijn geproclameerd. En dit kon uitsluitend geschieden ter plaatse, waar publieke afkondigingen werden gedaan: nl. in de zondagsdienst van de officiële kerk, i.e. dus de gereformeerde kerk. Voor de wettelijk voorgeschreven proclamaties moest eenieder bij

de predikant zijn. De huwelijksbevestiging kon dan voor het gericht geschieden. Doch van deze vrijheid maakte men maar zelden gebruik. Men liet algemeen de bevestiging in de kerk door de predikant geschieden, stellig wel omdat de plechtigheid hier veel meer cachet droeg als voor het gericht, waar zo'n huwelijksacte tussen de 14-daagse routinezaken werd afgedaan en bovendien nog op gerichtskosten kwam. Rooms-katholieken gingen ervoor of erna voor de inzegening nog naar de pastoor.

Dat Johan Adriaen en Aurelia naar Zeddam gingen heeft wel gelegen in het fe't, dat haar moeder, hertrouwd met Jacob Gerard Baustetter, onder Netterden woonde, waarvan de kerk door de predikant van Zeddam werd bediend. Hij kwam er echter maar eenmaal per jaar om voor de één of twee gereformeerde gezinnen die er woonden, het Heilig Avondmaal te bedienen. Mogelijk wilde men ook liever niet naar Gendringen, omdat hier nog altijd Joannes Egginck, in 1678 als jonge proponent beroepen, predikant was, vermoedelijk de drijver bij de gebeurtenissen van 1681-1683²²⁾. De Ten Haeghens zijn stellig geen dikke vrienden met deze voorganger geweest.

Neen, hierin schuilt geen enkele aanwijzing, die ons nader verklaart, waarom Johan Adriaen naar Gendringen kwam en er bleef.

Er is wel enig zakelijk belang geweest. In de eerste plaats moet hij in de omgeving enig bez't hebben gehad afkomstig uit de erfenis van zijn grootmoeder Catharina van Keyenburch, geboortig uit Rees, alzo vlak bij Gendringen, stellig wel het oudste bezit der Van Nispens in deze contreien. Later bij de benoeming van de jongste zoon van Johan Adriaen en Aurelia, Christiaen Frans, tot rentmeester in 1753 en ook bij de benoeming van diens zoon Jan Baptist, is er sprake van een welde "het Pilslach" te Netterden, die als waarborg voor het rentambt diende. Dit en ander bez't kan natuurlijk aanleiding zijn geweest voor bezoeken te Gendringen en omgeving, waar hij vriendschapsrelaties uit zijn studietijd kan hebben gehad, o.m. bij de Verhuells, de Ten Haeghens en de Van Holts, allen met veel academici onder hun leden, die hetzij in Leiden, hetzij in Leuven hadden gestudeerd.

Er kunnen ook oudere relaties van zijn oom Amandus en zijn vader Christiaen een woordje mee-gesproken hebben. Amandus moet in de zestiger jaren der 17e eeuw in Leuven minstens enige tijd gelijk met Oswald, Graaf van den Bergh, hebben verbleven, vermoedelijk ook wel met één of meer Van Holts.' Met zijn interesse op genealogisch-heraldisch terrein, vooral in verband met de afkomst van zijn eigen geslacht, moet Amandus contact hebben gezocht met de jonge Graaf van den Bergh. Voor dit contact kunnen oude aanknopingspunten hebben bestaan in de afkomst van Den Doppers uit Dixmuiden. De Graven van den Bergh waren immers Heren van Dixmuiden, in 1607 door Frederik, Graaf van den Bergh, aangekocht²³⁾. Zij moeten hier meermalen hof gehouden hebben en de Den Doppers, aanzienlijke burgers als lakenhandelaars leveranciers van kwal'te'tsprodukten, moeten bij Oswald's ouders, Graaf Albert en Gravin Magdalena stellig wel goede bekenden zijn geweest.

Meer nog moet Amandus bij de jonge Graaf Oswald een mede geïnteresseerde hebben gevonden in verband met de relatie van beider families betreffende de historie van het markiezaat Bergen op Zoom, het grafelijk huis aangebracht door het huwelijk van Herman, Graaf van den Bergh in 1599 met Maria Mencia van W'them²⁴⁾. Amandus, misleid door een lang algemeen aanvaarde, maar door recente onderzoekingen onbetrouwbaar gebleken genealogische uitgave, leidde de afkomst van zijn geslacht af van een aanzienlijk middeleeuws geslacht Van Nispen, nauw verbonden met de voormalige Heren van Bergen op Zoom en verwante aanzienlijke families. Op dit terrein moet hij dus met de jonge Graaf Oswald een gemeenschappelijke interessesfeer hebben gehad.

Johan Adriaen, van zijn oom deze interesse meegekregen hebbend, en zoals ook zijn nazaten lang deden, vast gelovend in de afkomst van zijn geslacht, zoals Amandus deze had vastgesteld, moet voor het grafelijk Huis Bergh een intense belangstelling hebben gehad, dit nog te meer, omdat hij,

ongetwijfeld door zijn oom tot een roomse overtuiging in rigoristische richting opgevoed, in de Graven van den Bergh beschermers van de roomse zaak. De Franse bezetting van 1672 tot 1674 had te zien gegeven hoe een wijziging in de staatkundige en politieke constellatie de kerkelijke verhoudingen kon veranderen. Weliswaar was na de bezetting alle hoop op een directe blijvende verandering de bodem ingeslagen, doch er was, hoewel in principe de oude toestand terstond weer was hersteld, toch een veel ruimer officieel toegepaste tolerantie gebleven. De generatie van na deze bezettingstijd heeft lang geleefd in de hoop, dat voor de roomse Kerk een betere verhouding aan het groeien was, die wel eens uit kon lopen op een herstel van een bisschoppelijke hiërarchie, welke met toestemming van de Staten de in 1602 gevestigde noodorganisatie van de z.g. Hollandse Zending zou vervangen. De Staten stonden immers, zij het in beperkte mate en streng onder hun controle en toezicht, uitoefening van de katholieke godsdienst officieel toe. Daarin lag de mogelijkheid opgesloten, dat de Kerk zich niet langer behoefde te behelpen met de in clandestiene werkzaamheid opgebouwde noodorganisatie van de Hollandse Zending, maar een normale hiërarchie kon vestigen. Misschien was het daartoe ook wel gekomen, als in het conflict van de Apostolische Vicaris Codde met Rome niet zoveel andere kwesties gemengd waren geweest.

De hoop is niet verwezenlijkt, maar dit neemt niet weg, dat men ermee heeft geleefd. Een uiting ervan is b.v. de herleving van de oude gilden op het Berghse platteland, waar men de oude gildeboeken weer voor den dag haalde en op basis hiervan de broederschappen een "renovatie" deed ondergaan.

In de ogen van hen, die naar een verandering in de binnenlandse verhoudingen rooms-protestant uitzagen, heeft het graafschap Bergh stellig een bijzondere plaats ingenomen. Zo voor roomsgezinden de weg naar publieke bedieningen weer geopend werd, dan zou er voor academisch gevormden in het graafschap stellig veel kans zijn. Roomsgezinden zouden hier gelijk vroeger het geval was, voorkeur genieten. In publieke ambten als drost, richter e.d. eiste men mensen die rechtkundige studiën hadden gemaakt. Academisch gevormden waren er niet veel meer onder de roomsgezinden en hun aantal werd steeds geringer. Wanneer- men in Bergh dus in de naaste toekomst naar roomsgezinde functionarissen uitkeek, maakte iemand als Johan Adriaen van Nispen er goede kansen. Bovendien waren er in het Berghse nog wel andere functies te vergeven als b.v. advocaat-fiscaal, holrichter, rentmeester, cancellist e.d., die niet als publieke bedieningen maar als particuliere betrekkingen in dienst van het grafelijk Huis werden beschouwd. Hier werden bijna uitsluitend rooms-katholieken in benoemd en zag men bij gebrek aan intellectueel gevormden in het Berghse een groot getal families naar elders gekomen, deze betrekkingen vervullen: Boecheim, Bowyer, Zum Kley, Baustetter, De Raet, Van der Veeken e.a ..

Dat Johan Adriaen, door tal van connecties, goed bekend met de verhoudingen in het graafschap Bergh, zich getrokken voelde hier zijn tenten op te slaan en naar een carrière uit te zien, laat zich wel denken. Maar hij heeft zich hier gevestigd, terwijl er naar hij meende wel uitzicht op een carrière was, doch er van enige reële betrekking die de aanzet tot zo'n carrière kon zijn, geen sprake was. Het blijkt althans nergens uit, dat hij in enigerlei dienst tot het Huis Bergh heeft gestaan.

Natuurlijk kan men niet aannemen, dat hij zich maar op goed geluk, zonder enig emplot, te Gendringen vestigde, daar trouwde en er verder is gebleven.

Een inscriptie op een schild onder het zilver van het O.L. Vrouwegild van de buurschap Varseler vertelt ons, dat de jongste zoon Christiaan Frans, hier in 1746 koning schoot. De inscriptie luidt nl.

*Men Sieth hier.
het Erste. In 50.Iaer de
Gilde ScheyF. met Vreugde Geplant
daer Comth een longheer Vris*

*en Vlogrisant behalt de preys
Gen't de Ere van Konig:
hier te Scheyn in Meye
2/4: 1747: ter gedagtenis
heeft
C.F. van Hispen
dit. hier. aen. doen . .
hange .²⁵⁾*

Christiaan Frans, toen een jongeman van 21 jaar en nog ongehuwd - hij trouwde pas in 1753 - leefde nog bij zijn moeder thuis. De vader was in 1743 overleden en lag in het koor van de oude kerk te Gendringen begraven. Dit ouderlijk huis moet onder de buurschap Varseler hebben gestaan, aangezien Christiaan Frans tot de gildebroeders van de O.L.V. broederschap moet hebben behoord en men in de gilden onherroepelijk vasthield aan de regel dat uitsluitend ingezetenen van de betreffende buurschap als gildebroeder werden toegelaten.

Alzo moeten we het huis, waar de familie Van Nispen woonde, onder de buurschap Varseler zoeken. Nu stond onder het terrein van deze buurschap het oude adellijke huis de Wesenthorst, dat sinds de 15^e eeuw had toebehoord aan de oorspronkelijk Berghse, maar in de 16e eeuw verholandste familie Van Aeswyn. Sinds 1670 was het in bezit van het geslacht Van Mathenesse als erfgenamen van verschillende Van Aeswyns, terwijl ook het geslacht Van Renesse er een aandeel had²⁶⁾.

Deze Hollandse bezitters lieten het beheer van de Wesenthorst en bijbehorend bezit over aan een rentmeester, als hoedanig in de zestiger jaren der 16e eeuw Bartholomeus Bosboom wordt genoemd²⁷⁾. In 1718 treedt Herman Bosboom bij de belening op Maximiliaan van Renesse en diens medebezitters, nog als hulder op. Maar hij was richter te Terborg, als hoedanig hij in 1697 reeds wordt genoemd. De Bosbooms hebben na Bartold klaarblijkelijk dus niet meer als rentmeester op de Wesenthorst gewoond.

Pastoor Amandus van Nispen is in verband met zijn belangstelling voor de afkomst en relaties van zijn eigen geslacht met heel wat genealogie en heraldiek bezig geweest. Onder de kwartierstaten die hij verzamelde, vallen in het bijzonder die van de clan Van Aeswyn- Van Mathenesse- Van Renesse op²⁸⁾. De Van Matheneses moeten zijn bijzondere belangstelling hebben gehad in verband met de omgeving, waar hij zat. Een Johan van Mathenesse, gestorven in 1602, was gehuwd geweest met Florentina van Culemborg, wier moeder, Agatha van Alkemade, vrouwe was van Zegwaard en Zoeterwoude. De zoon Adriaen van Mathenesse huwde met Odilia van Aeswyn, dochter van Reyner en Mechteld van Isendoorn. Een kleinzoon van deze Adriaen nl. Gijsbrecht van Mathenesse huwde in 1666 met Antonetta van Aeswyn, de erfgename van het Aeswynse bezit²⁹⁾.

Amandus van Nispen heeft dus niet alleen belangstelling voor de Van Matheneses gehad van genealogische aard, maar ook in relatie met hen gestaan, doordat ze ambachtsheren van Zegwaard waren, waar hij rooms pastoor was, afhankelijk van hun goede gezindheid.

Dit alles maakt het waarschijnlijk, dat Johan Adriaen van Nispen te Gendringen is gekomen als beheerder van het Aeswynse bezit der Van Matheneses, waarvan de Wesenthorst het middelpunt was. Deze betrekking zal hij dan gezien hebben als de poort naar verdere mogelijkheden voor hem of zijn nakomelingen.

De toekomst zal wel niet aan de verwachtingen van Johan Adriaen hebben voldaan. Zijn drie oudste kinderen zijn spoedig na de geboorte overleden. Van Willem Amandus, geboren in 1714, vernemen we na 1724 niets meer. Jacob Hendrik heeft, gelijk zoveel katholieken uit de maatschappelijk

hogere kringen deden, een militaire carrière in het buitenland gezocht. In 1757 wordt hij met (zijn vrouw?) Henriette Maria van Schlaun genoemd als niet aanwezige peetouders bij de doop van het eerste kind van zijn zuster Walburgis. Als officier in een Duits regiment in Franse dienst, bracht hij het tot kolonel en generaal-kwartiermeester, terwijl hij in 1762 tot Fransman genaturaliseerd met de titel van baron in de adelstand werd opgenomen. In 1763 (her)trouwde hij met Hermine Parceval de la Brosse, dochter van Alexander seigneur de Briou etc. en Charlotte le Moyne.

Johan Caspar trouwde in 1749 te s-Gravenhage met Maria Monier en vestigde zich als advocaat te Amsterdam. Alleen Christiaan Frans, de jongste zoon, is in het Berghse gebleven en zou voortbouwen op de relaties door zijn ouders hier gelegd. Het huwelijk zijner ouders had het geslacht Van Nispen in familierelatie met tal van Berghse beambtenfamilies gebracht: allereerst natuurlijk met de Ten Haegens, de Van Holts en de Verhuells, verder met de Baustetters en via deze met de Van Hertens. Ook met het geslacht Zum Kley, aangezien Caspar Zum Kley, Berghs rentmeester van Gendringen, getrouwd was met Walburgis van Holt, zuster van Johan Adriaens schoonmoeder³⁰⁾. De Van Nispens waren opgenomen in de clan van grafelijk-Berghse beambtengeslachten, waarvan verder de De Raets, de Hoevels en de Van der Veekens deel uitmaakten. Hiermee was de grondslag voor de relaties der Van Nispens met het Huis Bergh gelegd.

Aurelia ten Haeghen stierf op 2 december 1756 te Didam³¹⁾, waar ze haar dochter Walburgis, die in verwachting verkeerde, was gaan bezoeken. Zij werd te Elten begraven in de kloosterkerk van de Minderbroeders voor het altaar van Sint Antonius.

Walburgis, eerst gehuwd met Abraham Collart, had in 1756 in tweede echt Jan van Reyn te Didam getrouwd. Het doopboek vermeldt op 14 april 1757 de doop van het eerste kind Jacobus Henricus. De moeder stierf zes dagen later. Van Reyn hertrouwde reeds een paar dagen later met Catharina Hofmans uit Emmerik, een nogal vreemde historie dus. Uit dit huwelijk werd op 25 september 1758 het eerste kind geboren dat de tweede naam Walburgis kreeg en op 20 januari 1761 werd het tweede kind gedoopt Joannes Antonius Adrianus, waarbij Jan Caspar van Nispen en zijn vrouw Maria Monier peetouders waren. Het kind stierf reeds op 16 april 1761, maar bij de doop van een dochtertje Joanna op 8 augustus 1762 was het echtpaar Van Nispen opnieuw peetouders. Maria Lemmens geb. Hoffmans verscheen beide keren voor hen bij de doop. Deze trouw van Van Reyn aan de familie van zijn eerste vrouw, maakt de historie van zijn gehaaste tweede huwelijk nog raadselachtiger.

Hiermede beëindigen we ons relaas over de wetenswaardigheden van de grondleggers voor de positie der Van Nispens in het Berghse. De geestelijke erfenis van het echtpaar Johan Adriaen van Nispen en Aurelia ten Haeghen vinden we misschien terug in de strenge, nauwgezette kerkelijkheid van een rooms isolement naast het open staan voor cultuur en wetenschap buiten de enge roomse kring, dat voor verschillende nazaten zo bijzonder kenmerkend is. Johan Adriaen is stellig opgevoed in het besloten rigorisme van de laatste generatie der 17e eeuw dat, als we goed zien, pastoor Amandus, opgeleid te Leuven waar in de theologie en moraal de strenge normen van Jansenius destijds de richting beheersten, heeft gekenmerkt. Aurelia kwam uit een heel ander milieu, van vaderszijde van ruim-denkende en oecumenisch gezinde gereformeerden, van moederskant uit een milieu waar het open katholicisme van de eerste generaties der 17e eeuw heerste, het frisse katholicisme van de eerste etappe der contra-reformatische recatholisering, dat in alle verdrukking deel bleef nemen aan het culturele leven dier van levensdrift bruisende wereld onzer Gouden Eeuw, waarin tal van groten onder onze kunstenaars naar voren kwamen: dichters, schilders, musici en bouwmeesters.

Misschien moeten we bij verschillende nazaten van Johan Adriaen en Aurelia een stuk geestelijke erfenis constateren van hun beider afkomst uit verschillende milieus.

Bronnen en l'teratuur

- 1) Collectie R. Röell (Centraal Bureau voor Genealogie)
 - 1a) Bijlagen bij de genealogie opgesteld door De Launay o.a. in de collectie d'Ablaing van Giessenburg (Hoge Raad van Adel)
- 2) W.J.J.C. Bijleveld: Het geslacht Van Nispen te Leiden in de 17e eeuw (Nederlandse Leeuw 1917)
Later afzonderlijk herdrukt.
 - 2a) Idem: Christiaan Frans van Nispen te Uden (Nederlandse Leeuw 1932., kolom 28)
 - 2b) Over Amandus van Nispen: Haarlemse Bijdragen 42, 55 en 56 J. Kleyntjes S.J.: Jesuitenstaties in Zeeland (Archief Zeeuws Genootschap 1948 M.J.H. Post: in "Voor Rogier" 1964)
- 3) Archief H(uis) B(ergh) Inv.no. 7446
- 4) A.H.B. Inv.no. 1857
- 5) A.H.B. Inv.no. 812
- 6) A.H.B. Inv.no 1852
- 7) Archief N.H.-Kerk 's-Heerenberg no. 1
- 8) A.H.B. Inv.no. 7357
- 9) Idem
- 10) A.H.B. Inv.no. 7445
- 11) A.H.B. Inv.no. 52
- 12) A.G.van Dalen in Archief Aartsbisdom Utrecht 73 dl. I blz 1 t/m 160
- 13) A.H.B. Inv.no. 37
- 14) Archief N.H.-Kerk 's-Heerenberg no. 1
- 15) A.H.B. Inv . no. 31 63 fol. 23
A.P. van Schilfgaarde: Register op de leenacteboeken van het Huis Bergh blz. 96
- 16) A.H.B. Inv. nos 37 en 39
- 17) A.H.B. Inv. nos 3533 en 3558
- 18) A.P. van Schilfgaarde: Register enz. blz. 188
- 19) A.H.B. Inv.no. 1180 fol. 234
- 20) A.Staring: Het Geslacht Verhuell (Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie dl. XVIII blz. 117-130)
- 21) Collectie R. Röell en bijlagen genealogie door De Launay
- 22) A.H.B. Inv.no. 3564
- 23) A.P. van Schilfgaarde: Het Archief van het Huis Bergh Inl. blz. 181 (Maastricht 1932)
- 24) Idem, blz. 57
- 25) J.A. Jolles: De Schuttersgilden en Schutterijen van Gelderland (Gelre 34 blz. 61)
- 26) A.H.B. Inv no . 3163 fol. 39
A.P. van Schilfgaarde: Register enz. blz. 141
- 27) A.H.B. Inv.no. 3558
- 28) Collectie Van Spaen dl. 17b (Hoge Raad van Adel)
- 29) J.J.de Geer: Proeve eener gesch. v.h. geslacht en de goederen der heeren van Mathenesse (Ov.Hist.Gen.Ber.III-1)
- 30) A.P. van Schilfgaarde: Register enz. blz. 97
- 31) De Nederlandse Leeuw 1918 W.J.J.C. Bijleveld

II. VAN GENDRINGEN NAAR PANNERDEN

Als de jongste zoon van Johan Adriaen van Nispen en Aurelia ten Haeghen, Christiaen Frans, 28 jaar oud is, wordt de zakelijke band tussen het Huis Bergh en de Van Nispens geknoopt, die bijna 120 jaar zal blijven bestaan. Van 13 januari 1753 dateert de provisionele aanstelling van Christiaen Frans van Nispen tot "stadtholder" en schepen te Pannerden door Jan Baptist van Hohenzollern, Graaf van den Bergh etc.¹⁾. Eerst op 11 mei 1754 echter volgde de beëdiging in deze functie ten overstaan van Johan Michael Roukens, raadsheer van het Hof van Gelderland en optredend namens de Graaf van den Bergh, zodat toen dus pas Christiaen Frans werkelijk in functie trad.

Men vraagt zich af waarom het zestien maanden heeft moeten duren voor een benoeming werd gerealiseerd. De feiten zullen hier licht moeten verschaffen. In de eerste plaats dan stellen we vast, dat de benoeming provisioneel was, omdat hier ratificatie door het provinciaal bestuur, i.c. het Hof van Gelderland, dat als uitvoerend orgaan van de gewestelijke Staten optrad, noodzakelijk was. De Graaf van den Bergh bezat weliswaar in Pannerden het benoemingsrecht, omdat hem als Heer van Bylant in dit kerspel en dat van Millingen de bestuurs- en rechtsmacht toekwam, doch hij had zich te houden aan de landswetgeving, die sinds 1663 in Gelderland voorschreef, dat in publieke functies uitsluitend gereformeerden mochten worden gesteld. Had men reden om hiervan af te wijken, dan wenste het Hof te beoordelen of dit gerechtvaardigd was. "Aangesien, datter in Pannerden geen personen van de gereformeerde Religie zijn, om die plaatse te bedienen" hebben wij, zo luidt de benoemingsakte, verzekerd van de bekwaamheid van "onsen seer lieven getrouwen Christ. Franc. van Nispen" hem bij provisie benoemd. Jawel, maar deze "seer lieven getrouwen" moest van buiten Pannerden worden gehaald, zodat het argument van geen personen van gereformeerde religie te kunnen vinden, lichtelijk bevreedend klinkt.

Het Hof, dat in deze zaken nu wel geenszins op alle slakken zout legde, kan hier toch wel geneigd zijn geweest de zaak eens even aan te houden. Al maakten de heren zelf geen bezwaar tegen de benoeming van een roomsgezinde in dit geval, in de kerk waren er altijd die er argwanend op toekeken en via Classe of Synode kwam zo'n zaak dan vaak op de Gelderse Landdag - d.i. de vergadering der gezamenlijke Staten der drie kwartieren Nijmegen, Zutphen en Arnhem - zodat de heren van het Hof er maar weer een punt aan moesten praten. Dit was hen doorgaans wel toevertrouwd, maar ze deden het toch liever niet.

Toch lijkt het welnig waarschijnlijk, dat hierin alleen de reden van het langdurige uitstel heeft gelegen. Ach "stadtholder" in Pannerden, het stelde zo veel niet voor. De "stadtholder" was niet anders dan wat in de oorspronkelijke betekenis van het woord ligt uitgedrukt, n.l. een plaatsvervanger, in dit geval van de ambtenaar in de heerlijkheid Bylant. Bij afwezigheid van de ambtman spande de "stadtholder" de plaatselijke bank. In een kerspel als Pannerden van een drie of vierhonderd ingezetenen heeft zo'n "stadtholder" waarlijk geen functie uitgeoefend die veel om het lijf had. Niettemin vereiste ze toch van de man die ermee belast was, een zekere juridische vorming, zodat hier het argument van de graaf, dat er geen geschikte personen van gereformeerde religie te vinden waren, wel degelijk hout sneed. Van de "stadtholder", die als de ambtman zelf het gericht voorzat, als schepen fungeerde, werd geëist dat hij binnen het kerspel woonde, minstens er een officieel domicilie had, waar hij geregeld verbleef. En voor dit "stadtholderschap" zonder meer was niemand bereid zich te Pannerden te vestigen, zo hij er geen postie had of kreeg, die hem overeenkomstig zijn maatschappelijke stand een bestaan waarborgde.

Hierin zullen we dan ook de moeilijkheden moeten zoeken, die tot zo'n lang uitstel geleid hebben. De heren van het Hof kunnen zeer wel de wenkbrauwen gefronst hebben, toen ze hier weer de benoeming van een roomsgezinde "stadtholder" ter tafel gelegd kregen, maar ze hebben even goed begrepen dat men blij mocht zijn iemand die er geschikt voor was, te hebben gevonden.

Het bezwaar heeft dan ook stellig niet de roomsgezindheid van Christiaan Frans betroffen. Het bezwaar was veeleer, dat de benoemde zich niet te Pannerden vestigde en wel omdat hij er niet van een pos'tie verzekerd was, die hem er een bestaan waarborgde. Hij was pachter van 's lands middelen, o.m. van thee- en koffiegelden, hoofd-, en paardegelden, zodat hij beslist wel niet om zijn broodje verlegen heeft gezeten. Hij ontging hierbij eens een gewelddadige dood, toen hij z'tdag houdende ten huize van Berend van Zalingen te Zeddam, door zekere Jan Hendriks met een schop werd aangevallen, doch de slag werd opgevangen door de "middelaar van een Cruysraam"²⁾. Dat dit als het ware een voorafbeelding was van de dood, die hem later treffen zou, heeft hij wel niet bevroed.

Alvorens het "stadtholderschap" te Pannerden te aanvaarden, wilde Christiaan Frans eerst zekerheid omtrent een andere zaak hebben. Op 15 juni 1754 verkreeg hij de benoeming als 's graven rentmeester in de Bylant en Over-Betuwe³⁾. Zes weken later, n.l. op 29 juli 1754, wordt zijn eerstgeborene uit zijn huwelijk met Aleydis Maria van de Sande, gesloten op 28 oktober 1753 te Oud-Zevenaar, te Hulhuizen gedoopt, terwijl de Graaf van den Bergh, wiens naam Jan Baptist aan het kind werd gegeven, er peet over staat⁴⁾.

Dit zijn dunkt ons fe'ten, die de aarzeling van Christiaan Frans kunnen verklaren. Het "stadtholderschap" te Pannerden was n.l. met dit rentmeesterschap verbonden. In de rentmeester van de Berghse bez'ttingen in Bylant en OverBetuwe had men te Pannerden altijd iemand aan wie het "stadtholderschap" kon worden opgedragen. Het rentmeesterschap had van 1713 tot 1752 toebehoord aan Ferdinand Filips van der Veeken, die door zijn zoon Frans Leopold was opgevolgd⁵⁾. Deze was echter spoedig daarop gestorven, zijn weduwe Petronella Backer achterlatend met een driejarig zoontje Jan Baptist, eveneens petekind van de Graaf van den Bergh. Dit petekindschap hield natuurlijk de belofte in, dat de zoon de vader in het ambt zou opvolgen. Dit is later dan ook werkelijk gebeurd, want toen in 1765 Christiaan Frans om het leven kwam, is Jan Baptist van der Veeken in de functie van zijn vader gesteld, de eerste jaren onder voogdij van zijn moeder als rendante. De Van Nispen-periode was dus slechts een intermezzo in het Van der Veeken-regime. De onverwacht vroege dood van Frans Leopold van der Veeken schiep echter een moeilijke s'tuatie. Het was vrij algemeen gebruik, dat in zo'n geval het rentmeesterschap op naam van de minderjarige zoon werd gebracht, terwijl dan de moeder de verantwoordelijkheid voor de uitvoering werd gelaten. Doch dit was dan meestal in gevallen, waarin dit over een beperkt aantal jaren ging. Petronella Backer heeft er natuurlijk naar gestreefd het rentmeesterschap voor haar zoon te behouden, terwijl er dan tot diens meerderjarigheid een tijdelijke functionaris zou worden aangesteld. Maar Christiaan Frans van Nispen voelde er even natuurlijk niets voor op deze grondslag een aanstelling te verkrijgen. Hij stond voor zijn trouwen en als hij al zelf mogelijk niet zo op hechter waarborgen gesteld was, zullen zijn aanstaande schoonouders, Arnold van de Sande en Ida Heynen, handelslui van afkomst, hem wel in die richting hebben geduwd. Men had hem nu wel het "stadtholderschap" gegeven, maar op de basis van een rentmeesterschap dat voor hem in de toekomst niet verzekerd was, hoefde het van hem niet.

Het een en ander is natuurlijk een kwestie van wikken en wegen onder de grafelijke raden en adviseurs geweest. Tenslotte kreeg Christiaan Frans de verzekering van een vaste benoeming als rentmeester met het peetvaderschap van de graaf over de te verwachten eerstgeborene, hetgeen de belofte inhield dat, indien dit een zoon zou zijn, ook diens toekomst zou verzekerd worden. Op 11 januari 1755 verkreeg hij voor z'n vijf maanden oude zoon de akte van survivance op het rentmeesterschap in Bergh en Didam, op die tijd vervuld door de reeds bejaarde Peter Jan Verheyen. De akte verzekerde verder, zo Jan Baptist voor zijn meerderjarigheid kwam te overlijden, de survivance zou gelden voor een volgende zoon, die nog geboren kon worden⁶⁾.

Aan de weduwe Van der Veeken bleef voor haar zoon natuurlijk de opvolging in het door Christiaan Frans bezette rentmeesterschap van Bylant verzekerd. Toen Christiaan Frans aldus een vaste grondslag verkregen had, kon hij zich te Pannerden vestigen en als "stadtholder" worden beëdigd.

De eerste jaren heeft het gezin te Pannerden gewoond. De drie oudste kinderen, t.w. Jan Baptist, Aurelia en Jacob Jan zijn te Hulhuizen gedoopt resp. op 29 juli 1754, 11 juli 1756 en 27 september 1758⁷⁾. Dit goeddeels verdwenen dorp aan de Waal, thans nog slechts een buurschap onder de gemeente Gendt, vormde een Kleefse enclave op Gelders terr'toir, als zodanig een geschikte standplaats voor de missionarissen in de z.g. Hollandse Zending, die in de eerste helft van de 17^e eeuw de recatholisering van de bevolking in de Gelderse omgeving, waarbij ook Pannerden, activeerden. Op deze wijze werd de kerk te Hulhuizen de statiekerk voor Pannerden, welke band in de 18^e eeuw behouden is gebleven⁸⁾. Voor dopen en trouwen moest men hier zijn.

De woonstee heeft het gezin stellig op de Raeyhof gehad. Hier stond een herenhuis, bez't van het Huis Bergh. Het moet niet meer in zo'n goede staat zijn geweest; in 1768 is het althans voor afbraak verkocht⁹⁾. Het Huis Bergh bezat in Pannerden geen enkel ander goed waarop een herenhuis stond, zodat hier zonder twijfel 's graven vertegenwoordiger moet hebben gewoond. Vanouds al, zeker reeds van de 14^e eeuw af, was de Raeyhof een Berghse bez'tting. Omtrent 1735 is het goed in handen gekomen van Franz Anton von Eppeln, die zich "tot de Raeyhof" noemde, doch bij diens ontslag uit grafelijke dienst is het weer in het bez't van het Huis Bergh teruggekeerd. In 1769 treft Oswald Peter Hoevel, administrator-generaal van het Huis Bergh met de weduwe M.A. von Eppeln tot de Raeyhof von Quack een regeling over de afkoopsom van de Raeyhof, waarvan het restant haar nog steeds niet was voldaan¹⁰⁾. Het goed komt niet voor onder de pachtgoederen bij de generale verpachting van 1759¹¹⁾. M.a.w. het was niet verpacht en moet dus voor bepaalde doeleinden zijn gebruikt en deze kunnen geen andere zijn geweest dan ambtswoning van 's graven vertegenwoordiger, de rentmeester. Er is verder nog sprake van een pandschap van de weduwe Van der Veeken. Dit zal de Raeyhof wel hebben betroffen, waarvan de afkoopsom voorzover aan de Von Eppelns voldaan, door de Van der Veekens, die er goed bijzaten, zal zijn voorgeschoten. Zij zullen er eveneens als rentmeesters hebben gewoond.

Christiaan Frans heeft de Van der Veekens dus niet alleen uit het rentmeesterschap, maar ook uit de woning met de daaraan verbonden vrijheid van huur verdrongen. Jan Baptist van der Veeken heeft dit de Van Nispensen blijkbaar zijn leven lang niet kunnen vergeven. Een mensenleven later z't hij de zoon van Christiaan Frans, Herman Carel, nog dwars. Het is menselijk en begrijpelijk, hoe onredelijk dan ook. Men kon van Christiaan Frans moeilijk verlangen een rentmeesterschap te aanvaarden, zoals de weduwe Van der Veeken het wenste.

Bij dit al zal Christiaan Frans zich op de Raeyhof niet al te zeker hebben gevoeld van een blijvende woonstee. Daarin zal wel de reden gezocht moeten worden, waarom hij op de Gelderse Waard is gaan wonen. Dit moet voor de geboorte van Arnold Jan zijn gebeurd, aangezien deze op 25 januari 1761 niet te Hulhuizen maar te Oud-Zevenaar is gedoopt. Ook Herman Carel is hier op 5 augustus 1764 gedoopt¹²⁾.

Van 19 mei 1762 dateert zijn huwelijksbevestiging voor het gericht te Pannerden in aanwezigheid van de drie oudste kinderen, nadat hij en Aleydis zich in maart van dit jaar in de N.H.-kerk te Aardt in ondertrouw gemeld hadden. Ook te Zevenaar had een drievoudige proclamatie plaats, waarbij pastoor Theben spreekt van zich "van Ispelen noemende", een naamsvorming die men in Zevenaar nog wel eens hoort¹³⁾.

Negen jaar dus na hun werkelijk huwelijk te Zevenaar op 28 oktober 1753, waarbij als getuigen aanwezig waren de Didamse pastoor Christoforus Offermans en de Zevenaarse vicarius Van der Velden, lieten Christiaan Frans en Aleydis hun huwelijk wettelijk nog eens bevestigen op het grondgebied der Republiek. Deze formal'te't was, zoal niet noodzakelijk dan toch zeer gewenst, om de mogelijkheid uit te sluiten, dat bij een erfkwestie het huwelijk als onwettig kon bestreden worden. Christiaan Frans was Nederlands onderdaan, zodat zijn huwelijk volgens de wetten in de Republiek

diende te worden bevestigd en geregistreerd. Dan alleen was hij volkomen verzekerd, dat het erfrecht van zijn vrouw en kinderen op zijn bez't in Nederland niet kon worden bestreden.

"Scherp van rekenynghe" heet het in een 16^e eeuws Nederlands volkslied van de Vlamingen, kooplieden en handelslui van generaties her, van huis uit gewend alle mogelijke posten en risico's te calculeren. Deze eigenschap zat er, hoe hem dan ook aangekomen, bij Christiaan Frans in elk geval in en de woede van Jan Hendriks, die hem in 1752 bijna vermoordde, zou er wel eens een reactie op kunnen zijn geweest. In elk geval vertoonde Christiaan Frans ook bij zijn sollicitatie naar het rentmeesterschap geen man te zijn, die maar in goed vertrouwen hoopte, dat alles wel los zou lopen, doch die voldoende zekerheid en dekking van risico's wenste. Zijn formeel-wettelijke huwelijksbevestiging is er weer eens een uiting van. Ze hangt ongetwijfeld samen met zijn vestiging op de Gelderse Waard, gepacht van de Rekenkamer. Zijn zoon Jan Baptist heeft het later vaak over de ossenwelderij aldaar, een winstgevend veehoudersbedrijf voor de marktvoorziening. Dit bedrijf, stellig door Christiaan Frans op de Gelderse Waard opgebouwd, mocht bij zijn dood niet aan vrouw en kinderen kunnen worden bestreden op grond van de onwettigheid van hun huwelijk.

"Scherp van rekenynghe"! Het kan ook van de kant van de vrouw gekomen zijn: Aleyda Maria van de Sande. Zij kwamen uit een familie van zakenmensen. Haar overgrootvader Jan Artsen van de Sande was afkomstig uit Esch in Noord-Brabant, trouwde in 1658 met Elisabeth Habraken en woonde aan de Vismarkt in 's-Hertogenbosch. Hun zoon Arnold, Aleid's grootvader, werd koopman en facteur te Dordrecht waar hij in 1685 trouwde met de weduwe Cornelia van der Lisse. In tweede echt trouwde hij in 1699 met Maria Maes, weduwe van Justus van de Putte. Zij hadden reeds in 1697 willen trouwen, maar omdat zij gereformeerd was en hij katholiek en er kinderen uit haar eerste huwelijk waren, terwijl haar o.m. de zeepziederij "De Olifant" toebehoorde, werden op last van de burgemeester de proclamaties opgehouden. Zij hebben blijkbaar de langdurige oplossing van de financiële kwesties niet af kunnen wachten, of misschien een uitspraak willen forceren, want een maand na hun huwelijk werd al een dochter geboren. Zoals wel gebruikelijk was bij een z.g. gemengd huwelijk, werden de dochters grootgebracht in het geloof van de moeder, i.c. dus gereformeerd, de zoons in dat van de vader.

Aleyd's vader Arnold kwam later als koopman in Zevenaar terecht, waar hij Ida Heynen trouwde. Hij komt ook als schepen en dijkgraaf voor. Uit dit huwelijk kwamen drie kinderen: Arnold, Aleyda en Johanna. Arnold werd wijnhandelaar te Emmerik en trouwde daar met Anna Magdalena Goossens. De jongste dochter Johanna trouwde met Hofraad von Erlenweln te Rheinberg, terwijl Aleyda de vrouw werd van Christiaan Frans van Nispen¹⁴⁾. De afkomst van de vrouw kan dus evenzeer antecedenten bevatten, die een aangeboren eigenschap van "scherp van rekenynghe" veronderstellen. Niettemin leren we Christiaan Frans ook nog enigszins kennen uit een historie, waarin hij als rentmeester direct was betrokken. In de Waal bij Millingen, waar thans ongeveer het stuk onverdeelde Rijn loopt dat Bylantse Kanaal heet, op de scheiding van Gelders en Kleefs terr'toir, was een zand ontstaan door een smalle kreek van de Millingse oever gescheiden, alzo een middelzand. Dwars door de kreek en over het zand liep een krib, die hier de grens aangaf, doch geheel en al aan de Graaf van den Bergh toebehoorde. Als bez'tter van de heerlijkheid Haelt tussen Bimmen en Keken, had de Graaf van Bylant zich dit zand stroomafwaarts tot voorbij de krib, alzo op Gelders terr'toir, toegeëigend, zich beroepend op het oude waterrecht, waarin als regel gold, dat een zand, dat niet tegen iemands bez't aanschoot, toebehoorde aan dengene, die er het eerst bij was het te "bevaren". D.w.z. die het met een kar mest deed berijden en een "pootstok" stelde, om symbolisch aan te geven, tot hoever hij het ter ontginning in bez't nam. De pootstok was tot ver voorbij de Berghse krib geplaatst¹⁵⁾. Ieder was ervan overtuigd, dat de Graaf van Bylant hier brutaal zijn boekje te buiten was gegaan. Zijn rentmeester Sneewint had het nog erger gemaakt door de krib te doen doorsteken en vernielen ondanks de waarschuwingen van de richter te Millingen, die met twee schepenen toegesnel, de heren op hun verkrachting van het recht had gewezen.

Als rentmeester rustte nu op Christiaen Frans de taak de krib te doen herstellen en het recht van het Huis Bergh op het zand benedenstrooms de krib te handhaven. Dit recht stond onherroepelijk vast en men was aan Gelderse zijde allerminst geneigd zich van de kant van de Graaf van Bylant een daad die zo ondubbelzinning onrechtmatig was, te laten welgevalen. Men zat hier toentertijd n.l. met het vraagstuk van de verbeteringen in de rivierlopen van Rijn, Waal, Neder-Rijn en IJssel. In het begin van de 18^e eeuw was hiertoe het Pannerdense Kanaal gegraven, dwars door het Pannerdense terrein van bij de kerk en de uiterwaard aan de Waal tot de hoeve Kandia bij Groessen aan de Neder-Rijn. Men moet n.l. weten dat de rivierspl'ting Neder-Rijn - Waal destijds niet bij Pannerden, maar hogerop bij Schenkenschans lag. De Neder-Rijn liep vandaar met een grote bocht tussen Lob'th en Elten door langs Babberig en Oud-Zevenaar en kwam dan bij de hoeve Kandia onder Groessen in de bedding, die verder ongeveer met de huidige *loop* overeenkwam. Deze Neder-Rijn ligt er gedeeltelijk nog als een dode rivierstrang, de z.g. Qude Rijn. Pannerden, Aardt, Rerwen en Lob'th lagen dus op de linkeroever van de Neder-Rijn en waren nog niet van de Betuwe gescheiden.

De Waal stroomde van Schenkenschans af met enige bochten tussen Millingen en Pannerden door in de richting Nijmegen. Wat thans dus van Schenkenschans af tot Pannerden onverdeelde Rijn is, vormde toen het bovenste gedeelte van de Waal. Het Bylantse Kanaal, later weer gegraven om een serpentinebocht af te snijden, was dus geen correctie van de onverdeelde Rijn maar van de Waal.

De rivierlopen waren zeer onregelmatig en vol gevaren voor de bedijkingen. Het graven van het Pannerdense Kanaal had de toevoer naar de Neder-Rijn verderop en naar de IJssel verbeterd, doch weer nieuwe problemen in het leven geroepen. Men is er de gehele 18^e eeuw mee bezig geweest en had aanhoudend strubbelingen in moeizame onderhandelingen met de Kleefse Raden, die namens de Koning van Pruisen optraden voor de belangen van het aan deze vorst toebehorende voormalige hertogdom Kleef. Bij de z.g. Spijkse Conventie van 1745 had men aan Pruisische zijde een overlaat bij Lob'th afgedwongen, die bij opwas het vloedwater via de oude Neder-Rijnbedding - door het Pannerdense Kanaal afgesneden - zijwaarts stuwde en bij Kandia dan een dubbele aanvoer van watermassa's - en door de Oude Rijn en door het Pannerdense Kanaal - veroorzaakte¹⁶⁾.

Hierom en om velerlei andere moeilijkheden verlangde men aan Nederlandse zijde het terugbrengen van deze overlaat op bandijkshoogte. Doch men vond hiervoor bij de Kleefse Krijgs- en Domeinkamer - het regeringslichaam dat deze zaken behartigde- niet het minste gehoor. Men schermde hier altijd weer met de belangen van het Kleefse polderdistrict Duffel op de linkeroever van de Waal dat een te grote druk op de banddijk te wachten stond. Volgens onze waterbouwkundigen was dit een onjuist inzicht, maar aan Kleefse zijde hield men er hardnekkig aan vast en dit, hetgeen voor niemand een geheim was, onder de Graaf van Bylant-Haelt, wiens particuliere belangen hier het hoofdingrediënt van de schotel vormden¹⁷⁾. Op zijn beurt werd de graaf geprejudiceerd door zijn rentmeester Sneewint, naar het schijnt het type van een echte "Pruus", bij wie macht voor recht gold. Baron Hugonpoth tot Aardt en de, Hollandseingenieur Christiaen Brunings, twee mannen die tot de hoofdfiguren behoorden bij de werkzaamheden aan de rivieren, vermelden in hun briefwisseling deze rentmeester eveneens als de kwade genius van de Graaf van Bylant en de Kleefse heren¹⁸⁾.

Christiaen Frans van Nispen heeft in deze stellig tot de insiders behoord. Hij was zelfs mede geïnteresseerd in de waterwerken, doordat hij er ten behoeve van zijn kribbaas Dormans, aannemer van werken aan het Pannerdens Kanaal, financieel in was betrokken, waarbij hij eenmaal als gevolg van abnormaal hoge waterstanden gedurende de zomermaanden een strop haalde. Op zijn rekest waren de heren in Arnhem echter tot een tegemoetkoming bereid¹⁹⁾. Hij wist terdege hoe de heren in Arnhem ten aanzien van de chicanes van de Graaf van Bylant stonden. Hem was ook te verstaan gegeven, dat de rechten van het Huis Bergh onverkort dienden te worden gehandhaafd²⁰⁾. Ten overvloede was hij nog eerst naar Arnhem gegaan om met de raadsheer Brantsen te overleggen, hie hij dit moest evrstaan. De raadsheer was n.l. met de Heer Spaen van Biljoen door het Hof uit zijn midden aangesteld om als curatoren het bez't van de Graaf van den Bergh te beheren. Dit was in 1757

geschied op verzoek van de Gravin van den Bergh Mario Benonia de Lodron, die met de verdere familie het Berghse bez't van de ondergang willende redden, het aan het beheer van de dolleman, vrouwenjager, doordraaier, bovendien geestelijk gestoorde Jan Baptist van Hohenzollern hebben onttrokken. Oswald Peter Hoevel was hierbij als administrator-generaal aangesteld²¹.

Ook Brantsen had Van Nispen duidelijk en onomwonden gezegd dat van de zijde van de Graaf van Bylant geen inbreuken op het recht van het Huis Bergh geduld konden worden. Alles goed en wel, maar Christiaan Frans was toch liever door schriftelijke orders, zwart op w't en gedetailleerd gedekt. Hij schrijft aan Hoevel, dat hij de pootstok niet anders zal uitrukken dan ten overstaan van het Millingse gericht. Wat moet er gedaan worden, zo vraagt hij, als die Van Bylant het zand verder bewerken en bepoten? Moet Dormans dan geweld met geweld keren? Moet, de tweede pootstok, die verder op het zand is gezet, ook uitgetrokken worden?

In Millingen staan ze te vlammen om "na de Batalie" tegen de Pruis te gaan. Maar hij heeft het er niet op. Hij doet het liever af met 12 à 16 jagers, die in schijn van op jacht te gaan, in stilte bij het werk posten. Hij wil van Hoevel precies weten hoe te handelen.

Twee dagen later op 12 februari 1765 kon hij zijn chef opgelucht berichten, dat op het betwiste zand alles door die Van Bylant gezet of gepoot was uitgetrokken. Christiaan Frans kan zijn p'Het niet op. Er waren wel 2 à 3 honderd man opgekomen tot oude vrouwen toe, allen blakend van strijd lust. Als de Graaf van Bylant met honderd soldaten was gekomen, had hij er vast nog geen zes overgehouden²².

Het herstel van de krib was met een dag of vijf klaar gekomen, schrijft hij wat later. Er waren dan ook wel 200 man verschenen, waarvan er 80 geregeld aan het werk gingen, terwijl de rest bij ploegen afwisselend waakdienst deed, om die van de andere kant van de grens in het oog te houden. Twintig à dertig snaphanen had men bijeen gebracht, om desnoods geweld met geweld te keren. Vrouwen zorgden geregeld voor een bakje warme koffie, terwijl hijzelf met het verstrekken van een stevige borrel de moed erin gehouden had. Het geheim van het enthousiasme in de arbeid en van de strijd lust is met deze mededelingen wel verklaard. De 18^e eeuwse plattelandsbevolking voor het grootste deel bestaande uit keuters, dagloners en landarbeiders, levende op de rand van een armzalig bestaansminimum, kreeg hier gelegenheid om juist in de wintermaanden, waarin er voor de meesten geen loonarbeid te vinden was, enige dagen tegen een normaal dagloon van 10 stuivers, met voor de vrouwen nog 8 of 6 stuivers en voor kinderen 4 of 2, te komen werken, terwijl er nog gratis een stukje hemel op aarde in de vorm van een borrel als premie te verdienen viel. Daar waren ze voor te vinden, temeer nu het erom ging de Pruis de les te spellen.

De rest van de historie is door anderen verteld. Sneewint kwam enige dagen later met een menigte van naar schatting 80 man afzetten, opgetrommeld uit de dorpen Keken en Bimmen, om de krib weer af te breken. Ondanks het fe't, dat hij gewapenden had meegebracht, waagde hij het echter niet geweld te gebruiken, toen de "stadtholder" van Millingen, haastig met enige assistenten toegesnel, na twee sommaties beval te vuren. De hele troep had zich terstond op Kleefs terr'toir teruggetrokken om zo gauw mogelijk huiswaarts te keren. Het bleek maar een intimidatiepoging, die bij het eerste krachtige optreden ineen plofte.

De graaf bond even snel in door zich onomwonden bereid te verklaren de kwestie in der minne met de heren Staten te regelen. Zijn veelvuldige en langdurige afwezigheid, zo luidde zijn excuse, als gevolg van de voorafgaande oorlog - de Zevenjarige Oorlog van 1756 tot 1763 - had hem verhinderd zich in deze zaken te verdiepen. Met deze melodie van voorkomendheid en toegankelijkheid bewees de Graaf van Bylant - wat zijn rentmeester door zijn haastig aftrekken eveneens al had gedemonstreerd - dat hij zich juridisch niet sterk voelde. Men was een dergelijke toon van welwillendheid beslist van die kant niet gewend.

Christiaan Frans heeft dit einde niet meer beleefd. Hij heeft zich in deze historie weer de behoedzame getoond, die graag tevoren alle mogelijke risico's calculeert en er zich tegen tracht te dekken. Voor het einde is hij om het leven gekomen. In mei 1765 een r't te paard makend over de Pannerdense Waard verraste hij op een hooiberg een boerenknecht in een ongeoorloofd samenzijn met een dienstmeisje. De gênante ontmoeting liep uit op een drama. De jonge kerel, in duistere angst, in redeloze woede ontstoken doorstak Christiaan Frans met zijn mes in de zijde toen deze weer te paard wilde stijgen.

Aldus de familie-overlevering. In de familie wordt nog altijd het horloge van de vermoorde bewaard. Het is besloten in een metalen doosje of etui, waarin men het op zak placht te dragen. Om het schudden van het uurwerk in dit etui te voorkomen deed men er een viltje of papiertje in. Het papiertje in het doosje van Christiaan Frans vertoont nog een bloedvlek als gevolg van de steekwonden de vermoorde toegebracht.

"Anno 1765 den 3en Mei, is hier op een moorddadige wijze doodt gestookten de heer C.F. van Nispen, rentmeester, en den 4en dito met drie poose hier overluydt en op den 8en dito te Elten begraven", aldus tekende de koster Pannerden op.

Gerechtigde stukken omtrent dit drama zijn nog niet gevonden en met de mededeling, dat de dader zijn straf ontkwam door zijn vlucht op Kleefs terr'toir waar hij later in een klooster zou zijn ontdekt, besluiten we ons relaas over het leven en werkzaamheden van Christiaan Frans van Nispen.

Jan Baptist van der Veeken werd zijn opvolger als rentmeester, minderjarig nog, eerder dan hij en zijn moeder konden verwachten. De man, aan wie ze hun teleurstellingen weten was slechts 42 jaar geworden. Hij liet een weduwe met vier zonen achter, resp. slechts 11, 9, 4 en 1 jaar oud. De dochter Aurelia meet heel jong nog reeds vóór 1762, zijn gestorven. Zij wordt bij de gerichtelijke huwelijksbevestiging niet meer vermeld.

Aleyda Maria van de Sande, bijna krankzinnig van verdriet, heeft na de dood van haar man welniç vreugde meer beleefd. De zorg voor de opvoeding van de jongste, Herman Carel, heeft haar over haar zenuwinstorting heen gebracht, maar met de drie ouderen heeft zij grote moeilijkheden ondervonden, mede als gevolg van het ontbreken van een krachtige en gedegen vaderlijke leiding. Jan Baptist was een wat boers type met opkomende geestesstoornis. Jacob Jan, eerst student te Leiden, later advocaat te Breda, Den Haag en Luik was een verkwister. Arnold Jan, die in 1785 het Huis Sevenaer zou kopen, stierf dertig jaar oud aan de pokken, Hij had last van hoogmoedswaanzin. De moeder had voor de drie oudere zoons een gouverneur in huis genomen, J.B. Pattera. Met hem hebben Jan Baptist en Arnold Jan het later aan de stok gehad, waarbij het tot een procedure wegens belediging kwam in de jaren 1784-1789, als gevolg van onhoudbare adelspretenties dezer beide Van Nispens.

Op 69-jarige leeftijd is Aleydde 14^e februari 1794 te Rheinberg gestorven en aldaar begraven. Mevrouw Erlewel schreef in haar zakboekje: "1794 den 14 February is gestorven mijn hardts lieve suster A.M. van Nispen geboren van den Sanden, is te Rheinberg in de kerck voor de smerthafte Moeder Godts begraven²³).

Hiermee eindigt dan een Van Nispen-historie, die een roman waard zou zijn. Maar de lezers moeten het met ons relaas doen op historische feiten gegrond.

Bronnen en l'teratuur

- 1) Van Nispens archief (Rijksarchief Arnhem) Copie in de familie-uitgave nr. 3 "De koop en verkoop van Pannerden" Daar ook een genealogisch overzicht van de drie oudere generaties van Van Nispens in Gelderland
- 2) Not'ties Jhr. Mr. A.J.M. van Nispen tot Pannerden (Familie-archief; proces contra Pattera)
- 3) A.H.B. Inv.no. 1183 fol. 187
- 4) Collectie H. Röell
- 5) A.H.B. Inv.no. 5269-5307
- 6) A.H.B. Inv.no. 1183 fol. 223 v.º
- 7) Collectie H. Röell
- 8) van Lommel. Relatie Status A.A.H. 7
- 9) A.H.B. Inv.no. 6192
- 10) Idem
- 11) A.H.B. Inv.no. 6209
- 12) Collectie H. Röell
- 13) Protocol van bezwaar van de hoge heerlijkheid Pannerden 1735-1766 inv.no. 14 (vondst van Mr. P.J.W. Beltjes)
- 14) Not'ties Jhr. Mr. A.J.M. van Nispen tot Pannerden
- 15) A.H.B. Inv.no. 1232
- 16) Archief van het College tot Beneficering van NederRijn en IJssel no. 134
- 17) S. du Puy de Montbrun: Gedanken uber die Notwendigke't der Schliessung der Mündung des Alten Rheins unvelt Lob'th blz. 78 e.v. (Emmerik 1850)
- 18) Archief Huis Aardt no. 36
- 19) xchief van het College tot Beneficering enz. no. 8
- 20) A.H.B. Inv.no. 1232
- 21) A.H.B. Inv.no. 1185
- 22) A.H.B. Inv.no. 1232
- 23) Not'ties Jhr. Mr. A.J.M. van Nispen tot Pannerden.

III. DE ZIEKE RENTMEESTER

Het staat te betwijfelen of de mensen, die in 1778 bij de dood van Peter Jan Verheyen, in de eerste plaats de administrator-generaal Johannes Nepomucenus Hoevel -die in 1769 zijn vader Oswald Peter was opgevolgd – wel gelukkig geweest zijn met hun verplichting het rentmeesterschap Oin Bergh en Didam toe te moeten kennen aan de 23-jarige Jan Baptist van Nispen. Maar ze hadden de acte van survivance, in 1755 door de dolle Graaf Jan Baptist van Hohenzollern verleend, te realiseren, zodat de oudste zoon van Christiaan Frans op 21 oktober 1778 zijn benoeming als rentmeester verkreeg¹⁾.

Zijn antecedenten waren niet om over naar huis te schrijven. "Mijn oudste broer", aldus Herman Carel in 1823 aan zijn zoon, "volgde de lage scholen te Emmerich bij de Jezuiten en behoorde mede onder de beste studenten; vandaar kwam hij naar Keulen in het Convict of Jezuitenklooster en studeerde met veel succes filosofie. Daarna ging hij bij het einde van die studie naar de universiteit te Leuven. Daar bezocht hij de establines en studeerde niet. Mijn moeder hoorde het - begreep dat zij zo geld verkwistte en besloot hem met een jaar terug te laten komen, temeer daar hij de survivance op het landrentambt had; de fungerende landrentmeester was een stok oud man. Enkele jaren later stierf de landrentmeester - hij aanvaarde zijn post - nam ze behoorlijk waar en was zuinig en wel"²⁾.

De mortui non nisi bene! Het was bij de dood van Jan Baptist, toen de jongste broeder dit schreef. Het klinkt wat "zu schon um wahr zu sein", als we de fa'cts et gestes van Jan Baptist wat nader bezien. Dat hij een goed student was, kan men nog wel geloven. Scherpzinnigheid, stellig vereist om met redelijk succes filosofie te studeren, moet zijn deel zijn geweest. Dit sluit evenwel onevenwichtigheid van geest geenszins uit. Krankzinnigheid en scherpzinnigheid liggen wel eens dicht bij elkaar. Een kind krijgt geestelijk veel mee van zijn peetvader bij de doop, wil men onder de mensen nog wel eens beweren. Men zou het bij Jan Baptist van Nispen haast gaan geloven, als men in zijn leven de parallellen ziet met dat van de dolle Graaf van den Bergh, Jan Baptist van Hohenzollern.

Zijn opleiding was in elk geval van een gehalte en een standing, die men voor de baan van rentmeester niet beter wensen kon. Het basisonderwijs had hij thuis genoten, anders vermoedelijk dan in de familie gewoonte zal zijn geweest. De Van Nispens zullen in de 18e eeuw vermoedelijk gewoon in de dorpsschooltjes het eerste onderwijs hebben gehad. Deze schooltjes waren in de regel ondergebracht in een aanbouw of afgeschot gedeelte van de dorpskerk, dat wil dus zeggen van de gereformeerde staatskerk. Het onderwijs is er beslist lang niet overal zo slecht geweest als populaire geschiedschrijving het wel heeft voorgesteld.

De gildeboeken van Beek en Netterden - toch maar afgelegen plaatsen, die beslist niet tot de aantrekkelijkste standplaatsen, ook financieel niet, hebben behoord – vertonen ons, voorzover ze door een koster-schoolmeester zijn geschreven, een hoewel soms dialektisch gekleurd, toch een goed en beschaafd Nederlands met in het algemeen goede zinsbouw en juiste constructie en een algemene belangstelling, die ver uitgaat boven die van de enge dorpsgemeenschap. In enige plaatsen vernamen we enkele keren van schoolmeesters, die aan de kinderen der aanzienlijken Franse les gaven. In Zevenaar was in de vorige eeuw nog een "freuleklasje", waar meer geleerd werd, dan in de gewone klassen, waar men met rekenen b.v. met tellen van 1 tot 10 ging, terwijl de freuletjes het tegelijkertijd tot 100 moesten brengen. Het lag veelal aan de belangstelling voor het onderwijs bij de plaatselijke overheden, wat voor schoolmeesters men had. We hebben de indruk dat dit in het graafschap Bergh nog wel losliep. De grafelijke beampten, die natuurlijk ter plaatse invloed uitoefenden, hadden er zelf te veel belang bij dat het onderwijs, ook voor hun kinderen bestemd, behoorlijk was. Toen in 1809 Koning Lodewijk Napoleon bij zijn rondreis ook Zeddam even aandeed, moest de schoolmeester het woord voeren, hetgeen erop wijst, dat men hem in staat achtte dit het best te kunnen doen³⁾. Aleyda Maria van de Sande heeft echter voor haar kinderen aan huisonderwijs de voorkeur gegeven en wel door Johannes Bartholomeus Pattera, een familielid van haar, stammend uit een officiersfamilie

en later op de kanselarij te 's-Heerenberg in grafelijke dienst werkzaam. Hij noemde zich informator en praeceptor en was evenals zijn broer met een zusje Van de Sande getrouwd⁴⁾.

Voor het middelbaar onderwijs gingen de roomsen in deze contreien naar het bekende Jezuïetencollege te Emmerik, het inst'tuut, dat hier in het kader van de Contrareformatie in 1592 was gevestigd, speciaal ter ondersteuning van de recatholisering in Gelderland⁵⁾. Het was in de plaats gekomen van de in de 16e eeuw zeer beroemde, maar ten gevolge van de oorlogstroebelen der Tachtigjarige Oorlog zeer vervallen kap'ttelschool en had weldra dezelfde goede naam⁶⁾. Ook de zoons uit het grafelijk Huis Bergh, n.l. die van Graaf Albert, t.w. Frederik Frans (overl. 1661) Albert-Oswald - Graaf Oswald III - en Willem Leopold (overl. 1673) hebben hier school gegaan. Op de "zetteln" van 1769 komt Jan van Nispen aus Pannerden" voor, Jan Baptist op 15-jarige leeftijd. Ook Frans Leopold van der Veeken, de in 1753 overleden rentmeester, komt erop voor⁷⁾. Van hier is Jan Baptist naar Keulen gegaan waar hij, levende in het convict der Jezuïeten, goed studeerde. Dat hij, onder alle bevoogding en toezicht uit, te Leuven wel de staminékes maar niet de colleges bezocht, bewees eens te meer dat, vooral bij onevenwichtige geesten als de zijne, het plotseling en met een slag loslaten van de teugels ener internaatsopvoeding een reactie wekt, die naar een ander uiterste overslaat. Al met al toch zo extravagant niet, vooral niet in de wilde jaren. Echter wel meer verkwistend dan de moeder, die stellig een ruimschoots voldoende echter geen onbeperkt inkomen zal gehad hebben, goed vond te bekostigen. Ze haalde haar zoon, die binnen afzienbare tijd toch de oude, sukkelende Peter Jan Verheyen als rentmeester zou opvolgen, zo gauw mogelijk terug.

Hij leefde zuinig en wel, vertelt Herman Carel. We geloven het, want zijn administratie legt er getuigenis van af. Op 24 januari 1779, zo vermeldt zijn afrekening, was hij naar Arnhem geweest voor een conferentie met de heer Brantsen. Aan vertering voor knecht en paarden heeft hij uitgegeven 2 gl. en 4 st.; onderweg "heen en weder" had men verteerd voor 1 gl. 5 st. 8 p.; voor papier ten dienste van de kanselarij had hij 7 gl. 10 st. betaald. Aan veergeld "heen en weder bij wintertijd" 1 gl. 8 st.

Op 3 juli van ditzelfde jaar had hij met de heer Goudriaen, ingenieur van de provincie Utrecht en de "Cleefsche Commissie de wetering alhier met affsigt om t'ontdecken off d'uytwatering van de Hetter voor dit greaffschap naedelig konde syn of niet, tot den Ouden Rijn gaen examineeren, bij die occasie aen expressens vertering t'Elten van mij, knegt en paerden en ingenieur halff (aan vertering) 4 gl. 7 st." Op 14 september "'s Avonds laat expresse na den Swaenenborg (onder Gendringen) wegens jagtdifferent met d'Heer yan Engbergen, verm'ts heeft moeten oyernagten 0 gl. 10 st." Op 15 september "Selve na Engbergen gereden". Vertering voor paarden en knecht 0 gl. 6 st.⁸⁾ Op 12 maart 1780 ging hij naar de Landdagvergadering vergadering der Staten -. "Voor my en 't paert 5 gl.16 st." Aan veergeld "heen en weder" 16 st.

Op 31 maart d.o.v. heeft hij het over een conferentie te Kleef "over caduc'teyt van 't manleen de Bylant" en verder over het doorsteken van een kweldam door de Babberigse en Holthuyzense dijkschouw tegen Didam aan "en 't geweld aldaer, soo men voorgaff door desersydts ingesetenen gepleegt". 's Namiddags was hij teruggekeerd. Vertering met knecht en paarden 2 gl. 11 st. Veergeld "op beide veeren dubbelt met tol- en weggelt van Cleve" 3 gl. 4 st.8 p."⁹⁾.

Op 8 februari vermeldt hij een reis naar Arnhem samen met de rentmeester van Wisch "bij extra vuyl weg en weder". De reis was over Doesburg gedaan, had vier dagen in beslag genomen, omdat de conferenties twee dagen duurden, zodat hij 's avonds van de derde dag te Doesburg had moeten blijven en de 13e naar 's-Heerenberg was teruggekeerd. Te Doesburg had hij bij vrienden gelogeerd, zodat de rekening hieromtrent niet met kosten van vertering was belast. Onderweg had hij voor 1 gl. 4 st. verteerd, terwijl de rest door de rentmeester van Wisch was betaald.

Op 16 april was hij met de heren De Raet en Brantsen naar Kleef geweest. 's Avonds waren de heren weer terug. De verteringen waren door de heer De Raet betaald "dog onderweegs uytgegeven voor

tol- en weggelt te Cleve 2 st. 8 p. Aen ' Spijks veer heen en weder 16 st. 8 p. Aan 't Griethse veer heen en weder 9 st."

Op 25 juli vertelt hij van een reis naar Zutfen in verband met leenzaken. Te Zutfen had hij zijn verblijf in het logement den Bosch gehad voor 9 gl. 2 st. Aan passage weg- en tolgelden was voor 14 st. uitgegeven, terwijl hij nog wat verteringen onderweg apart verantwoordt, o.m. drie pond brood voor de paarden¹⁰⁾.

We zien hem hier als rentmeester wel in zijn dagelijks werk, maar achter dit minutieus opsommen en uitvoerig omschrijven van wat normaal onder een post vacatiegelden kon gebracht worden, schuilt de abnormaalzuinige verantwoording van de man, die van het ene uiterste in het andere is vervallen. Het is haast caricaturaal van nauwgezetheid, kleinburgerlijk gepeuter, dat men van een man van zijn intellectuele vorming niet verwacht.

Hij had dan ook niets van wat hij zo graag had willen zijn: een grand-seigneur. In zijn brieven uit zijn tijd, toen hij als geesteszieke werd verpleegd, komt altijd maar weer zijn heimwee en verlangen naar de ossenweiderij naar voren. Hij kent geen ander begeren dan daarnaar terug te keren. Een boer, niet meer! Geen "Dichter und Bauer", zoals men in zo'n ontwikkeld mens zou willen zien, maar een platvoers boerentype, die alleen maar leeft voor en met zijn vee, niet uitstijgend boven materiële interesse. Hieraan zal wel toegeschreven moeten worden, dat hij zich om de bossen weinig bekommerde. Hij kreeg op 4 april 1779 een reprimande van Hoevel, die bij het "door- en repasseren" van de bossen had geconstateerd, dat er in Lengelerbos .twee troepen schapen liepen, die werden gehoed. In het Sonderbos was, nog tegen een recente ordonnantie "ter conservatie van de grove pagt" en handhaving van de wildstand, juist in de periode dat jonge herten werden geworpen, op twee plaatsen "hiet geplukt", d.w.z. heideplaggen gestoken voor in de veestellingen. Hij had vernomen, dat er die dag in Zeddammerbos niet minder dan negen troepen schapen liepen "al 't welke dare kenteekenen van disobedientie, onvergeeflijke versuim en nalatigheid is", tot verderf en "violatie" van de bossen.

Van Nispen kreeg order voor "dese reyse - sullende bij verder versuym naderen met wat meerder nadruk worden gedisponeert - de vorster van Lengeler - en Korterbos één dag gage, en die van Zeddammerbos drie daalder in te houden"¹¹⁾.

De onverschilligheid van de vorsters inzake het toezicht in de bossen valt natuurlijk terug op de onachtzaamheid van hun onmiddellijke chef: de rentmeester. Het is niet aan te nemen, dat deze hiervan niet op de hoogte was. Hij woonde n.l. op het huis "De Padevoort" te Zeddamm, zodat hij dagelijks kon waarnemen. of althans vernemen, wat er geschiedde. Deze oude havezathe was in 1666 in bezit van het Huis Bergh gekomen en werd, na aanvankelijk lange jaren als jachtslot te zijn gebruikt, veelal verhuurd. Het laatste huurcontract was van 1750, terwijl er in december 1780 pas weer een nieuw volgt ¹²⁾. Dit laatste heeft blijkbaar geen effect gehad, want in 1785 had de rentmeester hier nog zijn domicilie.

Maar het heeft er hier alle schijn van, dat Jan Baptist, bezeten van een materialistische boeren-mentaliteit die agrariërs nogal eens eigen is, de waarde van een bosbezit niet heeft gewaardeerd, zodat hieruit zijn onverschilligheid in deze is te verklaren. Het tekent ook zijn onevenwichtigheid van geest, die enerzijds in de administratie een peuterige nauwgezetheid toonde, doch anderzijds veel belangrijker zaken verwaarloosde.

Herman Carel, getroffen door de dood van zijn oudste broeder en daarbij geneigd diens goede kanten te accentueren, heeft klaarblijkelijk wat te hoog opgegeven van diens geestelijke gaven. Gewis, Jan Baptist zal, zo lang hij onder toezicht stond, een goed student zijn geweest, doch dit sluit nog niet

in, dat hij een begaafd studiehoofd had, dat op eigen krachten drijven kon. In vrijheid heeft hij dit althans niet getoond.

Ach, zijn moeder wenste hem zo spoedig mogelijk, zoals men dit pleegt uit te drukken "op zijn bestemming". "Nu wenschte mijn moeder" - d.i. nadat ze hem uit Leuven had laten terugkomen - "dat hij een vrouw zou zoeken", aldus Herman Carel, "onderscheidene kwamen er in het verschiet, dan hij was wispelturig van aard, overspand in zijn ideeën en bleef steeds besluiteloos; dan zou het deze, dan gene zijn en de zaak bleef zoals zij was. Eindelijk zag hij te Utrecht in de kerk Mietje Wijkersloot; hij wordt verliefd en zocht met haar te trouwen. De pastoor waarbij zij te kerk ging, was uit deze streken en wou hem gern belrulpzaam zijn om zijn doel te bereiken, dan zijn raad was vrugteloos, de eigenwijsheid van mijn broer en zijne wispelturigheid deden hem zulke verkeerde middelen kiezen, dat het onmogelijk werd, om te kunnen slagen, hoe goed ook de zaak in den beginne mogt gestaan hebben. Hij vaarde voort met allerhande verkeerde demarches te doen en werd daardoor onherstelbaar afgewezen. Nu ging hij dan hier, dan daar vrijen, doch steeds onder de eerste en rijkste klasse. Hij raakte daardoor zo bekend, dat hij het eene korfje na het andere kreeg. Dit alles werkte zeer nadelig op hem en hij raakte eindelijk getroubleerd".

"Hij bleef enige jaren in een situatie, welke hoop op herstel gaf; hij leefde bij mijn moeder - op de Gelderse Waard - en was dikwijls volkomen wel; dan zodra hij de tijding kreeg dat Mietje Wijkersloot getrouwd was, werd hij erger, waartoe ook al nevenomstandigheden veel bijdroegen en eindelijk kwam het zo ver, dat mijn moeder moest resolveren om hem in een klooster in de kost te besteden"¹³⁾.

De freule van Wijkerslooth is dus klaarblijkelijk zijn grote liefde geweest. Wellicht zou alles nog goed gegaan zijn, indien het met een ander meisje maar gelukt was. Later in zijn opgeslotenheid heeft hij het nog over een freule Van Voorst, een mejuffrouw Pelgrom, vermoedelijk een zus van de vrouw van Arnold Jan Anton, en een juffer van de Swanenborg. Dit moet dan een freule van Lijnden zijn geweest, aan wier familie destijds dit kasteel toebehoorde, tot het in 1805 aan J.N. Hoevel werd verkocht¹⁴⁾. De mislukkingen met al die anderen hebben bij hem in zijn eenzaam vrijgezellenleven ten dele op de Padevoort, ten andere bij zijn moeder het beeld van zijn eerste grote liefde telkens weer opgeroepen, zodat de tijding dat zij getrouwd was, hem dus geheel en al had vergeten, hem in zijn onevenwichtige geest diep heeft getroffen.

Misschien nog meer om de vernedering, die er voor hem in stak als om de afwijzing van zijn liefde. "Hij was in zijn jeugd een van de schoonst gebouwde mannen, die ik gezien heb", schrijft Herman Carel verder, "waarlijk: zijn lichaamsbouw was een ideaal van schoonheid". Dit wist hij zelf ongetwijfeld ook, misschien zelfs veel te goed, doordat in zijn studententijd te Leuven de kokette Vlaamse meisjes wel om hem heen zullen hebben gedarteld. Maar nog meer moet het hem vernederd hebben, doordat hij zich, daarbij gesteund door zijn broeder Arnold Jan, en zich baserende op de geschriften van pastoor Amandus van Nispen, van hoge adellijke afkomst beschouwde, de gelijke van de hoogsten in den lande. Dit was de overspanning in ideeën, waar Herman Carel, een oer-nuchter man, die van dergelijke pretenties geen last had, op doelde.

Met Pattera heeft hij er de hoogste ruzie om gehad, die zelfs tot een proces voerde. De voormalige huisonderwijzer, die wat de opvoeding betreft de vaderlijke leiding verving, in 1771 nog de "teer beminden en bovenal mijn veel geleerden vriend" van "uw edelest genegenste Dienaar" bij Jan Baptist, achtte deze adellijke pretenties nonsens¹⁵⁾. Zelf noemde Jan Baptist zich tegenover Pattera: een verdoolde gek, zoon van een boerenrentmeester. Met een goed huwelijk wilde hij aan de Van Nispens glans bijzetten, maar hij had wel begrepen, dat hij er "met de kneukels had af te blijven".

Het begon met advertenties in de Haarlemse en Utrechtse Courant op 21 en 23 oktober 1784. Jan Baptist is dan op de leeftijd van ongeveer dertig jaar, die voor de Van Nispens, b.v. ook voor een

achterneef van hem, kleinzoon van Herman Carel, talentvol en glanzend jurist, kritiek is gebleken en op geestesstoornissen uitliep. Toen op 22 februari 1785 de scholt Frans Hafkenscheidt de dagvaarding van Pattera voor het Berghse landdrostengericht kwam afgeven, werd hij bij de deur van huize de Padevoort door de heer van het Huis Sevenaer, Arnold Jan, ontvangen. Hij werd in de voorkamer gelaten, waar ook Jan Baptist aanwezig was, en de memorie door beide broeders werd gelezen. Zij gaven de gerichtsdienaar een briefje mee terug, zo grof en beledigend van taal, zo plat ook, dat Pattera's reactie was, dat zijn gewezen leerlingen en élèves zulke "straattaal en triobolaire" uitdrukkingen van hem niet hadden geleerd. Het proces heeft tot 1789 gesleept en is nadat Jan Baptist was weggebracht, door Arnold Jan voortgezet, waarbij Quiryn Verhuell als hun pleitbezorger optrad. Doch ondanks deze kundige verdediger werd bij vonnis van 31 maart 1789 Pattera de overwinnaar¹⁶⁾.

Het waren ontsporingen van een gestoorde geest, die bovendien nog door hoogmoedswaanzin werd gekweld. Dwaze dingen, we zagen het reeds, deed hij van de aanvang af. In 1780 kreeg hij van zijn onmiddellijke chef, J.N. Hoevel, eens opdracht de schade op te nemen die bij pachters te Zeddum door een hagelslag was veroorzaakt. Het resultaat was de volgende brief:

"Ick t' eindens ondergeschreven Landrentmeester der "Graeffschap Bergh attestere bij deese, dat ick op ordre van de Heer Administrator van 't Hooggrafelijk Huys Bergh de schade van den ongeluckigen hagelslag, soo op den tweeden Juni 1780 de pagters van de hierna benoemde goederen -in 't bisonder getroffen heeft, met alle mogelijke oplettentheyte hebbe nagegaen en bevonden, dat door die fatale hagelslag het geheele koorngewas op Elverdonckstede, aen Hendrik Bodde 's jaers 22 dlr pacht, op Kersten Derkstede van Hendrik Bloemendael 42 dlr en drie vadem turf, beyde onder de Graeffschap Bergh gelegen, in het geheel geruineerd en verpletterd is, soo seer, dat die Pagters genoodsaakt waren, om hetselve toenmaels af te mayen sonder daarvan eenig nut te hebben kunnen trecken.

Dat daerenboven de andere landen van dese pagters, die met boekweyt besaayt waren door den stercken plasregen syn overstroomt geworden.

Dat daerdoor die boulieden, die door meerdere diergelycke, druckende toevallen in een seer armlycken staat gesteld syn, niet in staat sijn so veele vrugten van hunne gehele bouwinge te trecken als hun tot onderhoud van hun vrouw en kinderen noodig is, veel minder, dat sij de pagtpenningen sullen kunnen betalen.

in waarheytsoriconde is deese van mij eigenhandig getekend
Zeddum op de Padevoort den 3 Nov. 1780
J. B. van Nispen."¹⁷⁾

Terwijl er natuurlijk slechts een eenvoudig verslagje van een persoonlijk onderzoek werd gevraagd, wordt hier de plechtige vorm en taal van een gerichtelijk protocol of oorkonde gebezigd. Het heeft iets caricaturaals, alsof hier de opdrachtgever voor de gek gehouden wordt. Het zal wel niet de bedoeling zijn geweest - ook dit zou al abnormaal zijn - zodat men hier niet anders in kan zien dan een handelwijze en reactie van een abnormale instelling van geest "waarbij de eenvoudigste zaken tot gewichtigheden worden opgeblazen.

Hij heeft ook nog een proces moeten voeren met de rentmeester van Pannerden wonende op de Ossenwaard, Jan Baptist van der Veeken, dat ook al met een advertentie in de Utrechtse Courant van 4 februari 1785 begon en waarin hij deze "'s Waerelds beroemden leugenaar" noemde, omdat van hem het praatje zou zijn gekomen, dat Jacob Jan van Nispen, broeder van Jan Baptist, van religie zou zijn veranderd. Volgens wat hij later beweerde zou het begonnen zijn met een onenigheid over een aantal oude wilgebomen ter waarde van f. 60,-, die Van der Veeken als eigendom van het Huis Bergh

opeiste, doch die hij zich als pachter had toegeëigend¹⁸⁾. Van der Veeken is stellig in zijn recht geweest, aangezien bij pachtcontracten doorgaans gold, dat de pachter van het hout had af te blijven en het bij aflopen van het contract weer had te leveren. Aan de pastoor van Sint Aldegondis te Emmerik J.F. Sparmaking, die bemiddelend optrad, bekende Jan Baptist van Nispen wel "door een onmatige drift tot die extremiteiten gekomen te zijn", maar van bijleggen van het conflict kwam niets, omdat hij weigerde zijn woorden in het openbaar te herroepen.

De animositeit van Jan Baptist van der Veeken jegens de Van Nispens zal hierbij ook wel wat hebben bijgedragen. Hier zou een nuchter en reëel man als Herman Carel later gemakkelijk een streep onder alles zetten. Noch de ene Jan Baptist, noch de andere was in staat de zaken in juiste proporties te zien en los te maken uit oude herinneringen.

In 1788 is Jan Baptist van Nispen ondergebracht bij de Cellebroeders of Alexianen te Neuss in het Keulse. Tante Johanna Erlewehn-van de Sande had ervoor gezorgd dat hij een inwoning kreeg bij de kloosterlingen, wier middeleeuwse ordestichter hen de verpleging van krankzinnigen en andere ongelukkigen, waarvoor de maatschappij geen aparte zorg, had opgedragen. Hijzelf bekende later, dat hij de laatste drie jaren zijn werk als rentmeester slecht had waargenomen. Vermoedelijk echter heeft Herman Carel reeds sedert 1783 de administratie al grotendeels verzorgd.

De brieven van Jan Baptist vertellen, waar zijn geest voortdurend mee bezig is. Allereerst is er zijn gevoel verongelijkt te zijn ten aanzien van broer "Cobus", d.i. Jacob Jan. Zijn "slegten broer Cobus" had bewerkt, dat hij opgesloten was, zo schrijft hij eens aan zijn moeder, omdat hij z.g. zou hebben gestolen. Maar die broer, was een doordraaier en verkwister, waar hij inderdaad gelijk in had "daar ik dog nooit een verswender ben geweest", luidt het in een brief aan tante Erlewehn, ondertekend met Joan Baptist, baron van Nispen. Zijn broers, zo schrijft hij aan zijn moeder, hebben "eene ongehoorde boosheyt tegens onse Roomse Religie en tegens mijn Person gepleegd".

Dan zitten de processen tegen rentmeester Van der Veeken hem door het hoofd te malen. De bomen, waar het in het eerste proces over ging, behoorden hem als pachter toe. Maar hij had gehoord, dat de Vorst Van Hohenzollern twee maal f. 100.000,- aan de heren van het Hof in Arnhem had beloofd om het proces te winnen. Zijn kosten waren al f. 8.000,-, maar zijn "waardste en alderliefste Mama" aan wie hij dit schrijven richt, mag er met niemand over praten, ook niet met een priester, dat hij een actie tegen het Huis Bergh voorbereidt.

Een andere keer adresseert hij "Aan de Hoog Edelgebore Vrouwe bij de Heer van de Sande, seer voornaam koopman in wijnen te Emmerik", waarmee hij zijn moeder bedoelt, die bij haar broeder te Emmerik woonde.

Zijn broer Cobus zal, zo zegt hij, niet alleen Zijn erfdeel, maar het hele familiebezit erdoor jagen "De verswender". Hij heeft het er ook enige malen over, dat het tijd wordt om te trouwen, anders wordt hij te oud. Hij kan nog best een vrouw krijgen, een freule van Voorst, een juffer van de Swanenborg of een gereformeerde, die door toedoen van "slegte broer Cobus" Rooms was geworden.

En telkens komt hij terug op zijn ossenweiderij op de Gelderse Waard. Hij stelt eens zijn moeder voor er met haar te gaan wonen. De Rekenkamer zal best toestaan, dat er geregeld Mis gelezen wordt. Dan behoeft de gang naar de kerk voor haar geen bezwaar meer te zijn. Herman Carel kan dan in het huis te Zevenaer gaan wonen. Hij wil hem de bediening van het rentmeestersambt wel overlaten. Aan Cobus wil hij jaarlijks wel honderd dukaten uitkeren - f. 500, - - voor de Gelderse Waard. "Op deese weyze zijn wij alle drie geholpen".

De Gelderse waard is hem evenveel waard als de Lobberden, heet het weer in een andere brief, dus f. 30,- pacht per jaar per morgen, terwijl de laatste pacht f. 20,- was.

Als Herman Carel het rentmeestersambt niet overneemt, kan het voor een paar honderd gulden 's jaars aan kanselier De Both overgelaten worden. De ossenweiderij is al zijn leven, hij is een kenner, zo zegt hij, die weet wat er in zit en eruit te halen is ¹⁹⁾.

De taal van een warhoofd, waarin alle zin voor realiteit ontbreekt. Maar het verraadt wel, wat hem in zijn leven heeft bezig gehouden en in zijn geest is blijven hangen en wroeten. Hij slaagt er zelfs in, het in beslag nemen van de wilgebomen namens het Huis Bergh in verband te brengen met de aanhouding van de Prinses van Oranje bij Goejanverwellesluis door de Patriotten. Hij pretendeert het koninklijk wapen van de oude graven van Holland te kunnen voeren. Altijd dus bleven ook de adelspretenties van hem en zijn broer Arnold Jan hem bezighouden.

Tenslotte zijn er ook zijn beklagingen over zijn lot. Twintig gekken zijn hier, zo schrijft hij eens, waarvan er maar twee zijn met wie een verstandig woord is te praten. Hij zit daar maar op zijn kamer, waar hij ook eet en waar ook het secreet is. Hij leeft er als een varken. Hij, buitenman, die hij altijd geweest is, houdt het er niet uit. Hij moet naar zijn ossenweiderij en af en toe op jacht kunnen gaan. Sedert hij een beenbreuk heeft gehad, loopt hij weliswaar wat mank, maar met een hoge hak is dit euvel te verhelpen en bemerkt men er bijna niets van.

Zijn klachten zijn even begrijpelijk als dat zijn familie er niets voor voelde hem terug te laten komen en zijn moeder de posterijen machtigde zijn brieven, niet aan haar gericht, achter te houden. Eerst te Neuss en later te Geldrop verpleegd, heeft het hem aan niets ontbroken. "Hij heeft altijd gegaan waar hij goed vond, mits zijne oppasser bij hem was", vertelt Herman Carel bij zijn dood, "dan nimmer deed hij iemand kwaad". Maar daar waren dan, gelijk blijkt, wel enige voorzorgen voor nodig.

In 1792 is zijn werk als rentmeester provisioneel overgenomen door zijn jongste broeder Herman Carel, die het tot de dood van Jan Baptist op diens naam is blijven vervullen²⁰⁾. Toen twee jaar later het Hof van Gelderland deze curatele officieel bevestigde, ongeacht het feit dat Herman Carel van Nispen geen ingezetene der provincie zijnde - hij woonde te Zevenaar, Kleefs territoir - er volgens de wet niet voor in aanmerking kwam, was de zaak volkomen rond en kon geen geschrijf van Jan Baptist ze meer vertroebelen²¹⁾.

Al bij al een ongelukkige historie van een mens, die ondanks zijn intellectuele vorming een boers type was gebleven, maar in zijn banale boersheid de pretenties van een grote heer had. Zoals zo vaak het geval is, lagen de uitersten ook hier dicht bij elkaar. De man, die zich mentaal niet kon uitheffen boven de materiële interessen van de veehouder en boer in hem, had meer dan wie ook onder zijn familieleden de hoogmoedige pretenties van hoogadellijke afkomst te zijn. De man, die peuterig nauwgezet in zijn administratie kon zijn, veronachtzaamde en verslonsde zijn belangrijker en wezenlijker werkzaamheden. De man, die op zich gezien, maar een tamelijk bescheiden functie waarnam, deed alsof hij een heel gewichtig werk had. Hij wilde veel meer zijn dan hij was en daarom werd hij: de mislukte rentmeester.

Zien we het goed? Historie is een speculatieve wetenschap. De exacte feiten zijn er, voorzeker, maar het verband tussen die feiten, de interpretatie van de menselijke factoren en beweegredenen erachter, dit is allemaal iets, wat afhankelijk is van òns denken, voortkomend uit onze verworvenheden en òns eigentijds levensgevoel. We geloven toch dat we, door zoveel mogelijk de feiten en gegevens te doen spreken, de waarheid omtrent Jan Baptist van Nispen nader hebben gebracht.

Bronnen en literatuur

- 1) A.H.B. Inv.no. 1185 fol. 665
- 2) Archief Van Nispen *op* het Huis Sevenaer
- 3) H.W. van Zoest: Zeddam en Azewijn A.A. I 37
- 4) Familiearchief Van Nispen
- 5) B. Duhr S. J.: 't Gesch. der Jesuiten in den Ländern Deutscher Zunge" blz. 155-162
- 6) A. Dederich: Annalen der Stadt Emmerich, blz. 407 (Emmerik 1868)
- 7) Theaterzetteln van de Stiftschool in "Renovabitur!" (Ontwikkelingsgang der Sint Radboudstichting, Brugge 1931).
- 8) A.H.B. Inv.no. 2531
- 9) A.H.B. Inv.no. 2533
- 10) A.H.B. Inv.no. 2536
- 11) A.H.B. Inv.no. 2532
- 12) W. de Vries: De Voormalige havezathe de Padevoort (Gelre 43 blz. 249 e.v.)
- 13) Familiearchief Van Nispen
- 14) F.A. Hoefler: Het Huis Swanenburg etc. Gelre 34, blz. 169-178
- 15) Familiearchief Van Nispen
- 16) Notities Jhr. Mr. A.J.M. van Nispen tot Pannerden
- 17) A.H.B. Inv.no. 2534
- 18) Familiearchief Van Nispen
- 19) idem
- 20) A.P. van Schilfgaarde: Het Archief v.h. Huis Bergh Inv. II blz. 235 (Maastricht 1932)
- 21) A.H.B. Inv.no. 1186.

IV. ONGEWILD RENTMEESTER

Herman Carel van Nispen, de jongste uit het gezin van Christiaan Frans en Aleyda Maria van den Sande was, lezende uit de gegevens die ter beschikking staan, ongeveer in alles het tegengestelde van zijn oudste broeder Jan Baptist. Veelal werd hij Carel Herman of eenvoudig Carel genoemd. Was de oudste der broeders een mens meteen grillig karakter, slingerend van het ene uiterste in het andere, verkwistend in zijn jonge jaren maar in andere perioden de scrupuleusheid zelve, de jongste was een man, die nimmer uit de vaste koers geraakte, behept met de oerdegelijkheid van de Hollandse burger in de beste uitvoering. Was de oudste onzeker en emotioneel, de jongste was van een nuchtere evenwichtigheid, die met gezond verstand zijn weg ging, wetende wat "hij wilde, en wilde wat hij wist te moeten doen. Was Jan Baptist er een die droomde van hoge adel en meende door het leven miskend te zijn, Carel Herman aanvaardde alles zo het was of kwam, een practicus die, terwijl de ander geestelijk ten onderging, bereikte wat deze had willen zijn.

Als we dan de tegenstellingen voltooien: de oudste was een uiterlijk knappe figuur, de jongste uitgesproken lelijk. Een Frans paspoort van 1813 geeft het volgende signalement:

• age de	48 ans	• visage:	un peu long
• taille	d'un metre quatre vingt huit centimèteres	• front:	petit
• cheveux:	noirs	• yeux:	bleus
• sourcils:	noirs	• bouche:	grande
• nez:	grand	• menton:	rond
• barbe:	noire	• teint :	uni et brun

Een Pruisisch paspoort van 1815 (2 jaar later) voegt eraan toe:

- Grosse: 5 Fusz, 11 Zoll, 10 Streich
- Stern: rund:
- Mund: misselmaszig;
- Bart: Schwartz;
- Geschichtsfarbe: blasz;
- Statur: Gesetzt¹⁾.

De niet flatterende combinatie van uiterlijke kenmerken leest men af van zijn portret op latere leeftijd dat, hoe ook door het leven getekend, niemand zal doen geloven in een mens, die als jonge man als een Absalom door zijn schoonheid indruk maakte.

Toch dit gelaat trekt aan, omdat het de rust en kalmte heeft van de levenswijze, die weet te dragen en verdragen, die vertrouwen geeft en ontvangt, goedaardig en breed. Door het uiterlijk heen de ware mens ziende, zo kan men zich voorstellen, kan een vrouw, met haar ogen in het innerlijk door-dringend, van hem met heel haar rijkdom aan liefde gehouden hebben.

Gelijk reeds vermeld was Carel Herman op 5 augustus 1764 te Oud-Zevenaar gedoopt. Hij was dus pas 15 maanden oud, 10 jaar jonger dan Jan Baptist, toen de vader om het leven kwam. Peet was zijn oom Karel Erlewein, toen schout te Rijnberk, in dienst van de Keurvorst-aartsbisschop van Keulen, man van Joanna van den Sande, zuster van de moeder; als meter wordt genoemd Hermine Parseval de la Brosse, de vrouw van oom Jacques Henri de Nispen, kolonel bij het voetvolk in dienst van de Koning van Frankrijk.

De jongste uit het gezin van Christiaan Frans is voor de moeder de troost geweest, die haar over de geestelijke inzinking vanwege het tragische verlies van haar man heeft heen geholpen. Het portret van

de kleuter dat zij van hem op vijf à zesjarige leeftijd liet schilderen, vormt wellicht het bewijs van haar bijzondere genegenheid.

Uit de jeugdijaren is dan nog bekend, dat hij in 1777 op 12-jarige leeftijd overste was van de Zevenaarse schutterij, waarbij Jan van der Veecken kapitein was²⁾.

Vijftien jaar oud kreeg hij als eerste prijs voor zijn kennis van christelijke leer van pastoor Timmermans "Den Grooten Christelijcken onderwijzer in den catechismus", een Antwerpse uitgave van 1744, hem stellig uitgereikt bij zijn eerste heilige communie³⁾. Verschillende pastoors uit de 18e eeuwse clerus, opgevoed in de geest van een Jansenistische rigoureuze moraaltheologie, lieten zoals uit kerkelijke registers wel blijkt, de jeugd eerst op 15 à 17-jarige leeftijd tot de heilige communie toe.

Het zijn wel prestaties, die de moeder op deze ogenblikken fier op haar jongen hebben doen zijn; en wat de laatste betreft, hij zal haar voldoening gegeven hebben over de vruchten van haar rooms-godsdienstige opvoeding, die insloot het vlot leren en opratelen van de gememoriseerde catechismusvragen.

De Zevenaarse schutterij deed het in 1777 met kinderwerk af, zodat het commando van Carel Herman niet anders was dan soldaatje-spelen, dat hoogstens een jeugdig verlangen naar een militaire loopbaan zou kunnen veronderstellen, terwijl eerste prijzen voor het opzeggen der catechismus door honderden vòòr en na behaald zijn. Het zou alleen toch wel een uiting kunnen zijn van de ernst, die Carel Herman van huisuit meekreeg, die hem ook heel zijn leven heeft gekenmerkt ten aanzien van de verplichtingen door de kerk en de staat opgelegd.

Niet zoals zijn twee oudste broeders, die een universitaire opleiding genoten, zocht Carel Herman het in studie, doch hij koos een militaire loopbaan. Dit was zeer gebruikelijk onder de landadel in Gelderland, die vanouds hetzij in eigen land, hetzij in vreemde legers, carrière zocht te maken. Het kan bij hem zowel aan eigen aanleg als aan de huiselijke omstandigheden hebben gelegen. Hij was een mens van actie, van praktische daden, geenszins van bespiegeling en speculatief denken, terwijl het zijn moeder en aan durf en aan financiële middelen kan ontbroken hebben om weer al een zoon op studie te sturen na de ervaringen met de anderen opgedaan. Zij stond in die dagen in het krijt bij haar verwant, kanunnik Joannes Damascenus Goossens te Emmerik, aanvankelijk voor een schuld van f. 600,-, later tot f. 1.500,- verhoogd, daarna op f. 6.000,- gebracht. Toen de kanunnik in 1786 en 1788 vergeefs om betaling maande, gaf zij hem meer waar en bitter dan taktisch ten antwoord, dat het er bij hem op die som toch niet aankwam, aangezien heel de wereld wist, hoe rijk hij was⁴⁾. Hoezeer zij de spijker ook op de kop sloeg, zij verried ermee, dat ze financieel in moeilijkheden zat.

Ze moest haar beide jongere zoons voorthelpen. Arnold Jan had in 1785 voor de toen enorme 80m van f. 45.000,- het Huis Sevenaer gekocht⁵⁾. Hoewel de verkoopster, de douairière Alexandrina Henriette Frederica van Rouwenoort er een hypotheek van f. 20.000,- op nam, en er wellicht ook geld van de familie van Arnolds jonge vrouw Debora Petronella Maria Pelgrom - het huwelijk dateerde van 27 oktober 1782 - in stak, moest er natuurlijk een aanzienlijke som van de kant der Van Nispens op tafel worden gebracht. Het is althans met het Huis Sevenaer en zijn bewoners - eerst Arnold Jan die in 1791 reeds stierf, daarna diens zoon Everhard - een geschiedenis van schulden gebleven tot in 1824 Carel Herman het Huis Sevenaer ter delging van de schulden kocht⁶⁾. Vader en zoon, slechte financiers, hebben nimmer kans gezien de schulden, waarmee zij begonnen, af te lossen.

Carel Herman moest een officiersplaats zien te krijgen. Met geld en goede woorden speelde men dit in deze tijd wel klaar. Uit deze jaren is er een geval bekend van een jongen uit Heusden, die zich voor f. 2.000,- een plaats inkocht in hetzelfde regiment van de Vorst van Salm-Salm, waarin ook Carel Herman terecht kwam⁷⁾. Voor het geld had moeder Aleyda Maria te zorgen; de goede woorden zullen wel van oom Jacques Henri gekomen zijn, die als hoge officier in Franse dienst met de rang van

generaal-kwartiermeester bij de Prins van Salm-Salm, eveneens met zijn regiment in Franse dienst, geen onbetekende kan zijn geweest.

Het was allemaal zo moeilijk niet. Met uitzondering van Pruisen, het militaristische land bij uitstek, waar men al aan conscriptie deed, bouwden alle staten hun krijgsmacht met huurlegers op, waarbij het eigen volk meestal wel het grootste contingent opbracht, doch in groot aantal, met hele regimenten tegelijk, ook vreemde eenheden in soldij werden genomen. Vooral bij de grootmachten op het West-Europese continent, Frankrijk in de eerste plaats, kon men veelal goed terecht. De huurlegers werden veel geleverd door de talrijke duo-decimo potentaten in het in enige honderdtallen grote en kleine staten verdeelde Duitse Rijk, vaak onder commando van de vorsten of een der prinsen zelf. Eerst de revolutie vormde op de muziek van de Marseillaise "Allons enfants de la patrie" een nationaal volksleger dat, aangevoerd door bekwame generaals, de interventie der andere mogendheden ten behoeve van de monarchie der Bourbons in de jaren 1792-1795 glansrijk weerstond en de basis legde voor de Napoleontische heerschappij in Europa.

Zij, die zich met hun legereenheid in dienst van een betaalde heer begaven, hadden maar te zorgen het overeengekomen getal brigades, compagnieën en manschappen te leveren. Er diende natuurlijk op militair gehalte en geoefendheid te worden gelet, omdat er voor goed geld evenredige waar moest worden geleverd, doch als het kader in doorsnee voorzien was, bleven er wel plaatsen over voor adelborsten, die als vaandrig of onderluitenant het vak nog te leren hadden, totdat ze een vaste aanstelling kregen.

De conduitestaat vertelt, dat het Carel Herman eveneens zo is gegaan. Onder de kolom: Dates d'Arrivée au corps, de réception et de nomination aux différents Emplois, de congés et de Grâces de toute espèce :

'Hermann Charles Gaspard Bartholome Bon de Nispen, né à Gelderseweerd dans le duché de Gueldre, le 4 août 1764. Entre dans le Brigade du Prince de Hesse d'Armstadt au service d'Hollande

comme sous-lieutenant le 27 Mai 1785 sous-lieutenant de Remplacement au Reg.^t le 30 xbre 1786 joint le Reg.^t pour la 1me fois le 15 Mai 1787 sous-lieutenant en pied le 25 fevr. 1788 a donné sa démission le 16 mai 1790."

Onder de kolom: "Infanterie: Certificat de Sous-lieutenant. Aujourd'hui premier May, mil sept cent, quatre vingt huit, Nous secrétaire d'Etat ayant le Département de la Guerre et Président du Conseil d'icelui, Certifions à tous qu'il appartiendra que suivant les registres qui sont entre nos mains, le Sr Hermand Charles Gaspard Bartholomé Bon de Nispen a été nommé le vingt cinq février 1788 à une charge de Sous-lieutenant dans le Régiment de Salm-Salm où il sert actuellement en la dite qualitéⁿ⁸⁾.

De brigade van de Prins van Hessen-Darmstadt, waarbij hij was ingedeeld en waarvan het regiment van de Prins van Salm-Salm deel zal hebben uitgemaakt, was dus in Hollandse dienst. Hij gold er als baron van Nispen, titel die hem hier ongetwijfeld toegedacht zal zijn vanwege zijn verwantschap met oom Jacques Henri, die immers in Frankrijk als baron in de adelstand was verheven. In het monarchale Frankrijk van het ancien régime behoorde het officierenkorps uit mensen van adel te bestaan. Carel Herman zal de adellijke titel die men hem toedacht, zich wel hebben laten welgevalen, vooreerst omdat men de Van Nispens ter plaatse voor van adel hield en hij op grond van de onderzoekingen van pastoor Amandus meende er recht op te hebben, ten tweede omdat ze hem te pas kwam bij het verwerven van een plaats in het kader.

De tijd vóór zijn vaste aanstelling op 25 februari 1788, dus vanaf 15 mei 1787, heeft hij grotendeels in Hollandse dienst doorgebracht. Dit bracht de grote politiek mee. In de onenigheden hier te lande tussen Patriotten en Prinsgezinden speelden internationale tegenstellingen hun spel mee. Terwijl de

Patriotten op internationaal vlak de positie van onze republiek zochten in een baan die met de Franse politiek samenliep, voeren de Prinsgezinden in het Engelse kielzog. De tegenstellingen dreven op die tijd naar een burgeroorlog. De Oranjepartij met wapengeweld heer en meester in Gelderland geworden, concentreerde in toenemende mate het leger in deze provincie, om te gelegener tijd tegen Holland, waar de Patriottische regentenkongsi's de dienst uitmaakten, op te trekken⁹⁾. De Patriotten konden hiertegenover niets anders stellen dan de goodwill van hun exercitiegenootschappen, wel blakend van opgepepte strijdlust voor vaderland en vrijheid, maar bestaande uit amateur-militairen van burgers in hun vrije tijd: veel parade-show maar weinig krijgskunde. Diesvolgens namen zij troepen van de Vorst van Salm-Salm in dienst, waartoe ook Carel Herman behoorde.

De naam Van Nispen valt bij de rel die zich bij de z.g. Stadhouderspoort van het Buitenhof naar het Binnenhof te Den Haag in 1787 afspeelde, toen de Patriottische regenten Gevaerts en De Gijsselaer, als om den volke te demonstreren, dat het voorgoed uit was met de prinselijke privileges, van deze toegang gebruik gingen maken, huiswaarts gaande van een expressievelijk daarvoor wat vroeger gesloten Statenvergadering. Tweemaal in het jaar mocht tot dan toe door deze poort om een ontbijt bij de stadhouder te halen de burgerij het Binnenhof betreden, die verder uitsluitend door de stadhouder en zijn gevolg werd gebruikt. Een roerige menigte Oranjeklanten onder de Haagse burgerij, gemakkelijk spel hebbend vanwege de ontevredenheid door het vertrek van het prinselijk hof naar Gelderland, dat velen in hun dagelijkse verdiensten trof, verzamelde zich bij het Buitenhof, waar vooral de pruikenmaker Mourand en de dichter-historicus Willem Bilderdijk zich roerden. De beide de menigte trotserende regenten zouden in de Hofvijver zijn terecht gekomen, zo niet degene die geweren voor de Oranjeklanten had moeten aandragen op het laatste moment daarvan had afgezien, en zo niet een jonge officier door zijn kordaat optreden de opgewondenen in bedwang had gehouden. Bilderdijk in zijn twaalfde deel van de "Geschiedenis des Vaderlands" en B. Loosjes in zijn toneelspel "Gevaerts en Gyselaer" hebben ons de beschrijving van deze gebeurtenis nagelaten.

De naam van deze officier was Van Nispen. Er waren verschillende Van Nispens in die dagen in Den Haag. Onder "de strijdbare patriotten wordt een zekere Joannes van Nispen vermeld, geboren op 21 oktober 1761 te Dordrecht, afkomstig uit een heel andere familie Van Nispen dan die ons thans interesseert. Hij is naar Frankrijk uitgeweken, waar hij trouwde met Maria S. Regnier en later terugkeerde.

Op de lijst van "Notabele en Veelvermogende lieden van Wapenhandel ten zinspreuk voerende Voor het Vaderland -een exercotiegenootschap- komt in 1787 voor: "J. van Nispen, clerk op 't Geldcomptoir van Holland" en wonende in " 't Agterom". Een nieuwe lijst in dit jaar de "Nieuwe naamlijst der Notabele en veelvermogende Keezen en Keezinnen - scheldnaam voor de patriotten - een zwarte lijst na de Pruisische interventie door de Oranje-partij na september 1787 uitgegeven, noemt deze J. v. Nispen, clerk op 't Geldcomptoir", eveneens. De Brielsche Courant van 17 januari 1787 geeft een naamlijst "van. het Majestueuze Wapencorps" te Den Haag, waarop onder de exercerende leden ook een J. van Nispen voorkomt.

Maar "de stoere Bataaf" op het Binnenhof was hij toch niet. Dat was Jacob Jan van Nispen - eveneens Jean Jacques geheten - Carel Hermans oudere broer. Hij is de man, die ook als ruitenmepper te boek staat. De nieuwe naamlijst van Keezen en Keezinnen zegt: "Aan het Smitswater C.E. Schoorn, advocaat en auditeur, alias Snotje, die agent is geworden om van zijn schuldenaar bevrijd te zijn en in Compagnie doet met Advocaat Glaazenbreeker den Weled. Schraalgebooren heer J.J. van Nispen" ¹⁰⁾. In het Herenboekje van Den Haag van 1787 wordt hij op de lijst van advocaten genoemd als Mr. Joannes Jacobus van Nispen, wonende op de Houtweg; sedert 1781 - dus pas 23 jaar oud te 's-Gravenhage gevestigd. In een missive van 12 december 1787, reactie op een eerder stuk van 27 juni over de zaak Mourand, is sprake van een processtuk van Mr. J.J. van Nispen en H. van den Brinck ¹¹⁾.

Jean Jacques ofwel Jacob Jan, alias meester Glaazenbreeker, moet dan wel de man zijn geweest bij de rel op het Binnenhof, die de heren Gevaerts en De Gijselaer voor een nat pak behoedde. Dat hij na de Pruisische interventie uit moest wijken, laat zich denken. In het hoofdstuk over zijn zoon Lodewijk komen we hierop nog even terug. Lang is gedacht dat Carel Herman, als jong officier in het regiment Salm-Salm, in dienst van de patriottische regenten, de verdediger van de Dordrechtaren was. Eerst sinds kort weten we beter. Het leek daarom goed hier deze correctie op de familiegeschiedenis in te lassen.

Na de dienstdienst in Holland volgde voor Carel Herman zijn definitieve aanstelling met vertrek naar het garnizoen in Metz, waar hij werd verwelkomd door een persoonlijk briefje van de Vorst zelf ¹²⁾.

"Paris le 4 juillet 1188. Je suis charme, Monsieur, d'avoir pu vous obliger, et je suis très persuade d'avance, que je m'applaudirai avec vos superieurs et camarades, de vous avoir acquis dans oe regiment. Je suis très parfaitement Monsieur Votre très humble et très obéissant serviteur.

Emmanuel Prince de Salm Salm."

Zijn militaire dienstdienst heeft maar drie jaar geduurd. Bewogen is ze niet geweest; de kolom "campagnes, actions, blessures et graces" is in zijn conductestaat oningevuld gelaten. Een goede maand na zijn vertrek, n.l. op 23 juli 1790, schreven zijn superieuren en kameraden een door allen ondertekende afscheidsbrief, waarin getuigd wordt: "il a rempli Le s devoirs de sa place avec tout la distinction possible et il a tenu une conduite irréprochable, ce qui le fait regretter infiniment de tous ses camarades" ¹³⁾. Het zal voor een percentage wel op conto van beleefdheidsphraseologie en camaraderie moeten gesteld worden. Maar het bewijst toch ook, dat Carel Herman kameraad onder zijn kameraden was, niet zoveel beleefd heeft, maar wel in een wijdere wereld, en wel bijzonder de toonaangevende Franse wereld, heeft verkeerd. Hoewel geen beschouwende mentaliteit bezittend, moet hij met zijn goed en gezond verstand een wijdere geestelijke horizon verkregen hebben, die niet zoals bij velen in Nederland, gevangen zat binnen kring van axioma's.

Spijt over zijn vertrek is er ongetwijfeld mede aan zijn kant geweest. Het feit, dat hij zich op latere leeftijd nog eens in militaire uniform, hoe slecht hem die ook zat, liet portretteren, toont aan dat hij zich graag weer eens in zijn dienstdienst terug verplaatste. Hij heeft de band met het militaire leven ook tot 1811 aangehouden, eerst in Pruisisch verband, later in dienst van Napoleons zwager Joachim Murat, voor wie rechts van de Rijn uit veroverde Duitse gebieden, tot zijn en des Keizers glorie het groothertogdom Berg was geschapen, waarbij ook Zevenaer en de Liemers waren ingedeeld ¹⁴⁾. Deze militaire verbintenissen zijn echter samengegaan met normale werkzaamheden in het burgerleven en hebben dus wel niet anders betroffen dan een plaatselijk commando, in wat men in de Bataafse Republiek "de Gewapende Burgermagt", in Pruisen "de Landweer", in de 19^e eeuw de beroemde schutterij, noemde; gewapende burgercorpsen, die op gezette tijden tot militaire diensten verplicht waren en in noodgevallen als reserves te hulp werden geroepen. "De mannetjesputters, Wat hebben ze 'n branie, wat hebben ze 'n lef! Dat komt van de bitter en 't plichtsbeseft!"

"Il a donné sa demission pour s'établir chez lui", heette het. Thuis stonden de zaken moeilijk. Jan Baptist, wiens geest meer en meer vertroebelde, was bij de cellebroeders in Neuss ondergebracht; voor hem moest het Berghse rentmeesterschap behouden blijven. Zijn moeder verkeerde in moeilijkheden door haar schulden bij haar verwanten Goossens te Emmerik. Er was een sfeer van geprikkeldheid en processen tussen de familieleden ontstaan. Jan Baptist en Arnold zullen daarvoor wel olie op het vuur hebben gegooid. Dit belette de jonge officier, Carel Herman, zelfs persoonlijk in Emmerik om de hand van zijn nicht Henriette Caecilia Goossens te dingen. Met leedwezen stelt hij vast, dat het hem onmogelijk werd gemaakt, haar te bezoeken "und Ihnen, meine liebste Nichte meine allerherzlichste Glückwünsche und dringendstes Verlangen, die mir meine Gefühle nicht

erlauben Ihnen länger zu verschweigen, mundlich kenntlich zu machen Ich liebe Sie und werde niemals aufhoren Sie zu lieben, wenn ich so glücklich sein sollte, Ihnen nicht zu miszfallen und durch ihre unschätzbare Gegenliebe beehrt zu werden¹⁵⁾. Het briefje zal wel in grens-Nederlands geschreven zijn.

De Goossensen waren mensen van aanzien in Emmerik, bovendien zeer rijk. Een Theodorus Goossens was hier in 1651 getrouwd met Gertruid van Wylick, dochter uit een oude, voorname familie. Hun zoon was Johan Anton, geboren in 1667, kerkmeester en provisor der armen, eigenaar van een grote bloeiende wijnhandel. Hij is tweemaal getrouwd geweest. Zijn eerste vrouw was Agnes ter Oerde, een weduwe die uit haar eerste huwelijk met een Lamers twee kinderen meebracht. Zij schonk er hem nog vijf. Uit zijn tweede huwelijk met Hendrina Smits te Zevenaar kreeg hij nog vier kinderen.

De oudste uit het eerste huwelijk was Theodorus Goossens, die huwde met Henrica Isings, weduwe van Gisbert van der Ketten, uit welke verbintenis zij een dochter had, Agnes van der Ketten. Die trouwde later met Richard Jan de Neree, vader van Johan Filip, die in 1785 het Huis Halsaf te Babberik kocht ¹⁶⁾.

Johan Anton Goossens stierf in 1743. De oudste dochter uit zijn tweede huwelijk Everarda, is in het klooster gegaan. De tweede Anna Magdalena trouwde met de wijnhandelaar Arnold van den Sande, broer van Aleyda Maria, Carel Hermans moeder. Het huwelijk bleef kinderloos. Dit echtpaar Van den Sande-Goossens bepaalde dus de bloedverwantschap van Carel Herman tot zijn vrouw. Het heeft mede door zijn fortuin grote betekenis gehad voor de neefjes en nichten.

De oudste zoon van Johan Anton was Joannes Damascenus Goossens, die in 1736 als jeugdig priester het pastoraat te 's-Heerenberg verkreeg¹⁷⁾. Later werd hij kanunnik en proost van het Sint Maartenskapittel te Emmerik, tevens aartspriester van het voormalige aartsdiaconaat van Emmerik, district van de z.g. Hollandse zending. Hij was de geldschieder met wie Carel Hermans moeder had te doen.

De tweede zoon, Everard Joseph Goossens, geboren in 1712, werd advocaat voor het Hof van Holland en kwam in 1770 om het leven toen hij over de loopplank van een schip gaande in zijn toga struikelde en verdronk. Zes jaar tevoren was hij te Wehl getrouwd met de 29 jaar jongere Maria Braam, geboren in 1741 te Den Haag. Van dit echtpaar zijn schilderijen bewaard gebleven ¹⁸⁾.

De zoon uit dit huwelijk was Johan Anton Goossens, geboren in 1765, die priester geworden, eerst werkzaam was als kapelaan te Doesburg, later evenals zijn oom kanunnik en proost te Emmerik.

De dochter Hendrina (Henriette) Caecilia was de nicht, met wie Carel Herman op 1 februari 1790 trouwde. Een huwelijksaankondiging richt aan de "Heer de Narree, Doctor der Regten en rentmeester der domaine van Sijn Hoogvorstelijke Dorluchtigheyd den heere Prince van Hohenloon te Arnhem" is in 1938 teruggevonden als ompakking van de relikwieën in de kapel van het Huis Babberik, bewijs leverend hoe heel de verwantschap erin gekend werd, maar de eigen broer en zwager Johan Anton Goossens moest nog daags tevoren met een voorzichtig, persoonlijk briefje door Carel Herman ter bruiloft genodigd worden. Er hing een netwerk van kwestieuze vragen tussen de familieleden, ondanks het feit dat Carel Herman en de oom, kanunnik Joannes Damascenus Goossens en de kapelaan Johan Anton en diens zuster ieder f. 1.000,- toegezegd had zonder aftrek van de schulden van zijn moeder.

De bruiloft heeft wellicht de familieleden weer bij elkaar gebracht, maar de verhouding bleef toch stroef. Enige jaren later veroorzaakte een onbeduidend jachtincident, waarbij een jachthond werd doodgeschoten, weer hooglopende ruzie met de zwager Johan Anton ^{18a)}.

Mede in al deze achtergrondgebeurtenissen moet de oorzaak van het ontslag uit de militaire dienst, enige maanden na het huwelijk, worden gezien. Een tweede oorzaak was het rentmeesterschap van Jan Baptist, dat voor de oudste broeder bewaard moest blijven. Wie kon het anders waarnemen dan Carel Herman? Arnold? Och hemel, die had al moeite genoeg zijn eigen zaken bij elkaar te houden, laat staan de warboel die Jan Baptist had achtergelaten te herstellen en verder op orde te houden. Hem het rentmeesterschap laten vervullen, zou de naam Van Nispen niet hebben verbeterd. Dat men in Sigmaringen twee jaar nodig had om een benoeming van een plaatsvervanger, in normale gevallen niet meer dan een formaliteit, te bevestigen, bewijst wel, dat de naam Van Nispen door de gedragingen van Jan Baptist er niet met een stralenkrans omgeven was. Nog tien jaar later moest de administrateur Hoevel, bij een aanstelling van Carel Herman als plaatsvervangend rentmeester in de Bylant, diens persoon nog als "heitzig und thätig" aanbevelen¹⁹⁾.

Het Hof van Gelderland had er nog langer werk mee en bevestigde hem in 1794 pas als curator van zijn broeder. Dit evenwel had mede een andere" oorzaak; n.l. het feit, dat hij geen Gelders ingezetene meer was. Het gezin woonde aanvankelijk *op* de Gelderse Waard, en wel op de Grote Waard, die Gelders territoir was. Dit blijkt naast nog een ander feit, dat hierna ter sprake komt, uit een brief van Jan Baptist, die zijn moeder voorstelt hem terug te doen keren *op* de Gelderse Waard, waar men dan de Rekenkamer - onder wiens, beheer dit pachtgoed stond toestemming kon vragen om er dagelijks ter wille van zijn moeder de Heilige Mis te doen lezen. Verder is er nog een schrijven van de pauselijke nuntius te Brussel, Caesar Brancadoro, waarin deze als superior van de Hollandse zending aan de aartspriester Goossens of in zijn plaats een andere priester, toestemming geeft dagelijks in het huis op de Gelderse Waard een Heilige Mis op te dragen²⁰⁾. Door verhuizing naar Zevenaar naar huize 't Hoek, eigendom der Van den Sandes, was Carel Herman Kleefs, d. i. Pruisisch ingezetene geworden, weshalve hij autorisatie van het Hof van Gelderland nodig had om als curator het bezit voor zijn broeder te beheren.

"Il a donné sa demission pour s'etablir chez lui". Het was noodzaak. Hij kon zijn vrouw noch zijn moeder met hun moeilijkheden laten zitten. Hij moest voor zijn broeder, geestelijk gestoord maar niet ongeneeslijk geacht, de zaken redden en bewaren. Hij was rentmeester geworden, ongewild, maar niettemin, zoals Hoevel zou getuigen, getrouw en geschikt, "heitzig und thätig". Op hem rustte de toekomst der Van Nispenstam; nog méér, nadat in 1794 zijn broeder Jean Jacques was overleden en diens weduwe met twee jonge kinderen, verarmd naar Zevenaar kwam. Doch hij, de ongewilde rentmeester zou alles sturen met vaste hand, in vaste koers ,en vaste trouw.

Bronnen en literatuur

- 1) Familiearchief Van Nispen en collectie d'Ablaing
- 2) A.J.M. van Nispen tot Pannerden: De koningen van de oude Zevenaarse Schutterij (Gedenk. Dr. J.H. van Heek "De Liemers" blz. 209 Didam z.j.).
- 3) Dit boek was circa 1965 nog op 't Hoek te Zevenaar
- 4) Carl von Gimborn: Johan Anton Goossens. Eine Familiengesch. bl.z . 11 (1965)
- 5) Recht. Arch. d. voorm. Kl. Enclaves no. 1885
- 6) Familiearchief Van Nispen, Gelre XX blz. 76 e.v., collectie d'Ablaing
- 7) Taxandria 1917
- 8) Collectie d'Ablaing van Giessenburg (Hoge Raad van Adel)
- 9) Men zie: H.A. Westrate: Gelderland in de Patriottentijd (Werken Gelre no. 4)
- 10) Notities Jhr. Mr. A.J.M. van Nispen tot Pannerden
- 11) Gegeven verstrekt door de Gemeente-archivaris te Den Haag
- 12) Familiearchief Van Nispen
- 13) Collectie-d'Ablaing
- 14) Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek
- 15) Von Gimborn: Joan Anton Goossens blz. 11
- 16) R.J.K.M. de Neree: De Lymers en hare havezathen (Gelre 20 blz. 56)
- 17) A.H.B. Inv.no. 1186 fol. 27
- 18) 18) Carl von Gimborn t.a.p. afbeelding tussen blz. 10 en 11
- 18a) Carl von Gimborn blz. 44
- 19) A.H.B. Inv. no. 1265
- 20) Familiearchief Van Nispen.

V. DE RESTAURATEUR

"Vermogend , getrouw en geschikt", bovendien "heitzig und thätig", dat waren de eigenschappen, die Hoevel in de rentmeester Carel Herman van Nispen zag; waarmee hij hem ook aanbevelen kon. Dat hij vermogend was, had zin als zakelijke zekerheid. Eventuele fouten, misdragingen of wat dan ook bij het beheer werden hierdoor gedekt. Of Carel Herman op die tijd - het was rond 1800 - wel zo vermogend was als men te Breda en Sigmaringen dacht, is misschien aan twijfel onderhevig. Van zijn vader en grootvader en van zijn moeder moet hij, evenals zijn broeder Jan Baptist, bezit geërfd hebben te Azewijn, Netterden, Pannerden en Zevenaer, waarschijnlijk ook onder Gendringen en Rees. Of het zo veel was, staat te bezien. De erfdelen van zijn broeders Arnold Jan en Jean Jacques waren grotendeels in schuldmaken verdaan. Waarschijnlijk zijn er parten aan hem toegekomen, omdat deze schulden ten dele bij de moeder waren gemaakt. Ook door zijn vrouw had hij vermogen. Dan was er nog de Gelderse Waard, landsdomein en pachtbedrijf, maar winstgevend genoeg om het vermogen mede te funderen, doch al bij al maakte dit stellig van hem geen Croesus, op wie men duizenden guldens verhalen kon. Het was ook zo nodig niet, omdat de rentmeester trouw was als weinigen, trouw in alles, aan zijn vrouw, met wie hij in een gelukkig en harmonisch huwelijk zijn leven leefde, trouw aan zijn kerk wier voorschriften hem heilig waren , trouw ook in het vervullen van de verplichtingen die hij op zich nam. Bovendien geschikt. Man van orde en discipline. Van begin tot eind is zijn administratie model, militair model; over al die jaren, waarin hij het rentmeesterschap van zijn broeder vervulde, is die administratie geschreven in een handschrift, uitmuntend door netheid, regelmaat, duidelijkheid en zakelijkheid, zonder krullen en versierselen, zonder doorhalingen en afwijkingen. Het is misschien klerkenwerk geweest, maar dan is het geschied onder het voortdurend toezicht van een ongemakkelijke meester, die geen fout of smet dulde "Heitzig und thätig".

Nathan Israëls uit Didam heeft er een bewijsje van overgeleverd in zijn ongedateerd briefje aan Hoevel; van toen Carel Herman nog op de Gelderse Waard woonde, alzo van vóór 1794 en natuurlijk van na de tijd, dat hij in 1792 de administratie van Jan Baptist had overgenomen. Die arme ploeterende Jood, die met een handeltje een gezin van een vrouw met vier kleine kinderen onderhouden moest, kreeg hier de schrik van zijn leven. Hij was er een van die stage, immer geleidelijk vloeiende stroom van emigranten, die gedurende de gehele 18^e eeuw hun Duitse vaderland verlieten om in de fabelachtig rijke Republiek, met haar overal bekende koopstad Amsterdam als lokkend centrum, de armoede van de eigen woonsteeën te ontvluchten. Daar kwamen er veel van in de rijke stad aan het IJ terecht, maar tal van de geringen onder hen, vaklieden, handelaartjes en arbeiders, met in de achterban de nog minderen van negotieurlers en bedelvolk, waren al tevreden met even over de grens zich neer te kunnen zetten, om er een bedrijfje, handeltje of nerinkje te beginnen of arbeid te vinden. Joden waren er nogal wat bij, in veel andere landen ternauwernood geduld, maar hier met rust gelaten, als zij zich maar verzekerden van een vestigingsvergunning, die hen in het Berghse een jaarlijks tribuut van 12 gulden kostte. Er werd zo streng niet op gelet. Nathan Israëls was het gegaan als verschillenden onder hen: hij had zich in Didam gevestigd, had ook wel zijn vestigingsvergunning verkregen, maar na de eerste keer was het tribuut nimmer meer van hem geëist. In onze Republiek, en in het Berghse zeker, was het nimmer gewoonte wetten en verordeningen naar de letter toe te passen. Zolang de mensen wie ze aangingen of die men treffen wilde, rustig hun gang gingen, bleven de ogen van de uitvoerders van dergelijke plakaten toegeloken. Maar toen de nieuwe rentmeester op de Gelderse Waard de administratie ter hand had genomen, had men terstond bemerkt, dat de ondergeschikten niet meer doen en laten konden - en vooral dit laatste wat ze wilden. Er werd achter hen heen gezeten en achterstanden, lang verwaarloosd, werden achterhaald. Op de Gelderse Waard ontboden, werd Nathan Israëls te verstaan gegeven, dat hij zijn tribuut van zeven jaren nog had te voldoen en maar te zorgen had dat dit geld er kwam, omdat hem anders het verblijf in Didam en andere Berghse plaatsen zou worden ontzegd¹. 's Mans ontsteltenis was hevig. Een som van 84 gulden, harde valuta, een koopwaarde vertegenwoordigend die in onze tijd enige duizenden zou belopen, hoe moest hij, die ternauwernood met zijn handeltje de touwtjes aan elkaar kreeg, dit kunnen opbrengen? Van zijn ontsteltenis was het briefje aan Hoevel, dat in de archieven

bewaard is gebleven, het resultaat, tevens het bewijs, hoe Carel Herman er achter heen zat om de verwaarlozingen, achterstanden en warboel in de administratie van zijn broeder, te herstellen.

Dàt was het. O neen, er kan uit dit enkele geval geen aparte jodenhaat gedistilleerd worden. Ware dit in het geding geweest, zo had de nieuwe rentmeester met de wet in de hand nog wel straffer kunnen optreden. Hij paste eenvoudig dienstijverig een, hoewel discriminerende, algemeen aanvaarde norm toe, "heitzig und thätig", omdat hij voor de taak stond de fouten van zijn broeder te herstellen, de eer van de naam Van Nispen, door de gedragingen van Jan Baptist in het slijk geraakt, te redden. Hij nam deze omissie niet voor zijn verantwoording. Wilde Hoevel het doen, hem was het best. Vermoedelijk heeft hij Nathan Israëls zelf naar dit adres verwezen.

Heizig und thätig! Het boek "De koop en verkoop van Pannerden" geeft uitvoerig te lezen hoe hij in de jaren 1798-1803 doende is geweest in moeilijke onderhandelingen met het Bataafse bewind over het herstel van de Vorst von Hohenzollern-Sigmaringen in het bezit van zijn Berghse goederen, destijds als vijandelijk vermogen in beslag genomen en onder beheer gesteld van een Commissie van Sequestratie te Breda. Voor Hoevel was hij 'the right man on the right place', geen doorgewinterde geest van het ancien regime, gelijk de administrator-generaal zelf. Die had van een nieuwe orde nooit wat moeten hebben. Met voldoening had hij in 1781 een missive van het Hof doorgegeven, waarin het heette, hoe de voorstanders van een zogezegde democratie bezig waren "dus doende de Republicq te doen vervallen tot eene compleete anarchie"²). Wat hem aan trucs en list ter beschikking stond, had hij in 1787 aangewend om in 's-Heerenberg te beletten, dat de jaarlijkse magistraatsbestelling op verlangen der Patriotten op democratische wijze door vrije verkiezingen van de gehele burgerij zou geschieden. Voor hem was de Pruisische interventie van dat jaar een heilzame gebeurtenis geweest, die in de Republiek het gezegende ancien regime integraal had hersteld. Zo behoorde het te blijven. Met ergernis had hij het moeten beleven, dat Vorst Anton Aloys, een man van de verlichting, met een vermaning tot eensgezindheid, de verkiezingen had aanvaard en van jaar op jaar ze ongehinderd liet doorgaan, zonder erop te letten of de gekozenen Patriotten of Prinsgezinden waren³). De Patriotten hadden hier in het Berghse de euvele moed hierna nog door te gaan met hun exercitie-genootschappen, neen wel niet brutaal openbaar, maar dan toch zo publiek-heimelijk, dat ieder het wist, n.l. in de kerken, hen door vurige partijgenoten onder de predikanten ter beschikking gesteld⁴).

Wat hij sinds de Revolutie van 1795 beleefde, kon hem niet bekeren "onbegrijpelijk zijn de schikkingen des Almachtigen, niets blijft ons stervelingen over als volmaakte overgave in zijn aanbiddelijk willen en om te bidden om genoegzame en zelfs uitwerkende gratie, om met moed en gedult te verdragen alle wedervaringen, waardoor wij worden beproeft? Waarheen? Heer en neef, zullen ons eindelijk voeren Gelijkheid, Vrijheid en Broederschap, ik bekenne gaarne nog niet rijp genoeg te zijn en vooral niet vatbaar voor derzelve uitwerkingen, beter verligt zijnde zal ik mogelijk die schoonen woorden kunnen begrijpen, ondertusschen met deze woedende stroom van inbeeldinge moeten meezwemmen of verzuipen; getroost komt tijd komt raad.

Tot nog toe zijn wij hier door Gods goedheid in Status quo ante bellum en alles gaat tot spijt van onze benijders den ouden gang, niettegenstaande alle aangewende poogingen tot subversie van alle orde, zo in politicque als huishoudelijke en Godsdienstige betrekkingen"⁵).

Aldus nieuwjaarswens bij de intree van het jaar 1798 van zijn geestverwant J.B. de Raet te Boxmeer, die wel wist, bij wie hij zich uiten kon. Hoevel, neen, hij waarde zich wel tegen de stroom in te gaan, hij moest wel mee, maar het ging contre-coeur, geheel en al. Dat de heerlijke rechten waren afgeschaft, het ging hem aan het hart. Hij betoogde, dat men er het recht niet toe had, zeker niet overal. Heerlijke rechten waren geïntegreerd in het leenrecht en waar, zoals te Gendringen en Etten het leenrecht van buitenlandse vorsten gold, i.e. de aartsbisschop van Keulen, kon men aan de heerlijke rechten niet raken⁶). Dat zijn redenering niet aansloeg, is even evident als dat hij naar gaatjes zocht om van het ancien regime te redden wat nog net kon.

Een man, die met zoveel weerzin tegenover de nieuwe orde stond, die bij de nieuwe heren evemin persona grata kan zijn geweest, was waarlijk niet de geschikste om zelf als onderhandelaar op te treden; rentmeester Carel Herman van Nispen was daarom alleen al er veel beter voor. Hoevel, hij was met zijn uiterst rechts gerichte geest toch wel een der weinigen onder zijn geloofsgenoten! De roomse pastoors hielden zich erbuiten, vertelt ons de Netterdense gildeschrijver, die het over de exercities in de kerken heeft. Maar hij kan ons toch niet wijs, dat de clerus en haar volgzone kudden van beminde gelovigen niet meer met de Patriotten op hadden dan met de Prinsgezinden. Eigenlijk toch wel was hun mentaliteit en gehele geestelijke instelling van overtrokken gezagsopvattingen, hen in hun kerk als met de moedermelk ingegeven meer in overeenstemming met het ancien régime dan met het door hen in de grand van de zaak veroordeelde beginsel van de volkssouvereiniteit, waarop de democratie, door intellectuelen en industriëlen onder de Patriotten voorgestaan, berustte. Maar de vrijheid en gelijkheid, door de revolutionairen in de vanen gevoerd, trokken hen, vol hoop uitziende naar verlossing uit achterstelling en verdrukking, toch weer veel meer naar die kant.

Carel Herman, solidair met zijn geloofsgenoten in Nederland, toch ook wel met meer innerlijke waardering voor het goede in de democratische waarden, werd in zijn binnenste niet gehinderd door gevoelens van antipathieën jegens de nieuwe orde en de heren die er de dragers van waren. Juist daarom kon hij ze beter tegemoettreden, mede ook, omdat hij ook moediger was dan zijn chef.

Hoevel, ach hoe haastig had hij niet bakzeil gehaald op het eerste zuchtje wind, dat hem uit Arnhem tegemoet woei, toen zijn beambten in Gendringen, menende dat de heerlijke rechten hier nog ter discussie stonden, corvee-diensten van de ingezetenen hadden geëist. Zonder met een enkel woord ook maar zijn opvatting ter sprake te brengen, bood hij op het eerste schrijven uit Anhem, een kleine reprimande nog maar bij wijze van verwondering geuit, zijn excuses aan, zeggende dat zijn beambten zonder zijn voorweten hadden gehandeld⁷⁾. Zonder zijn voorweten, zeker, echter niet zonder de mening van hun superieur te kennen! Voorwaar geen geste van een moedig man, die voor zijn mening stand en zijn ondergeschikten dekte.

Intussen schoof hij Carel Herman nog een lastige affaire op de hals, t.w. de waarneming van het rentmeesterschap in de Bylandt, d.w.z. in Pannerden en Millingen. Hier veroorzaakten de gestes van Jan Baptist van der Veeke, de opvolger van Christiaan Frans van Nispen, grote moeilijkheden. "Wat hij in het schild voert zal de tijd leren" schreef Carel Herman in die dagen. Van der Veeke was op die tijd een man van + 50 jaren, ziekelijk van lichaam, evenmin geheel normaal van geest, merkwaardig genoeg ook petekind van de dolle Vorst Jan Baptist von Hohenzollern. Hij weigerde van zijn administratie verantwoording af te leggen voor de Commissie van Breda⁸⁾. Zijn werk was hopeloos ten achter, minstens van 1792 af, en ver onder de maat. Mensen die arbeid verricht hadden, wachtten al jarenlang vergeefs op betaling; onderhoudswerk aan huizen, dammen, kribben en dijken was verwaarloosd, in één woord het was een chaotische situatie⁹⁾. Hoevel zelf geen voorbeeld van administratieve nauwgezetheid, had het lang aangezien, doch de Commissie te Breda kon het niet dulden. Zij had al moeite genoeg gehad de goederen van de Vorst aan de hebzucht van Franse voogden te ontwringen, zodat ze onmogelijk de ogen toe kon luiken voor wanbeheer of wat op sabotage leed¹⁰⁾. Maar aangezien Van der Veeke te Lobith woonde, destijds nog Pruisisch gebied, kon men weinig vat op hem krijgen, zodat Hoevel tenslotte last kreeg hem te suspenderen en tijdelijk een ander in zijn plaats te stellen. Die ander was "de burger van Nispen", vermogend, getrouw en geschikt. Die kon ten tweede male een verknoeiide boel op orde brengen, waarbij hij weer al eens met een lastige querulant te doen kreeg, die hem verdacht maakte, zitdagen bleef houden op de Ossewaard, de pachters met executie bedreigde als ze niet hem maar Van Nispen betaalden en tenslotte nog zijn plaatsveranger met een proces wegens geweldpleging trachtte te intimideren¹¹⁾. Onder het motief dat het hier maar een tijdelijke aanstelling betrof, weigerde Carel Herman een borgsom te storten, doch als dit een begrijpelijke poging van hem was om eraf te komen, is ze mislukt, aangezien de

Commissie er genoeg mee name Hoezeer dit als een bewijs van vertrouwen opgevat kon worden, hij zal dit rentmeesterschap toch wel als een blok aan het been ervaren hebben; een blok dat hij meeslepen moest, om in zijn kwaliteit van onderhandelaar de heren ginds niet te ontstemmen.

Hij heeft met de Van der Veekens geen sfeer van onverzoenlijkheid geschapen door Jan Baptist met tegenacties te lijf te gaan. Zijn tegenstander, betrekkelijk machteloos in zijn Don Quichotte-achtig gevecht, geraakte hierdoor niet nog meer verbitterd, zodat in 1801 na diens dood, terwijl hijzelf reeds tekenen van toenadering had getoond, met de erfgenamen - de jongere generatie die niet meer gehinderd werd door herinneringen uit het verleden - het geschil gemakkelijk uit de wereld werd geholpen¹²⁾.

Intussen was ook de situatie ten aanzien van de kwestie over het in beslag genomen bezit der Hohenzollerns verbeterd. De vrede van Lunéville had een einde gemaakt aan de oorlog, die de Vorst onder de vijanden van Frankrijk en zijn satelliet de Bataafse Republiek had gebracht. De Duitse Vorsten, die met de keizerlijke Oostenrijk-Hongaarse legers als bondgenoten meegestreden hadden, waren geen vijanden meer, zodat er een betere grondslag was ontstaan voor onderhandelingen over hun in beslag genomen vermogen. Veel belangrijker nog was de verandering van de binnenlandse situatie door de staatsgreep van 1801 9 waarin de regentenklasse uit de Patriotten van 1795 voortgekomen met die van vóór de Revolutie elkaar vonden in een reactie tegen het radicalisme, dat in 1797 bij een staatsgreep overwonnen had en, zij het wat getemperd, door de coup van Daendels c.s. in 1793, tot dan toe het Bataafse bewind had beheerst. De heren van 1801 zouden stellig meer oog en oor hebben voor verlangens van hen, die door de Revolutie waren getroffen. Het viel uiteindelijk toch niet zo mee. De nieuwe heren waren bepaald niet zo wild op herstel van het oude, dat ze de verworvenheden van de Revolutie in een algehele opruiming wensten te verkopen. Van herstel van heerlijke rechten kon geen sprake meer zijn. Hoogstens mocht men rekenen op herstel in bezit op basis van particulier eigendomsrecht. Maar ook dit zelfs kwam er niet zonder kleerscheuren af. Het Bataafse bewind dat grote moeiten en kosten had moeten aanwenden om alle vijandelijk vermogen, waaronder het Hohenzollernse goed, uit Franse handen los te krijgen, eiste voor herstel der eigendomspositie van de Vorst het Berghse aandeel van de hiervoor aan Frankrijk geleverde prestaties, zijnde f. 325.000,- en dit in contanten, terug¹³⁾. Carel Herman en zijn helper, de Haagse advocaat Fannius Scholten, zullen tegen deze zware, maar op zich niet onbillijke eis, wel vergeefs gestreden hebben. In Den Haag had de regering te doen met de man, die in Parijs de dienst uitmaakte, Napoleon Bonaparte, die al meer dan genoeg gromde over de z.i. ondermaatse financiële prestaties der nieuwbakken Bataven voor het vrijheidsideaal, waarvan la grande Republique hen de zegeningen had gebracht. Vorst Anton Aloys mocht nog de hemel danken, dat er in Den Haag en niet in Parijs over zijn vermogen werd beslist. Met de concessie, dat hij in zijn bezit werd hersteld voor de geëiste som op tafel was gebracht, behaalde Carel Herman toch nog het succes, dat een transactie mogelijk maakte, die de Vorst uit zijn geldverlegenheid ten gevolge van oorlog en verlies van zijn bezit redde. Samen met Hoevel kon hij nu van Anton Aloys voor f. 230.000,- diens Pannerdense bezit overnemen, om hem aan het benodigde geld te helpen, Waarmee hij aan de eisen kon voldoen¹⁴⁾.

In Den Haag had men daarbij de deelname van Hoevel geëist. Ook Carel Herman stond daarop. Waarschijnlijk omdat diens naam er credietwaardiger werd geacht dan de zijne, ten dele vermoedelijk ook om Hoevels naam mede te verbinden aan deze transactie. Dat niet de administrator-generaal maar hij de auctor-intellectualis van de oplossing was, blijkt wel uit het feit, dat hij, nadat het Pannerdense bezit op hun naam was gebracht, terstond een groot deel doorverkochte, waarna zij samen de rest voor f. 129.000,- kochten, terwijl enige tijd daarna Hoevels aandeel voor f. 92.000,- door hem werd overgenomen¹⁵⁾.

Voor zijn doen ondernam Carel Herman hier transacties van een omvang - heden ten dage een miljoenenwaarde vertegenwoordigend - die zijn vermogenspositie schenen te overspannen. Voorzeker, zijn fortuin zal niet gering geweest zijn, maar de boedels, waaruit het grootste deel van zijn

latere rijkdom te Lobith, Elten, Rijnberk, Vrasselt, Huthum en in de Liemers moet voortgekomen zijn, die van het kinderloze echtpaar Arnold van den Sande-Anna Magdalena Goossens, van het echtpaar Erlewel-Goossens en van proost Johan Anton Goossens, moesten toch nog los komen. Dit geschiedde pas in de jaren 1808-1811, zodat ze, hoewel in het verschiet liggend, toch niet gediend kunnen hebben als basis voor zijn credietwaardigheid in de jaren 1801-1803¹⁶⁾.

Hij was in deze jaren in meer ondernemingen financieel geïnteresseerd, o.m. financierde hij een textielbedrijfje van H. van Elsenbroek in het huis "Ons Vergenoegen" bij het oude Huis Dijk te Didam, stellig in het besef, dat er op het platteland, waar de bevolking geen andere arbeidsmogelijkheden had dan in de agrarische sectoren, behoeften aan werkgelegenheden bestonden, zodat er in industriële vestigingen wel muziek zat. Doch het fabriekje bleek niet goed te gaan. Op 31 december 1799 kreeg hij het huis in pand voor de f. 8.000'-, die hij erin gestoken had, waarbij de fabrikant beloven moest de peinding door de douairière F.L. von Rohr binnen tien dagen te keren. In 1801 liet hij het bedrijfje verkopen, waarbij F. von Schwedler koper werd, die de fabricage voortzette, doch er al evemin succes mee boekte¹⁷⁾. Inderdaad toonde hij ook hier financierskwaliteiten te bezitten, doch het staat in geen verhouding van wat hij bij de koop van Pannerden uitrichtte. Men kan toegeven dat hij hier eigenbelang en eerezucht paarde aan dienstbetoon aan de Vorst. Het zij zo. Maar hij bezat een zekere bekwaamheid in het dooreenweven van belangen op verschillend terrein gelegen, om het enigszins scherper te zeggen dan eigenlijk bedoeld wordt: het slaan van twee vliegen in een klap. Het was zijn werk, dat in 1798 het kasteel te 's-Heerenberg voor f. 250,- per jaar verhuurd werd aan de aarts priesters in onze oostelijke provincies, om er een seminarie te vestigen¹⁸⁾. Daarmee diende hij het belang van het Berghse bezit, ook speciaal dat van het behoud van de oude burcht. Het kon beter, zoals hij motiveerde, voor een geringe huur in gebruik zijn met onderhoudsplichten voor de huurder, dan dat het een jaarlijkse kostenpost op zijn rekeningen bleef vormen, terwijl het minimale onderhoudswerk het gebouw toch niet voor langzaam verder verval behoevde. Daarmee, al blijkt niet dat dit ook een factor bij zijn overwegingen uitmaakte, heeft hij stellig bij de heren in Breda de gedachte voorkomen het dure leegstaande kasteel maar te slopen. De heren der Revolutie, bezielde van de geest der Verlichting, daardoor neerziende op het in hun ogen achterlijke verleden, hadden weinig gevoel voor het bewaren van historische monumenten, in hun ogen uitingen van barbaars stijlgevoel uit de afgedane feodaliteit. De generatie van de Revolutie, die zonder enige spijt, Nederlands oudste en grootste monument, het keizerlijke Valkhof, bouwwerk met eeuwen geschiedenis in zijn trekken, voor afbraak liet slopen, was waarlijk niet te goed om ook het Huis Bergh ditzelfde lot te doen ondergaan.

Of Carel Herman deze overwegingen ook in zijn geste betrokken heeft, kunnen we alleen maar gissen. Het kasteel – tot 1842 seminarie gebleven - heeft er met zijn bepleistering en 19^e eeuwse hoge ramen het ouderwets kloosterachtige aanzien door gekregen dat uit afbeeldingen van vóór de restauratie door Dr. J.H. van Heek zo opvallend spreekt. In onze moderne opvatting is hij zeker niet een monumentenverzorger geweest met eerbied voor de bouwkunst uit het verleden. Het Huis te Sevenaer heeft hij met dezelfde 19^e eeuwse smaak laten verbouwen, meer nog dan met het Huis Bergh geschiedde, maar hij deed het toch met behoud van het oude gedeelte.

Zijn nevenbedoeling lag eigenlijk op geheel ander terrein. De aarts priesters toonden zich terstond niet bijster enthousiast. Men was bezig met de stichting van een seminarie in het Westen des lands, n.l. te Warmond, wat men voorlopig wel genoeg vond. Carel Herman schreef het enigszins wrevelig aan Hoevel, wrevel die zijn spijtigheid verraadt. De vrijheid door de Revolutie gebracht, moest gewaardeerd worden, concreet gewaardeerd. De Kerk in Nederland moest zich ontworstelen aan haar status van geestelijke onderontwikkeling in een noodorganisatie, twee eeuwen geleden in directe afhankelijkheid van Rome opgericht, toen men als een geheime verboden sekte aan het werk moest om haar van de totale ondergang te redden. Die noodorganisatie van de z.g. Hollandse Zending, onnodig het leven gehouden, zichzelf allang overleefd hebbend, kon nu worden door een zelfstandige bisschoppelijke hiërarchie, eerste stap tot werkelijke vrijmaking van het rooms-katholieke volksdeel en

tot opheffing uit de achterlijkheid. Van verschillende kanten klonken de stemmen op, doch terwijl men elders zich verwarde in onderling klerikaal gekrakeel over het hoe en wat, stelde hij een praktische daad¹⁹⁾: de stichting van een seminarie in het Oosten des lands; een aanbod door hem zo verlokkelijk gemaakt dat de priesters er, gesteld op een toekomstig bisdom voor de provincies, op toehapten, in het eigen seminarie eerste stap ziende voor de vorming van een diocees.

Hierin stak ook de nevenbedoeling van Carel Herman: het achterlijke roomse volksdeel moest zichzelf hervinden, uit eigen kracht zijn heropstanding bewerken, zijn plaats en rechten in de Nederlandse samenleving veroveren, thans nu de democratische vrijheden hiervoor de gelegenheden schiepen. Er gebeurde veel goeds in die dagen. In Beek hadden de roomse ingezetenen - en daartoe behoorde hier de gehele bevolking hun oude dorpskerk, twee eeuwen ongebruikt staande, omdat er geen gereformeerden waren, in 1796 weer van het provinciaal bestuur in gebruik gekregen²⁰⁾. En overal in de Berghse dorpen sloegen de acties los, toen de staatsregeling van 1798 vastlegde, dat overeenkomstig het beginsel van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap de kerkelijke fondsen en goederen van voor de Reformatie daterend in alle gemeenten onder de verschillende gezindten behoorden verdeeld te worden overeenkomstig de procentuele verhoudingen der bevolking. Daar zaten haken en ogen aan toen het op uitvoering aankwam, voetangels en klemmen die de partijen elkaar in de weg legden, van de zijde der gereformeerden, die alleen maar af te staan hadden, van de kant der rooms-katholieken die al eens meer eisten dan wat hen met rechtsgeldige bewijzen kon worden toegekend. Maar in Netterden lukte het toch in 1800 na een rekest aan de Nationale Vergadering²¹⁾.

Carel Herman als Berghs rentmeester er bijzonder in geïnteresseerd door zijn geloofsgenoten er ook in betrokken, gold als ervaren op dit terrein. Toen in 1808, na een stoplegging in 1801, deze zaken opnieuw aan de orde werden gesteld, kwam hij als rooms-katholiek in de departementale commissie van Gelderland, uit drie man bestaande, die voor heel de provincie het onderzoek werd opgedragen. Hij had er ervaring mee opgedaan in de jaren 1798-1801, toen hij er zich in de Berghse plaatsen mee had bemoeid, bijzonder naar we weten in Didam, waar het wel zo bijzonder moeilijk had gelegen. Hij had er te doen met twee commissies, ieder pretenderend namens de rooms-katholieke gemeente op te treden. De dood van pastoor Scheers met de daarop gevolgde benoeming door de aartspriester van Emmerik van Jan Stam was er de aanleiding tot een heftige onenigheid geworden. Hevig verontwaardigd had de kapelaan J.W. Hendriksen, socius en plaatsvervanger van Scheers tijdens diens ziekte, zich als pastoor in woning en kerkhuis geïnstalleerd, gesteund door de richter A. de Both en een groot deel der gemeente, allen van mening dat hier de socius onrechtmatig ten gunste van een stadgenoot van de aartspriester gepasseerd was, vrijwel tegen het algemene gebruik in de Hollandse Zending bij dergelijke gevallen²²⁾.

Wat Carel Herman er precies van gedacht heeft is niet duidelijk geworden. Uit de partij van Hendriksen klonken democratische stemmen, die om inspraak van de gemeente vroegen. Deze weerklonken in deze tijd elders ook wel, b.v. te Duiven bij een rel tegen een bazige pastoor²³⁾. Het was ook zo ongewoon niet in de Kerk. Toen voor de Hohenzollerns het graafschap Bergh hadden geërfd, de graven hun residentie te 's-Heerenberg hielden en zich als beschermers en promotors van de Berghse staties bijzonder voor de gang van zaken interesseerden, hadden zij er wel het vóór-reformatische recht van patronaat over uitgeoefend, de bevoegdheid inhoudende bij een pastoorsvacature een kandidaat ter benoeming bij de geestelijke overheid aan te wijzen. De gemeente had toen dan altijd eerst een priester van haar keuze bij het Hoge Huis voorgedragen²⁴⁾. In de oud-Kleefse parochies Zevenaar, Duiven e.a. ging het formeel altijd nog zo.

Maar de democratische stemmen waren nu toch te zeer "pour besoin de la cause" om voor achttien-karaats door te gaan. Bovendien droegen de gestes van Hendriksen en zijn fakkeldrager De Both ook te veel het karakter van gelijkhebberig querulantisme om veel sympathie te wekken. Of Carel Herman democratie in de Kerk wel gewenst achtte, mag bovendien worden betwijfeld. De correspondentie over deze zaak wekt de indruk, dat Stam en Sparmaking - de aartspriester- geholpen door pastoor

Theben te Zevenaar, van hem hulp verwachtten, doch er blijkt eveneens uit dat hij toch niet onomwonden aan hun kant stond en zich wat op een afstand hield. Hij schrijft eenmaal, dat hij zich alle moeite gegeven heeft het conflict mee te helpen oplossen en dat het aan hem te danken is dat Hendriksen is heen gegaan toen er een oplossing was gevonden, in die zin dat bij loting onder drie buurtpastors die van Ulft naar Didam ging en Hendriksen diens plaats verkreeg. Ik heb er nimmer advocaten in gemengd, dit deed de aartspriester, schreef hij verder, toen men nadat alles in kannen en kruiken was, G. Roemaat, die voor Stam opgekomen was, met de onkosten liet zitten. Sparmaking wierp de schuld weer op Hoevel, maar intussen had het Carel Herman heel wat geld gekost, doch zo schreef hij, hij was bereid alsnog f. 50,- mee te betalen²⁵.

Deze historie geeft wel blijk, dat hij bij zijn geloofsgenoten in het Berghse vraagbaak en raadgever was, bemiddelaar en contactman, in zaken betreffende hun wettelijke vraagstukken. Toen hij in 1801 echter te Didam de eenheid had hersteld, was het te laat om voor de zaak betreffende de bij de staatsregeling van 1798 bepaalde verdeling der oude kerkelijke goederen nog iets te doen. De staatsregeling van 1801 had n.l. vastgesteld, dat de status quo ante van 1 januari van dat jaar gehandhaafd zou worden.

Opnieuw echter kwamen de besprekingen op gang nadat in 1806 Napoleon de Bataafse Republiek omgeschapen had tot het Koninkrijk Holland onder bewind van zijn jongere broeder Lodewijk Napoleon. Het jaar erop werden Zevenaar en de Liemers afgescheiden van het groothertogdom Berg van Joachim Murat en bij het nieuwe koninkrijk gevoegd onder het departement Gelderland (26). Dit werd de aanleiding dat men de Berghse rentmeester betrok in het heropgevatte werk der verdeling van de kerkelijke goederen. Toen in 1809 het rooms-katholieke lid van de departementale commissie, baron Van Hugenpoth tot Aerdt, minister was geworden, werd Carel Herman als diens opvolger benoemd; voor hem de eerste stap op de weg naar deelname in het staatkundige leven in Nederland, direct een belangrijke stap op het terrein waarvoor hij zich zo bijzonder interesseerde: de opheffing van het rooms-katholieke volksdeel uit zijn staat van vernedering en achterlijkheid. "Heitzig und thätig" is hij terstond aan het werk gegaan, vruchtbaar samenwerkend met de griffier Mr. Scheidius, die hem trouw op de hoogte hield van alle ingekomen correspondentie en steeds bereid was met de beide andere commissieleden overal ter plaatse een nader onderzoek in te stellen en besprekingen te voeren. Doch die correspondentie verraadt tevens niet alleen dat ook nu de partijen maar moeilijk tot elkaar te brengen waren, maar ook dat Carel Herman binnensmonds wel eens een minder voeglijk woord tussen zijn tanden door zal hebben doen ontglippen als de weinig actieve voorzitter Mr. Verhuell, nu eens om het ene, dan weer om het ander verhinderd was²⁷. De commissie heeft vrijwel geen enkel probleem tot oplossing gebracht. Waar de verdeling tot stand kwam, o.m. te Zeddam en 's-Heerenberg, was dit aan persoonlijk ingrijpen van de Koning buiten de commissie om te danken²⁸. Met de vernietiging van het Koninkrijk Holland door de inlijving ervan bij Frankrijk in 1810 werd het werk gestaakt.

Onder de regering van Koning Willem I hoofdschout - d.i. wat in de Franse Tijd sous-prefect heette - geworden, is Carel Herman opnieuw geïnteresseerd in dit stukje preludium op de roomse emancipatie. Koning Willem I heeft inzake zijn politieke op kerkelijk terrein niet altijd de bewondering van de historici gewekt, maar hem kan toch niet de eer ontzegd worden van de wil en de gezindheid, de achterlijke rooms-katholieken in Noord-Nederland daadwerkelijk dezelfde rechten te geven als de Nederlands-hervormden, overeenkomstig de in de Grondwet vastgestelde gelijkheid. In 1819 gelastte hij bij Koninklijk besluit een onderzoek in alle gemeenten naar de noodzaak van rijkssubsidie voor het bouwen van een nieuwe of herstellen van een bestaande kerk voor rooms-katholieken.

Voor de schout - d.i. plattelandsburgemeester - van Westervoort kreeg Carel Herman hierop bericht, dat in deze gemeente die noodzaak niet aanwezig was omdat de roomse bevolking hier gemakkelijk in Het Loo, Duiven en Arnhem kerken kon. Korte tijd erna kwam er een tweede brief~ waarin de

hoofdschout verzocht werd de eerste brief als niet geschreven te beschouwen, terwijl verder betoogd werd dat hier een eigen kerkgebouw zeer van node was.

Combineren we deze feiten de afloop van de zaak, n.l. dat toen het bouwplan gereed was, de rooms-katholieke gemeente niet bereid bleek zeggende er niet toe in staat te zijn, de helft van de kosten zijnde f. 10.000,- bij te dragen, dan is het dunkt ons, niet moeilijk te gissen wat zich afgespeeld heeft. Het is natuurlijk mogelijk dat de schout, protestant, niet in vuur en vlam heeft gestaan voor het plan van een roomse kerk in zijn gemeente. Doch indien dit het geval mocht zijn - waar hij gezien andere gedragingen direct nog niet op aangezien kan worden - dan nog was hij er zich terdege van bewust Carel Herman kennende, dat deze zich niet als bij routinezaakjes in dit geval met een ambtelijk afmakertje liet afschepen. De man moet zich ervan overtuigd hebben dat de roomse notabelen - de afloop van de historie bevestigt het - zijn opvatting deelden. Carel Herman moet met geërgerde verwondering het antwoord gelezen hebben, meteen besluitende vermoedelijk door er zelf eens heen te gaan, ze daar in Westervoort aan het verstand te brengen dat dit Koninklijk besluit juist op een gemeente als de hunne van toepassing was. Daarop volgde de herroeping van het eerste schrijven. Doch tenslotte moest hij toch ondervinden, dat de inertie bij zijn geloofsgenoten te groot was om hen tot daadwerkelijke initiatieven te brengen, die hen als het ware in de handen gelegd werden en ze alleen maar te vatten hadden. Hij ervoer dit weer toen hij zich in 1823 druk maakte voor het Loo-gasthuis te Zevenaar. Zijn kerkmeesterschap was niets bijzonders. Dat een notabele als hij deze functie bekleedde, was zo natuurlijk als dat de pastoor er was als liturgie-bedienaar. Maar voor hem was dit kerkmeesterschap niet alleen maar het baantje voor ja-knikkers bij al wat de pastoor wilde. Het volk spotte anders: dat Onnozele Kinderendag hun patroonsfeest was. Voor hem betekende het een functie die hem verplichtte op te komen voor de roomse gemeenschap, de rechten ervan te verdedigen. Het Loo-gasthuis, een 15^e eeuwse stichting in de 17^e eeuw handen der gereformeerde gemeente gekomen, behoorde volgens hem aan de rooms-katholieke parochie. Daarvoor kwam hij op, doch moest hij ook hier weer ondervinden dat het roomse volk eigenlijk nog te onmondig was om strijdbaar te zijn³⁰⁾. Van generatie op generatie grootgebracht in het isolement van de knusse huiskamersfeer van roomsen onder elkaar der 18^e eeuwse kerkhuizen, was het na de injectie van de revolutiejaren weer weggezonden in de indolentie van een achterlijke groep, die met zijn vrijheid geen raad wist en in een minderwaardigheidscomplex bij elkaar kroop, intuïtief bang voor invloeden van buiten en elk initiatief afwijzend, eigenlijk beter gezegd langs zich heen latende gaan, dat de geslotenheid opener maakte.

Dit roomse minderwaardigheidscomplex kende hij bij zichzelf niet. Hij was er te fris, we zouden haast zeggen, te sportief voor. Zijn geest stoelde op een natuur die oog had voor de openheid van een vrije natuur met wijde blik. Hij hield van het open landschap *op* de Gelderse Waard, waar hij was grootgebracht. Toen deze Waard in 1805 te koop was, besloot hij ze terstond te kopen ondanks het in die tijd dure geld. Maar hij zou er andere bezittingen voor van de hand moeten doen³¹⁾. Hij hield van beweging in de vrije natuur, beleefde een waar genoegen aan reizen en trekken. Van 1798-1801 is j minstens driemaal naar Den Haag geweest, zeker eenmaal naar Breda. Als lid van de departementale commissie in 1808/10 was hij altijd terstond bereid waar ook in Gelderland heen te gaan om er besprekingen te voeren. In 1810 trekt hij naar Bocholt, Rijnberk en Gelder. In 1813 vraagt hij een paspoort voor een tocht naar Nijmegen, in 1815 trekt hij door Duitsland waarbij hij stellig ook te Sigmaringen is geweest; als hoofdschout door kruist hij te paard geregeld zijn ambtsgebied³²⁾. Als ge in moeilijkheden zit, laat het me terstond weten, dan ben ik met twee dagen bij u, laat hij zijn te Gent studerende zoon weten³³⁾. Dit is de houding van een man, die graag en veel door de wereld rondziet, die van bewegen in de natuur, verplicht of niet, geniet. Hij hield ook van de jacht. Twee copieën van jachtakten, een klacht van hem na een val van een trap, waardoor hij aan huis gebonden is, en belet wordt te gaan jagen, plus het reeds verhaalde jachtincident met zijn zwager, de kanunnik, getuigen hoe hij van de sport die bij uitstek de mens weer terugplaatst in zijn oerverbondenheid met zijn natuur, genoten moet hebben³⁴⁾. Hij miste de enge roomse beslotenheid binnen de sfeer van wettische deugd en braafheid, die de natuurlijkheid in de mens als schadelijk voor een bovennatuurlijk

geestelijk leven ervoer.

"Heitzig und thätig" als hij was, had zijn werkzaamheid als Berghs rentmeester hem gevoerd op wegen waarvan de doeleinden hem boeiden, tengevolge waarvan het rentmeesterschap bijzaak werd. O neen, niet in de zin dat hij de verplichtingen die het hem oplegde niet met dezelfde getrouwheid bleef waarnemen, doch wel in de zin dat het met zijn betrekkelijkheid zijn leven niet meer vulde. Veel genoeg beleefde hij er ook niet meer aan sinds ze Sigmaringen van direct na de bevrijding aan het terugkaarten sloegen over wat er in de Franse jaren ginds in het Berghse was gebeurd. Men kwam er tot de ontdekking, dat op de rekeningen van de in 1811 overleden rentmeester van Wisch en Gendringen, Amandus Franciscus Baustetter, een som van meer dan f. 20.000,- niet door betalingsbewijzen was gedekt. Van der Renne, de administrateur, tot de erfgenamen van de overledene behorend, als zodanig mede Voor dit tekort aangesproken, maakte er Carel Herman als vertrouwensman deelgenoot van. "Ick vrees nog de Heer Geheimraad von Huber, noch wie 't zije", schreef hij, "als de Rekeningen van wijlen de Heer van Bawstetter nog moesten worden opgemaakt", verder betogend dat zijn overleden oom de integriteit zelve was. Van iets schuldig zijn kon geen sprake wezen, "in geval dit niet waar sou zijn, sal ick mijn Paasschen onweerdig nutten". Dure betuigingen, die toch wat onwaarachtig klinken, om helemaal voor echt versleten te worden, die kon Van der Renne wel uitbrengen: "So waar als ick verhoope, zondag mijn Paasschen weerdig genooten" te hebben, zo waarachtig was het dat Baustetter hem wel honderdmaal verzekerde, betalingen te hebben verricht "alwaar van geene ordonnantien en quitancien te hebben ontvangen". Hoevel was volgens hem de schuldige van deze onregelmatigheden, de man "die mij tien duysend gulden voor het afdoen zijner rekeningen beloofd heeft, waarmede mij tevreden verklaart heb, dit is so waar, dat ick de wraak van God over mij en over mijn geslacht inroep als dit mijn schriftelijk verklaaren onwaar is". Maar hij had er geen cent van ontvangen, ja bij zijn huwelijk met Hoevens dochter had zij niets meegekregen, minder dan een bedelaar, die nog een korf gegeven wordt; zelfs had hij nog doktersrekeningen voor haar kunnen betalen³⁵). Carel Herman, nuchter man als hij was, zal deze emotionele uitbarstingen van de administrateur wel niet voor de volle honderd procent gewogen hebben, evenmin als zijn verklaring van zijn functie afstand te willen doen en bij zijn dochter in het Zuiden te gaan wonen, vergezeld van het aanbod hem - Carel Herman - het administrateurschap over te geven. We weten niet in hoeverre hij hierop ingegaan is, maar een feit is, dat Van der Renne in elk geval tot zijn dood in functie is gebleven.

"Dass die Herren Rentmeister zu ordentlicher Rechnungsablage verpflichtet seyn, ist in ihrem Dienstcontracte begründet" bleef men in Signaringen keihard - overigens terecht volhouden. Van der Renne en zijn medeërfgenen ontkwamen er niet aan, nadat er in Parijs nog van ongeveer f.6.000, betalingsbewijzen waren ontdekt, de resterende f. 15.000, op tafel te brengen. Een proces hierover te beginnen had geen zin, luidde het advies van de Arnhemse advocaat Mr. Hooft³⁶).

Het tekort van Baustetter blijft in nevelen gehuld, evenals de f. 100.000,- die bij de boedel van Hoevel loskwam, waarmee de erfgenamen geen raad wisten en die zij niet anders verklaren konden dan in Sigmaringen thuis te horen. De waarheid zal wel gezocht moeten worden waar ook Van der Renne ze veronderstelde, n.l. dat het gelden waren die men indertijd de Commissie in Breda had onthouden, voortkomend dan van afrekeningen die van vóór de sequestratie waren, maar nog niet waren afgewerkt. Mogelijk moet hiermede aan afrekeningen uit de heerlijkheid Gendringen en Etten gedacht worden, waarvan Hoevel het Bataafse bewind het recht bestreed. Indien dit het geval is was de man toch ietwat moediger dan uit andere gestes blijkt. Alleen had hij moeten zorgen zijn ondergeschikte, Baustetter, te dekken.

Het laat zich wel begrijpen dat men in Sigmaringen boordevol argwaan zat, de mensen ginds in het Berghse verdenkend ten eigen bate van de verlegenheid waarin de Vorst verkeerde, te hebben geprofiteerd. Als ze er zagen wat een goede koop die rentmeester Van Nispen met het Pannerdense bezit, hoewel met machtiging en instemming van Sigmaringen vooraf, had gemaakt, bleef ook hij niet

buiten verdachtmaking. Die goede koop. Inderdaad het wàs zo. Maar niet toen ze afgesloten werd. In de jaren 1801-1803 was de conjunctuur in een slechte tijd van grote geldschaarste, van bittere armoede onder de plattelandsbevolking en de pachters erfenis van de 18e eeuw maar verergerd door de oorlog bijzonder riskant en wisselvallig. Er was niet het minste uitzicht op de verbetering die Napoleons Continentaal stelsel in latere jaren bracht. Deze maatregel, die het door Frankrijk beheerste Westeuropese continent van alle import afsloot en het terugwierp op eigen bodemproductie, had een hoogconjunctuur de agrarische sector tot gevolg gehad, zodat zij die in de slechte jaren grondbezit hadden gekocht er goed mee af waren. Doch dit was een gevolg van een staatkundige ontwikkeling die in de economische structuur van 1801-1803 niet besloten lag, noch door wie dan ook voorzien kon worden. Daar verkeek men zich in Sigmaringen op. Gewis, rentmeester Van Nispen was er wel bij gevangen, maar eigenbelang en eerezucht, hoewel goed in het oog gevat, hadden niet centraal gestaan, doch waren slechts verweven geweest bij het hoofdthema van de transactie: de Vorst de mogelijkheid aan handen doen zijn Berghse bezit terug te krijgen. werd voor Pannerden f. 30.000,- meer betaald dan waarop het was geschat in die tijd.

Natuurlijk, de koop kon men in Sigmaringen niet ongedaan maken, maar men bestreed Carel Herman zich heer van Pannerden te noemen, alzo de heerlijke rechten bij de Grondwet van 1814 in gewijzigde vormen hersteld, te bezitten. In 1801 bestonden geen heerlijke rechten; die konden dus ook niet verkocht worden, zodat ze nu ze hersteld waren, niet de koper maar de oorspronkelijke bezitter weer toekwamen. Daartegenover bracht Carel Herman in dat de koop heel het bezit had betroffen, integraal met alle daaraan vanouds verbonden rechten, door een onrechtmatig ingrijpen tijdelijk vernietigd. In eerste instantie stelde de rechter Sigmaringen in het gelijk, maar toen Carel Herman in appel ging, zo kunnen we in het boek "De koop en verkoop van Pannerden" lezen, werd de zaak door persoonlijk ingrijpen van de Vorst ten gunste van Van Nispen opgelost³⁷⁾.

Die heerlijke rechten! Ze brachten hun voordeeltjes aan, tienden, jacht-, visserij- en veerrechten; bij de inkomsten uit het hele bezit maakte het niet zoveel uit. Veel belangrijker was dat ze de bezitter heer der gemeente maakten, waardoor hij het recht had bij benoemingen van de schout of burgemeester door de Koning, van de assessoren of wethouders, van de raadsleden door het provinciaal bestuur, van gemeente-ambtenaren, secretaris, politie e.d. de voordracht in te dienen, zodat hij praktisch eigenlijk het bestuur van een gemeente die zijn heerlijkheid was, in handen had³⁸⁾. Dit gaf de adellijke allure, waar het Carel Herman meer om begonnen was dan de emolumenten aan de heerlijke rechten verbonden; dit was hem een proces waard, waarlijk heer van Pannerden te zijn en te heten, naar recht en wet de naam Van Nispen van Pannerden te voeren.

In Sigmaringen bleven ze duwen en wringen in die jaren. Ze wilden er de pachten hoger opgevoerd zien, juist in de jaren na 1820 toen als gevolg van een enorme import van overvloedige Russische graansaldo's op de Westeuropese markten een desastreuze landbouwcrisis de boerenstand trof. Ze drongen er op ontginning van woeste gronden aan, maar ge zult eens wat horen, was Van der Renne's commentaar, als dat geld gaat kosten. Het beste was maar het met zaaidennen te doen³⁹⁾.

Neen, onverdeelde voldoening gaf het rentmeesterschap niet meer. Voor een honorarium, dat de f.1.400,- per jaar die zijn opvolger F.W. van Ditzhuyzen voor een veel groter rentambt kreeg, lang niet kan gehaald hebben, zal hij er weinig meer op gesteld zijn geweest⁴⁰⁾. Alleen de hoop zijn broeder Jan Baptist nog eens genezen te zien terugkeren, hoop verlevendigd door diens rustiger gedrag bij het toenemen in jaren, heeft hem bewogen het aan te houden⁴¹⁾. Bij zijn broers dood in 1823 heeft hij er terstond afstand van gedaan.

Hij de man van het "mens sana in corpore sano" kon wel tegen dergelijke moeilijkheden die het leven elke mens op zijn plaats brengt. Hij had groter zorgen in zijn leven dan uitsluitend dat gedrijf en

gewrijf om kleinigheden in het licht van andere waarden. Met bezorgdheid aanschouwde hij de ondergang van het gezin op het Huis Sevenaer, van Everhard, Arnolds zoon, die verwende bedroven knaap, gelijk Bijleveld het uitdrukt, die na Bartje van Middachten te hebben geschaakt ging feestvieren. De man, die als een losbol alles verbraste, die tenslotte alleen nog te leven had van zijn bescheiden salaris van rijksontvanger. De nalatenschap zal op het Huis Sevenaer wel welkom zijn, schreef Carel Herman bij de dood van Jan Baptist⁴²⁾. Het mocht niet meer baten. Bij de dood van Everhard in 1824 moest Huberta Sophia Charlotte van Middachten wegens schulden, schulden ook bij de familie, het landgoed aan Carel Herman overdoen.

Met nog meer bezorgdheid sloeg hij het gedrag van zijn pleegzoon Lodewijk gade, de jongeman die zijn eigen weg ging, zich aan zijn leiding onttrok en van hem en het geloof der vaders vervreemde. Hij zag de onrustige jonge man in 1811 geborgen in een huwelijk met de vrome, kerktrouwe Maria Wilhelmina Hoevel, dochter van de administrateur J.N. Hoevel, doch het huwelijk duurde maar kort door dat zij in 1818 stierf.

Carel Herman had zich de opvoeding aangetrokken van de twee jongsten uit het gezin Hoevel, wezen reeds toen ze ternauwernood besef hadden ouders te bezitten. Zij werden als dochters in zijn huis grootgebracht.

De dood van Jan Baptist in 1823 vernietigde het laatste sprankje hoop zijn enig levende broeder nog als een normaal mens terug te zien. De in hetzelfde jaar hierop gevolgde dood van zijn vrouw, op 30 november, aan roodvonk nadat hij, ook bij zijn zoon, nachtenlang bij haar gewaakt had, maakte hem eenzaam.

Zorgen en slagen in het leven die alleen zondagskinderen onder ons mensen ontlopen. Hij kon ze verwerken, omdat hij ook de vreugden en voldoeningen in het leven waarderen en genieten kon. Ruim 13 jaar na zijn huwelijk werd hem zijn eerste zoon geboren, gedoopt op 27 december 1803, feestdag van Sint Jan Evangelist, daarom Jan geheten, nursery-name Nanne. De blijde geboorte van een Kerstmiskind. Op 3 april 1807 volgde nog de geboorte van de tweede zoon Carel Everhard. Jan, de oudste, 19 jaar pas, trouwde in 1823 met de oudste pleegdochter Isabella Hoevel; de tweede zoon koos zich in 1827 de andere pleegdochter Christine tot vrouw. Laten we niet romantisch of sentimenteel worden, maar nuchter constateren dat achter deze huwelijken – evenals bij Lodewijk in 1811 - de sterke persoon van Carel Herman stond, die zorgvuldig de wegen van de aan hem toevertrouwd leide, daarbij materiele overwegingen niet uitsloot en aan liefde bij liefde bezit aan bezit paarde. Al te zorgvuldig, al te geaccentueerd was zijn leiding om geen weerstanden op te roepen; niet bij zijn zoons, weerhouden door de achting en liefde voor hun vader, waardoor zij het verwerken konden; wel bij Lodewijk echter waar het verkeerd viel. Het zou onbillijk zijn het hem alleen te wijten.

Neen, het leven had hem ook veel goeds gebracht. Hij was rijk geworden, een grondbezitter zoals er buiten de heel groten, als een Vorst von Hohenzollern-Sigmaringen met zijn Berghse bezit, de omtrek maar enkelen waren. En grondbezit maakte in zijn tijd, toen de industrie in Nederland nog maar in kleine bedrijven werd uitgeoefend, notabel, vooral als afkomst daarbij nog een woordje meesprak. In 1811, tijdens de Franse inlijving, werd hij benoemd tot lid van de "Conseil général du département de l'Issel supérieur", het departement dat Gelderland benoorden de Waal omvatte. In 1812 volgde zijn benoeming tot lid van de Assemblee van het kanton Zevenaar. Op huize 't Hoek hing in die jaren als bij openbare gebouwen de Franse vlag op 15 augustus uit op de naamdag des Keizers, feestdag van "de Heilige Napoleon", een door een dociele salonprelaat uitgevonden martelaarsdag; eveneens bij de heuglijke geboorte van de troonopvolger, de Koning van Rome die als Napoleon de geschiedenis is ingegaan⁴³⁾. Het was gewoon, want niemand geloofde meer dat Nederland en het verdere Westeuropese continent nog eens weer aan de Franse heerschappij zou onttrokken worden.

Maar met Napoleons nederlagen in Rusland en Oost-Duitsland kwam in 1813 de bevrijding door de Pruisen, die Zevenaar en de Liemers weer in bezit namen. Opnieuw was hij, na 14 dagen Nederlander te zijn geweest, Pruisisch onderdaan, voorzitter van het landgericht te Zevenaar. Niet zo'n belangrijke functie. De opgang kwam nadat in 1816 Zevenaar en de Liemers definitief aan het Koninkrijk der Nederlanden waren afgestaan. Het feestdiner op huize 't Hoek met de uitreiking van het zijden vaantje met de gekroonde W van Koning Willem na de plechtige overdracht van het gebied aan de gouverneur van Gelderland op 1 juni 1816, vormde het preludium⁴⁴⁾. Precies een maand later, bij Koninklijk besluit van 1 juli 1816 nr. 93, werd hij opgenomen in de Gelderse ridderschap en onder de Nederlandse adel. Al had hij er nooit zo hartstochtelijk naar gestreefd als zijn broeder Jan Baptist, hij was er toch zeer op gesteld, dat hem de eer werd gegeven waar hij, naar hij evenzeer als alle Van Nispens sinds pastoor Amandus de stamboom had uitgezocht, naar afkomst recht op meende te hebben. Hij was echter een te nuchter en wijs man om er de betrekkelijke waarde niet van in te zien. Een mens is die hij is, met of zonder adellijke titel. Als hij Jacob van Maerlant gekend zou hebben - wat niet het geval was aangezien hij noch een man van poëzie was noch ooit van de nog niet herontdekte middeleeuwse dichter had gehoord - zou hij zeer waarschijnlijk diens regels onderschreven hebben:

Mine roec wiene droech of wan, x)

Daer trouwe ende doeghet es an

Ende rene es van seden,

Uut wat lande, dat hi ran,

Dats dien ic der namen an xx)

Van der edelheden.

x) = mij raakt niet, wie hem droeg of won (wie zijn moeder of vader was);

xx) = an = gun.

Eigenlijk was hij een edelman, zoals Willem I een koning was. Onze eerste koning uit het Oranjestad is stellig de grootste onder de vorsten van de Friese tak geweest, maar bij al zijn merkwaardige bovenmiddelmaatse eigenschappen was zijn barre nuchterheid als van een Hollandse burgerkoopman op het banale af, een beletsel om een man van grandeur te worden. De Koning, die bij zijn intocht in het Bourgondische Brussel met zijn herinneringen aan de pompeuse, luxueuse joyeuse-entrée's van de met grandesse omhulde vorstelijke landvoogden uit de Oostenrijkse tijd van voor de Revolutie, het gebruik om geld onder de juichende menigten te strooien als een onnutte uitgaven afdeed met koperen specie, kan onmogelijk de indruk van een grand-seigneur gewekt hebben. Zo'n koning, koopman-rekenaar, met zijn op praktisch nut gericht verstand, moet in een man als Carel Herman een verwante geest hebben gevoeld, een man onder de rooms-katholieken in Noord-Nederland, bij wie nog maar zo weinig magistrabelen gevonden werden die, eenmaal voor het district Doesburg als vertegenwoordiger van ridderschap en eigenerden tot lid der Provinciale Staten gekozen, in mentaliteit en karaktereigenschappen zo paste in de kringen, waar 's konings voorkeur en waardering naar uitgingen. Deze waardering kwam niet alleen tot uitdrukking in de bijzondere onderscheiding van benoeming tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, maar meer nog in 1818 in de aanstelling als hoofdschout te Zevenaar, een rang in de bestuurlijke hiërarchie, volgend op die van gouverneur der provincie⁴⁵⁾.

Evenals de provincies bezuiden de grote rivieren, waren in Gelderland op voorstel der Provinciale Staten de plattelandsgemeenten - mende kende staatsrechtelijk ook nog steden, in deze provincie 14, waar Zevenaar niet meer bij was - in groepen ondergebracht in hoofdschoutambten, na 1825 districten genoemd, toen ook de titel van hoofdschout veranderde in die van districtcommissaris⁴⁶⁾. Het hoofdschoutambt van Zevenaar omvatte met de gemeente van die naam verder Duiven, Westervoort, Pannerden en Herwen & Aardt. "Heitzig und thätig" moet Carel Herman zijn taak hebben uitgevoerd, het adviseren van de gouverneur en de Staten, het toezicht uitoefenen op wegen, schouwen en wateren, op de handhaving van orde, openbare rust en veiligheid, op de naleving van

wetten en verordeningen, van de vrijheid van godsdienst en op de uitvoering van hun taak door de rijksambtenaren; hij controleerde de comptabelen der gemeenten, inspecteerde de registers van de burgerlijke stand, trad op als hulpofficier van justitie en bracht jaarlijks rapport uit van zijn werkzaamheden, streng voor zichzelf in het vervullen van zijn verplichtingen, maar zeker ook niet gemakkelijk voor zijn ondergeschikten, zij het goedaardig en menselijk⁴⁷⁾. Te Westervoort ondervonden ze het in 1819 dat de superieur terdege op de hoogte was, gelijk hiervoor verhaald, kort voor zijn dood in 1829 gaf hij er nog een bewijs van, toen hij tegen het Polderreglement voor Gelderland, door de Staten verworpen, maar door de Koning reeds als wet verheven, een ontwerp-adres redigeerde⁴⁸⁾. Hij was geen man met een gekromde rug die naar beneden trapte en naar boven boog. Rechtop van lijf en ziel! Hij was het als hij een eigen mening had, met de Koning oneens, de Koning die, het was bekend, dit moeilijk hebben kon. Hij toonde het al eerder. Zijn nagelaten papieren bevatten twee bidprentjes van de Gentse bisschop De Broglie, de felle Fransman die zich zo scherp en openlijk tegen de kerkelijke en onderwijspolitiek des Konings keerde, onredelijk en onbillijk, onzuiver ook in bedoelingen, doch door zijn bewonderaars onder de roomsen hierin niet onderkend.

Met ingang van 1 januari 1850 zijn de districten geliquideerd. Merkwaaardig genoeg pleit men tegenwoordig, na 120 jaar weer voor een bestuurslaag gelijk deze hoofdschoutambten, zelfs wel met opheffing van de lagen van gemeenten of provincies.

Al bij al heeft het leven Carel Herman toch niet misdeeld. In zijn laatste levensjaren zag hij de Van Nispen-stam weer opbloeien in de gezinnen van zijn zoons, waar hij van vijf kleinkinderen de geboorte en het eerste leven nog beleefde, drie kleinzoons en twee kleindochters, vier bij Jan op het Huis Sevenaer, een bij Carel. Bij Jan en Isabella werd de eerste, Carel Jan, op 23 augustus 1824 geboren, de tweede Rosamunde volgde op 30 augustus 1825, de derde Octavia is van 6 december 1826, de vierde Jan geheten kwam op 23 juni 1829, een goede maand voor de dood van de grootvader. Intussen was bij Carel Everhard en Christine op 19 november 1828 Carel Joseph ter wereld gekomen.

Op 29 juli 1829, op 65-jarige leeftijd is op huize 't Hoek Carel Herman gestorven. Terugziende op zijn werkzaam leven, gaan we ons niet bezondigen aan heldenverering, de werkelijkheid geweld aandoende, noch aan dat soort van hagiografie, dat heiligheid ziet van de wieg tot het graf, doch trachten in summiere trekken hem in zijn tekortkomingen en verdiensten zijn beeld nog even te geven. Hij was een mens met de beperktheden van de burger, zij het een burger van meer karakter en formaat dan de typen als Van der Palm en Tollens, de gevierden onder de gezapige mediocriteit hij was een man van het rationalisme der Verlichting, niet in filosofische zin, maar op het lagere plan van de doorwerking van dit rationalisme op de geest van de Hollandse burger, de geest die alle waarden beoordeelde op hun redelijkheid en praktisch nut in het leven, zoals het was. Hoge ideeënvluucht moet men er niet van verwachten, noch briljante gaven, evenmin een toekomstvisie gegrond op een fantasierijk idealisme, of een streven dat verder reikt dan de mogelijkheden die, in de verhoudingen zoals ze zijn, niet voor de hand liggen. Het is geestelijk gezien allemaal wat vlak, maar in dit vlakke landschap stond Carel Herman toch op een heuveltop vanwaar de horizon wat verder reikte dan die van de sfeerloze middelmaat. Hij kon daardoor praktische daden stellen, die in hun consequenties verder reikten dan de directe interessen en belangen van de eigen tijd en het ogenblik. Hij deed dit dan ook, zowel waar het eigen belangen - b.v. bij de koop van Pannerden - die hij altijd goed in het oog hield, als waar het gemeenschapsbelangen betrof. Karaktervast, getrouw en plichtsgevoelig vervolgde hij dan de weg - zijn weg - die hij begonnen was. Voegen we er dan zijn open bewegen buiten roomse kring bij, dan moet hem een stuk geestelijke erfenis toegekend worden, dat in zijn zoons en kleinzoons als figuren onder de emancipators van het roomse kerkvolk in Nederland tot volle wasdom kwam. Wat zijn zoons en verschillende kleinzoons betekend hebben in de parlementaire geschiedenis van ons land, kan men in Van Raalte's boek "De van Nispens als Kamerlid" lezen. Voegen we daaraan dan nog toe de oudste van Carel, n.l. Carel Joseph, veelbelovend briljant jurist, op jeugdige leeftijd reeds advocaat-generaal, op de kritieke leeftijd van ± 30 jaar, kort na zijn huwelijk

met Maria Catharina van Blankenheym krankzinnig geworden⁴⁹). Verder zij hier nog genoemd de Amsterdamse Gezellenpraeses, zoon van Jan Hubert van Nispen, de vrome priester, die in het laatste kwart van de 19^e eeuw, juist in de periode toen de roomskatholieken in de triomfante sfeer van "Roomsen-dat-zijn-wij" in een nieuw isolement terugweken, een open katholicisme voorstond en praktiseerde met volle deelname in het culturele leven⁵⁰).

Bij Carel Herman is deze geest in principe al aanwezig, ten dele zeker reeds van huisuit, erfenis al van het voorgeslacht van stammoeder Aurelia ten Haeghen, ook wellicht van het vaderhuis op de Gelderse Waard. Moeten we het vurige Patriottisme van Jan Jacob en de liberale gezindheid van Carel Herman soms niet toeschrijven aan een stuk geestelijke erfenis, dat zij van huis meekregen? Misschien mag in de doopnamen van Jean Jacques, namen die in de familie niet voorkwamen, een verering gezien worden van Jean Jacques Rousseau, toen nog niet veroordeeld, maar gevierd in de salons als de man met moderne ideeën.

Carel Herman was een man, formaat genoeg bezittend, om op de plaatsen waar hij terecht kwam werk te verrichten en daden te stellen die als kiemen werden gelegd in de hof der toekomst en die later, uitgroeiende, mede iets van het algemene beeld hielpen bepalen. We eindigen met het grafschrift op het monumentje bij de ingang van de kerk te Zevenaar:

Carolo Hermanno Gasparo Bartholomeo, baroni van Nispen de Pannerden, Leonis Belgici equiti Nobilium collegia ordinariisque Gelriae ordinibus adscripto Belgarum Regis in districtu Zevenariensi praetori nec non huius ecclesiae curatori etc. etc.
die XXIX mensis Julii anno salutis MDCCCXXIX aetatis suae LXV defuncto. hocce pietatis monumentum grate poeuerunt filii. R.I.P.

Bronnen en literatuur

- 1) A.H.B. Inv.no.1275
- 2) A.H.B. Inv .no. 1845
- 3) A.H.B. Inv.no.1857
- 4) Archief Sint Walburgisgilde Netterden
- 5) A.H.B. Inv.no.1265
- 6) A.H.B. Inv.no.1199
- 7) idem
- 8) Men zie: A.J.M. van Nispen tot Pannerden: De Koop en Verkoop van Pannerden (Familie-uitgave 1968)
- 9) A.H.B. Inv.no.1266
- 10) A.J.M. van Nispen tot Pannerden o.c.
- 11) A.H.B. Inv.no.1265
- 12) A.H.B. Inv.no.1267
- 13) A.J.M. van Nispen tot Pannerden o.c.
- 14) Familie-archief Van Nispen (R.A. Arnhem)
- 15) A.H.B. Inv.no.1593 en Familie-archief Van
- 16) Notities A.J.M. van Nispen tot Pannerden
- 17) Recht.archief Didam Vol.Prot.no.31
- 18) A.H.B. Inv.no.1199
- 19) Men zie: L. J. Rogier en N.d e Rooy: In Vrijheid Herboren Hoofdstuk I ('s-Gravenhage 1953)
- 20) Archief Sint Jansgilde Beek (Gedep.in A.H.B.)
- 21) A.H.B. Inv.no.1989
- 22) L. J. v. d .Heyden: De Parochie Didam blz.26 (Didam 1937)
- 23) Archief R.K.-Kerk Duiven
- 24) A.H.B. Inv.nos.3316 9 3560 e.a.
- 25) Familie-archief Van Nispen
- 26) Archivaat Liemers: Na Honderdvijftig jaar blz.26 (Zutfen 1966)
- 27) Familie-archief Van Nispen
- 28) H.W. van Zoest: Zeddam en Azewijn A.A.U.37 Archief N.H.-Kerk 's-Heerenberg
- 29) J. v. d. Burg: Westervoort A.A.U.39
- 30) Familie-archief Van Nispen
- 31) Idem
- 32) Notities A.J.M. van Nispen tot Pannerden
- 33) Archief Huis Sevenaer: Brieven van Carel Herman aan zijn zoon Jan
- 34) Collectie d'Ablaing. Von Gimborn over proobst Goossens
- 35) Familie-archief Van Nispen
- 36) Idem
- 37) A.J.M. van Nispen tot Pannerden: De Koop enz. Bijl. XXII en XXIV
- 38) A.H.B. Inv.no.1186
- 39) Familie-archief Van Nispen
- 40) Nieuw Archief Huis Bergh Rubr.7
- 41) Archief Huis Sevenaer: Brieven enz.
- 42) Idem
- 43) Archivaat Liemers o.c. blz. 66, 67
- 44) Idem blz. 10. Het vaantje thans in Den Haag is eigendom van de medewerker aan deze publikatie
- 45) Nieuw Ned. Biografisch Woordenboek
- 46) L.J.A.W. Sioet: Bijdr. tot de Kennis van Gelderland I, blz. 31 (Arnhem 1853)
- 47) Notities A.J.M. van Nispen tot Pannerden
- 48) Thorbecke-archief DI.III
- 49) Notities A.J.M. van Nispen tot Pannerden
- 50) Men zie: A. v. Duinkerken: Ned.vromen van de Nieuwe Tijd blz. 130 (Hilversum 1941).

VI. OOM EN NEEF

Als we het goed zien dan was de laatste Van Nispen, die in dienst van het Huis Bergh stond, Mr. Lodewijk Carel Jacob Christiaan Frans van Nispen, een mens van de romantiek. Mensen die iets van een dubbel leven hebben: enerzijds dat van een romantiserende idealist die in een wat irreële wereld leven, anderzijds dat van een realist, die in de eigentijdse werkelijkheid, zij het dan beïnvloed door sentimenten, het nuchtere verstand tot richtsnoer hebben.

Op 4 maart 1813, nog geen 23 jaar oud, werd Lodewijk van Nispen benoemd tot rentmeester over de bezittingen van de Vorst van Hohenzollern-Sigmaringen in de gemeente Wisch, in 1814 tevens over die in de gemeente Gendringen als opvolger van Amandus Fransiscus Baustetter¹⁾. Twaalf dagen na diens dood had hij reeds de benoeming in Wisch in zijn bezit, bewijs dat de functie hem reeds tijdens het leven van zijn voorganger was toegezegd²⁾. Een periode van een halve eeuw in dienst van het Huis Bergh was hiermee begonnen.

Zijn familierelaties vormden de brug. Ten eerste was er nog altijd zijn oom Carel Herman, die het rentmeesterschap over Bergh, Didam en Millingen voor Jan Baptist waarnam. Maar verder waren er de familierelaties van zijn vrouw Maria Wilhelmina Hoevel tot de Swanenborg, met wie hij op 2 december 1810 was getrouwd³⁾. Zij, dochter van de ons bekende administrator-generaal Johannes Nepomucenus Hoevel had een zuster van A.F. Baustetter tot moeder⁴⁾. Bovendien was de opvolger van Hoevel, t.w. H.W. van der Renne - 23 jaar ouder dan Lodewijk - zijn zwager, getrouwd n.l. met Johanna Antonetta - in 1807 reeds overleden - een oudere zuster van Lodewijks jonge vrouw⁵⁾. Tenslotte bestond er ook nog een familierelatie tussen de Van Nispensen de Baustetters, hetgeen de voornamen Amandus Fransiscus van Lodewijks voorganger reeds demonstreerden.

Lodewijk was in 1790 geboren te Chaudfontaine, op dat tijdstip nog gelegen in het wereldlijk gebied van het prinsbisdom Luik. Daar was zijn vader Jacob Jan van Nispen, gewoonlijk Jean Jacques genoemd, na een wisselvallig leven terecht gekomen. Die vader vindt men eerst als student te Leiden, daarna als advocaat te Breda en 's-Gravenhage, in welke stad we hem reeds als vurige patriot en officier bij de vrijcorpsen ontmoetten bij de rel in 1786, toen de patriottische regenten Gevaarts en De Gijzelaar door de Stadhouderspoort van het Binnenhof het Buitenhof opreden.

*Door eereeloos gespuis, slechts half beschoten wierdt,
Een held zweeft edel vuur, een Godlijk iets door de aders,
Maar niets dan dolle drift bestuurt een hoop verraders
En op het fier betoon van eedlen mannenmoed,
Deinst hun bevreesde ziel, vertraagt hun heilloos bloed
De deugd, geen laag verraad kan waare helden baaren.
Verstomde Coligny een stoet van moordenaars
Van Nispen deedt een schaar van snoodaarts door zijn staal
Een blikzem in hun oog, afdeinzen; op zijn taal,
Die als een donderslag het volk in de ooren rolde,
Was 't of hun schaamtloos bloed tot ijs in de aders stolde.*

Zo voert A. Loosjes in zijn Toneelspel "Gevaarts en Gijzelaar" de Dordtse burgemeester op, sprekend in hoogdravende alexandrijnen over de heldendaad van Jean Jacques van Nispen, die hier bijna het leven erbij ingeschoten had. Toen n.l. een gereed gehouden afdeling ruitery in beweging kwam om de heren te ontzetten, zag een der ruiters - althans dit beweerde hij achteraf - Van Nispen op de opstap van de koets staande, voor een rebel aan en zou hem neergehouwen hebben, als niet anderen dit belet hadden. "*Mijn goed - mijn kling - mijn bloed, 't is al den Staat geheiligd*"

laat Loosjes Jean Jacques betuigen, daarmee ons vertellend dat Lodewijks vader te 's-Gravenhage tot een der vurigste en meest bekende Patriotten behoorde. Het is dan ook duidelijk, dat de Pruisische

interventie hem noopte de wijk te nemen. Zo kwam hij als een politieke balling, een 'displaced person' in Luikerland terecht. "Neem een voorbeeld aan de vader van Louis (Lodewijk) en Everhard", schreef later Carel Herman niet zonder zweem van enige zelfvoldoening, "de eerste - d.i. Jacob Jan - ruïneerde gedeeltelijk mijn achtenswaardige moeder. Hij stierf zes weken na haar, achterlatend een aanzienlijk getal schulden, een arme weduwe en twee doodarme kinderen" ⁶⁾. Betwijfeld mag intussen worden of hieruit gelezen kan worden, dat het enkel Jean Jacques' levenswijze is, die hem zo ver heeft gebracht. Het feit, dat hij reeds op 23-jarige leeftijd als advocaat te Den Haag was gevestigd, nadat hij als zodanig reeds te Breda was opgetreden, bewijst dat hij in zijn studententijd zijn dagen zeker niet alleen met boemelen heeft doorgebracht. Dat zijn politieke tegenstanders hem in Den Haag de "Schraalgebooren heer J.J. van Nispen" noemden, wijst er wel weer op, dat hij niet bepaald uitmuntte in spaarzaamheid, doch daarbij dient weer niet vergeten te worden, dat hier felle pamflettisten aan het woord zijn, een slag mensen dat niet door objectiviteit uitmunt.

Carel Herman, veel rustiger, nuchterder en zakelijker natuur, heeft het politiek ageren van zijn broeder stellig niet bijzonder gewaardeerd. Minder erbij geëngageerd en meer distantie nemend, zal hij, hoewel waarschijnlijk patriottisch gezind, hoofdschuddend het opgewonden bedrijf van Jean Jacques beoordeeld hebben.

Wat ervan zij: Jacob Jan trouwde op 10 september 1789 te Embourg in het Luikse met Maria Barbara Demany. Hij overleed reeds op 28 maart 1794, pas 36 jaar oud, op de dag toen Lodewijk juist 4 jaar werd.

De naamgeving van de in 1793 geboren dochter :Maria Theresia Antoinetta wijst erop, dat van de kant van de moeder sympathie voor de vorstenhuizen van Oostenrijk en Frankrijk mee in het geding was. Haar uitwijking naar Zevenaar zal dus, behalve haar moeilijke omstandigheden waarin zij achterbleef, mede bewogen zijn door vrees voor en antipathie tegen de Franse revolutionairen, die in 1794 de Zuidelijke Nederlanden veroverden.

Deze dochter is op 26 mei 1811 in de rooms-katholieke kerk te Zevenaar getrouwd met Johan Adriaan, Freiherr von Hertefeld tot Aspel, heer van Balken, aan wiens familie te Duiven het huis De Ploen toebehoorde⁷⁾. De moeder is klaarblijkelijk na het huwelijk van de dochter naar Düsseldorf gegaan, waar zij bijna een halve eeuw na haar man op 17 juni 1843 overleed.

Lodewijk, opgegroeid onder de hoede van zijn oom Carel Herman, vindt men in 1808 als student te Harderwijk. Daar, aan de Gelderse Hogeschool, die toen in haar laatste dagen was, komt hij in 1810 als juridisch candidaat voor⁸⁾. Hij heeft zijn studies dus nogal vlot volbracht, aangezien hij pas 20 jaar oud was. Het zal wel niet ver van de waarheid af zijn, als we de keuze van het studiemilieu aan Carel Herman's voorkeur toeschrijven.

Levenshouding en levensopvattingen van Carel Herman en zijn neef Lodewijk gingen uiteenlopen. De oom heeft heel wat op zijn neef aan te merken gehad. Hij verweet zijn pupil ondankbaarheid jegens hem, aan wie hij veel te danken had. Hij vond ook, dat zijn neef een onvoorzichtige leefwijze had. Zwager Von Hertefeld maakte het nog erger. "Therese", zo schreef Carel Herman naar aanleiding van Hertefelds gedrag in 1823, "meldde uit Düsseldorf niet te weten waar haar man uithangt. Zolang hij bij familie terecht kon, bleef hij wel weg, dan valt hij daarna haar wel weer op den hals". Eerder vernemen we van Carel Herman, dat Louis - hij bleef zijn neef altijd bij de Franse naam noemen het bezit van zijn zwager wegens schulden had overgenomen. "Als Lodewijk hem nu maar vijf à zesduizend gulden per jaar uitkeerde, zou het verder wel gaan. Hij wilde hiervoor geld van de meisjes Hoevel als zekerheid zien te krijgen". Hertefeld was te Munster op kamers gaan wonen. "Duur voor Louis", voegde de oom eraan toe⁹⁾. De Freiherr met de klinkende namen is als avonturier de wereld ingegaan, zijn vrouw hier achterlatend. Hij stierf reeds in 1823 in Brazilië. "Het erfdeel van Jan Baptist" - in hetzelfde jaar gestorven - "zal Therese wel van pas komen", schreef Carel Herman.

Hij blijkt jegens zijn neef nog meer bezwaren te hebben. "Pas op voor het lezen van slechte boeken", luidde het weer elders in de brieven aan zijn zoon Jan. "Laat het voorgevallene met Louis u tot les dienen". Waaraan heeft hij zijn ongeluk te wijten? Alleen aan het lezen der nieuwe en zo genoemde verlichte duitse geschriften. Een andere maal: "Louis las in zijn jeugd slechte boeken. Zijn vrouw bracht hem weer op het goede pad. Maar zij leefde te kort om blijvend invloed te hebben ook na haar dood"¹⁰⁾.

Hier spreekt een mentaliteitsverschil mee tussen oom en neef, wat de beoordeling van een en ander toch wel moeilijk maakt. In het bijzonder is dit het geval waar Carel Herman spreekt over Lodewijks tweede vrouw, Eulalie Bender en haar familie. In 1818 toch was Maria Theresia Hoevel gestorven, zodat Lodewijk, aangezien de twee dochtertjes uit het eerste huwelijk geboren reeds jong overleden, eenzaam achterbleef. Op 15 juni 1820 hertrouwde hij met Eulalie Bender, dochter van een Waalse predikant te Kleef. Als bezitters van het Huis Rijswijk onder Groessen hadden de Benders een pied-à-terre in Liemers, wat de reden zal zijn geweest, dat het huwelijk in de nederlands-hervormde kerk te Zevenaar werd gesloten.

Huwelijken tussen rooms-katholieken en gereformeerden sinds de Franse tijd nederlands-hervormden geheten – waren nimmer zo ongewoon, dat de afkeer van Carel Herman tegen de verbintenis van zijn neef hieruit alleen kan verklaard worden. De absolute afwijzing van zulke z.g. gemengde huwelijken die we in onze eeuw hebben gekend, is iets dat pas in de opzettelijke vorming van het "beschermende milieu" tegen gevaren voor het geloof bij het terugtrekken in eigen verkozen isolement in het laatste kwart der 19^e eeuw is ontwikkeld.

We zullen wel niet ver van de waarheid af zijn, als we veronderstellen dat de omgang met de Benders de verwijdering tussen oom en neef groter heeft gemaakt. Eulalie deelde in de antipathie van Carel Herman. Lodewijk was, zo kan men in een brief van 12 februari 1823 lezen, gedurende het winterseizoen naar Düsseldorf gereisd, een domme onderneming, vindt zijn oom, terwijl zijn jonge vrouw in gezegende staat verkeerde hetgeen we hem volmondig kunnen toegeven bij de reismogelijkheden per postkoets en diligence in die dagen. "De reis is Eulalie slecht gekomen. Enige dagen na aankomst kreeg zij een miskraam. Zij was in de zevende maand. Het meisje leefde drie uur. Het werd nog gedoopt. De kraamvrouw maakt het niet best. Louis ondervindt, dat er ook doornen groeien, waarvan de Voorzienigheid zich soms bedient om onze zonden te doen boeten"¹¹⁾.

Het zou toch onjuist zijn als hier de indruk werd gewekt, dat er sprake was van de gemelijkheid van de man uit de oudere generatie tegenover de jongere, die eigen door hem verkeerd geoordeelde wegen gaat. Daarvoor was Carel Herman te veel met gezond verstand en oordeel gezegend, ook nog veel te vitaal, te goedaardig, te rechtvaardig en te vergevensgezind. Als hij in zijn neef, zoals we uit zijn brieven moeten opmaken, een verkeerde aard opmerkt, dan is dit het oordeel van een waarachtig en levenswijs man, tot oordelen bevoegd, die in zijn pupil wat wilde verbeteren doch machteloos was. Niettemin zijn er toch feiten die het getuigenis wat relativeren. Diezelfde Lodewijk laat zich in zijn administratie als rentmeester zien in een uitvoering van zijn werk die in keurigheid en accuratesse in niets onderdoet voor die van Carel Herman zelf. Personeel van het Huis Bergh, aan wie hij het toevertrouwen kon, was er niet meer. De loonbetalingen betreffen slechts functies als die van "borggreef" - d.i. huisbewaarder - van opzichter of voorman bij werkzaamheden, van vorsters in de bossen e.d.. Administratief personeel op kosten van het Huis Bergh is er niet. Als administrateur ontving Lodewijk later f. 2100,- per jaar, d.i. ± 6 maal zoveel als een vakarbeider verdiende. De rentmeester Van Ditzhuyzen kreeg toen, d. i. + 1830, f. 1400,- per jaar¹²⁾. Als rentmeester alleen voor Wisch en Gendingen kan Lodewijk niet het salaris van Van Ditzhuyzen hebben genoten, aangezien deze, alle rentambten administrerend, een omvangrijker taak had. Als hij al uit zijn salaris enig administratief hulppersoneel betaald heeft, moet dit toch maar van zeer ondergeschikte betekenis zijn geweest, zodat het werk dat van hem is overgeleverd, als eigen verdienste moet worden beschouwd. Overigens toont hij zich heel zijn leven zeker geen man die niet van financiers wist.

Niet alleen echter was hij een goed administrateur zonder meer, die zijn werk nauwgezet verrichtte, hij toonde ook interesse in de problemen, die hij erbij ontmoette. In 1816 kwam hij als rentmeester van het Huis Bergh op voor de rechten van de voormalige Geërfdenorganisaties van Gendringen en Etten op de gemene IJsselweiden aldaar. Voor de Franse revolutie had in beide dorpen een geërfden-organisatie bestaan, waarvan naast het Huis Bergh als leidende figuur een aantal andere grootgrondbezitters die hier oude pachthoeven bezaten, deel uitmaakten¹²⁾. De Revolutie had echter de publieke taken inzake het plaatselijk bestuur dezer geërfdenorganisaties over doen gaan op de in die jaren gevormde burgerlijke gemeentebesturen. Dit was volkomen juist in zoverre deze organisaties publieke zaken als onderhoud van wegen, bruggen, waterlopen, politie e.d. behartigden. De geërfden-organisaties in Didam en Bergh, ook elders, deden niets anders dan het verrichten van zulke publieke taken. Met de vorming van burgerlijke gemeenten werden deze dus volkomen overbodig, zodat ze na regeling van de financiële aangelegenheden bij de overdracht waren ontbonden. Met deze waren die van Gendringen en Etten over een kam geschoren en eveneens verdwenen. Doch deze waren van een andere aard. Zij bezaten n.l. - en dit was zelfs hun belangrijkste bestaansreden - gemeenschappelijke gronden en waren dus naast lichamen die publieke zaken behartigden, tevens marken. Marken waren als zodanig nergens, waar nog gemeenschappelijke gronden lagen, opgeheven en 'overal als publiek-rechtelijke organen blijven bestaan. Hadden de geërfdenorganisaties van Gendringen en Etten zich nu maar als marken gepresenteerd, en niet enkel als lichamen die, zoals te Didam en in Bergh plaatselijke bestuurstaken uitoefenden, zo hadden zij zich bij de afschaffing van de heerlijke rechten en de inrichting van burgerlijke gemeenten als marken kunnen handhaven. Nu echter had het gemeentebestuur met de publieke taken der geërfdenorganisaties hun bezit en beheer der gemene IJsselweiden overgenomen.

Historisch-juridisch gezien had Lodewijk van Nispen dus volkomen gelijk als hij betoogde dat met het herstel van heerlijke rechten na de Franse tijd aan het Huis Bergh het oppertoezicht en met de overige geërfden het bezit der IJsselweiden toekwam. Maar hij vond gehoor noch bij het gemeentebestuur noch bij de ingezetenen. Hij speelde op een onhaalbare kaart, maar het spel tekende toch de speler als iemand die zijn taak niet louter plichtmatig als administratief opvatte, maar over de problemen die hij er bij ontmoette nadacht en ze onderzocht. Het verzet dat hij ontmoette deed hem, weinig strijdbaar als hij was, spoedig van zijn pogingen afzien, maar hij bleef er toch mee bezig en is er veel later, in 1829, nog eens op teruggekomen met een betoog aan Gedeputeerde Staten, inhoudende dat deze markegronden op onrechtmatige wijze, onder drang der volksklassen door de burgerlijke gemeente in beheer waren gehouden¹³⁾.

Ais we het goed zien moet de verhouding tussen Carel Herman en Lodewijk niet enkel in het persoonlijke vlak als de scene op het voortoneel beschouwd worden, maar ook in het verband met de achtergronden van de tijd. Carel Herman was, hoeveel pittiger en ruimdenkender hij ons ook voorkomt als zijn doorsnee-tijdgenoten onder de Noord-Nederlandse deftige burgerij, toch de solide burger van een rationalisme van redelijke kalmte en kalme redelijkheid in "de tempel van burgerlijke vrede", die Nederland volgens de gevierde profeet van het deftige burgerdom in het tijdvak van Koning Willem I was. Hij was een liberaal man, ongetwijfeld maar in een liberaliteit van gematigdheid, die vaderlijk van bovenaf, deftig en rustverzekerd moest worden geleid en geordend in een middelmaat door burgerlijke deugdzaamheid gesteld. Ais hij schrijft, dat Lodewijk zich door zijn lectuur zo liet meeslepen, dat hij geen kwaad van goed meer kon onderscheiden, erbij voegend "Hij plukt thans de wrange vruchten" dan valt daarin op hoeveel waarheid er ook in steken mag, niet alleen de rooms-katholiek van zijn tijd, vol heilige vreze voor lectuur die niet door de molen van een strenge kerkelijke censuur is gegaan, maar tevens de rustige, deftige burger¹⁴⁾. Allereerst de vrome trouwhartige roomse vader, die vast en zeker' de grenzen tussen goed en kwaad wist, gevat en gesteld in de casuïstiek van een strenge moraaltheologie, gevormd binnen de traditie in de beslotenheid van de 18^e eeuwse schuurkerk. De trouwe roomse hield zich veilig binnen deze beschermende omwalling der censuur van kerkelijk gezag, traditie en religie-beleving. Hij

weerde alle kennis, althans, op het terrein van geloof en moraal af, die van buitenaf binnendrong. Deze geloofsbeleving appelleerde op de wens naar rustige zekerheid, die ook de burgersamenleving in haar onbewogen redelijke gematigdheid in de "tempel van burgerlijke vrede" kenmerkte. Een van de weinige dingen die deze samenleving van gezapigheid fel in beroering kon brengen, haar zelfs onverdraagzaam kon maken, was beweging, die de rustig zekere gang op de mediocre weg kon verstoren. In de nederlands-hervormde kerk heeft de beweging der z.g. Afgescheidenen dit aan den lijve ervaren. "Die Fransen het is een raar volk, al zeg ik het zelf", was de dood-saaie reactie van Hildebrands oom Stastok op een gedicht van Victor Hugo. Neen, Carel Herman te gaan vereenzelvigen met een oom Stastok zou te veel eer voor de laatste zijn. Maar hij was een vertegenwoordiger van dezelfde generatie, zij het dan een van gespierde geestkracht.

Deze samenleving wees in haar zelfvoldaanheid hooghartig alle stromingen af buiten de veilige bedding van de rustige stroom, die verworvenheden van de Verlichting verbond met de traditioneel aanvaarde waarden. Er was beroering en beweging in de wereld, vooral in Duitsland, waar onder invloed van een nieuwe filosofie de rede niet meer als de grond van het leven beschouwd werd, maar uit de Romantiek voortgekomen mystieke stromingen geloof en religie diepere funderingen gaven. Deze algemene contouren vormden het decor van het toneel, waarop zich de situatie van oom en neef afspeelde. Carel Herman legt verband tussen Lodewijks gedrag en diens lectuur van verlichte Duitse geesten. Men voelt hier een groot verschil in gedachtesferen en geestelijke vorming. Carel Herman zag en voelde vanuit een geestelijke instelling van goed en degelijk gehalte, van zeer bewuste en in zichzelf verantwoorde rechtschapenheid tot en met, maar gefundeerd in de gesteltenis van een gedachte- en gevoels sfeer der redelijkheid van zijn tijdvak. Deze vooral op de rede appellende levenshouding en levensopvatting gaven hem een onwankelbare overtuiging naar welke hij vast en zeker zijn ene rechte levensweg bewandelde. Hij kon zich eenvoudig niet indenken, dat iemand die op deze zekere weg was gezet, zijn overtuiging kon verliezen. Voor hem was dit geëngageerdheid met het kwaad. Filosoferen en theoretiseren over in hoeverre het algemeen in de kerk aanvaarde goede, ook werkelijk goed was en het dito kwade kwaad was, lag niet in zijn aard, veel minder nog het relativeren van een en andere. Vanuit deze hoek moet de situatie ook gezien worden. Als het hier om een roman ging zou men verder kunnen gaan. Nu echter met een maar summier feitenkennis, gaat dit als historiografie wellicht al wat te ver. Gaan we verder hierop nog wat in, dan menen we in verdere feiten hier de verstandsmens te zien tegenover de mens bij wie het gevoel, d.w.z. het leven op innerlijke gevoelens, veel meer sprak; natuurlijk uit een verschil in karakter, maar bijzonder ontwikkeld onder de invloed van Lodewijks literatuur.

Karakter typerend dunkt ons het geval met de onbehouwen jager Oswald Peter van der Renne, die in zijn onbesuisdheid het ongeluk had bij een jacht in de Byvanck onder Beek een drijver dood te schieten. Ontsnapt aan de politiebewaking bij zijn huis - nodig omdat volgens de wet niemand in eigen huis mocht gearresteerd worden - kwam hij hinkend ten gevolge van de sprong uit een raam nog net over de grens waar een rijtuig gereed stond. Lodewijk gaf de ongelukkige jager tevoren spontaan zonder meer f. 2.500,-, pas van pachten gebeurd, mee¹⁵⁾. Dat Lodewijks kinderen dit geld met rente op rente teruggekregen hebben van Van der Renne's erfgenaam, Maximiliaan Lochner von Hüttenbach, kan als een eresaluut aan deze worden aangemerkt, maar kan niet gelden als een factor bij de daad van Lodewijk in 1829, aangezien dit door hem niet kon worden voorzien.

Tekenend nietwaar voor een mens, die spontaan direct uit de goedheid van zijn hart kon handelen, zonder de consequenties verstandelijk te beredeneren. Lodewijk was geen man van de bedaardheid en redelijkheid der gematigdheid, die vast en zeker de weg der middelmaat ging. Hij kon doorslaan naar links of rechts. Voorzeker, ook hij had de invloed ondergaan van Verlichting en "Aufklärung", doch niet gelijk Carel Herman in de evenwichtige en gematigde zin van het burgerlijk rationalisme, maar veel meer in filosofische betekenissen. Hij was liberaal in de ruimste zin, koos dan ook voor de richting Thorbecke; ook een man die het in Duitsland opgedaan had. Hij werd Vrijmetselaar, lid van de beweging, hoewel in origine niet uit de Verlichting voortgekomen, dan toch er filosofisch en

religieus door geïnspireerd. Hij had mee de invloed ondergaan van de Duitse filosofie der Romantiek, die hem, de mens bij wie het gevoel zo'n grote plaats innam, bijzonder moet hebben aangetrokken.

Achter zijn faits et gestes voelt men zijn ideeëncomplexen werken. Als we nog eens zijn actie betreffende de IJsselweiden te Gendringen en Etten beschouwen, zien we, dat hij met geërfdens bedoelde, zoals hij ze in Bergh vond. Zoals gezegd waren de geërfdens oorspronkelijk slechts de bezitters van bepaalde en een beperkt getal erven binnen de mark; vaak slechts, gelijk ook in Gendringen een gering aantal grootgrondbezitters - onder wie het Huis Bergh verreweg de grootste - die van meerdere erven eigenaars waren. Zij lieten de beweidingsrechten van de IJsselweiden over aan de pachters dezer erven. De rest der ingezetenen waren de keuters - veruit de meerderheid die ook wel mochten beweiden, doch in veel geringer mate en slechts in zoverre de 'heren geërfdens telkenjare bepaalden.

Dit begrip van geërfdens bestond echter niet meer. De wetgeving van de Franse tijd omvatte alle groepen van mensen onder geërfdens, die gemeenschappelijke gronden bezaten, zo b.v. ook de gilden of buurschapsverenigingen in Bergh, organisaties die alle ingezetenen van een buurschap, boeren zowel als keuters, grondbezitters zowel als pachters of huurders omvatten en woeste gronden of beweidingen, meest heidevelden, in gemeenschappelijk gebruik hadden. Zo was de toestand eveneens in Gendringen en Etten geworden sinds in de Franse tijd de burgerlijke gemeente de taak der oorspronkelijke geërfdensorganisaties had overgenomen. Doch niet de organisatie der ingezetenen zelf had hier - zoals dit in Bergh het geval was - het beheer in handen, maar het gemeentebestuur.

Als nu Lodewijk van Nispen pleit voor het principe dat de IJsselweiden in het bezit en beheer der geërfdens moeten staan, bedoelt hij de toestand zoals hij die in Bergh ziet. De ingezetenen hebben dit echter niet begrepen. Vandaar hun verzet.

Achter deze actie schuilen ideeën, die we gewaar worden bij de beschouwing van zijn andere werkzaamheden, in de eerste plaats wel zijn nader te bespreken activiteiten op ditzelfde terrein in de gemeente Bergh, ook veel later weer te Etten. Verder dient hier zijn bekommernis om de restauratie van de Berghse bossen, in de Franse jaren bijkans uitgeroeid, aangestipt te worden. Dan is er de zorg en interesse voor ontginningen, o.m. van de Kilderse heide, maar in het bijzonder van de Weelse heide, door de gemeente Weelin de jaren 1822 tot 1825 aan hem verkocht¹⁶⁾. Hier legde hij het fraaie landgoed Stille Wald aan, klaarblijkelijk zijn grote liefde in deze. Tekenend is bovendien zijn intense belangstelling in de archivalische schatten, die in het Huis Bergh lagen opgetast, zorgeloos en nonchalant bewaard, ontoegankelijk voor wie er uit zoeken en putten wilde. Eigen ervaring - o.m. in 1816 bij zijn actie te Gendringen en Etten - had hem geleerd hoe moeilijk hier het zoeken was. In samenwerking met de Gelderse archivaris en historicus J.A. Nijhoff bleef hij te Sigmaringen aandringen het archief op orde te brengen en te doen inventariseren, hardnekkigvolhardend tot hij gedaan kreeg, dat in de jaren 1842 tot 1844 de Zutfense archivaris R.W. Tadama dit werk kon verrichten, waarop in onze eeuw anderen hebben voortgebouwd¹⁷⁾. Zelf legde hij een eigen archief aan, waarin hij stukken en eigendomsbewijzen verzamelde vanaf de 15^e eeuw van de families Streuff, Speckeslager, Van der Renne en Van Nispen, voor een deel in 1924 te Oosterbeek bij een lompenkoopman herontdekt en aan het Rijksarchief te Arnhem geschonken. Merkwaardig is ook zijn belangstelling voor de nog in Bergh bestaande middeleeuwse gilden, in het bijzonder het Sint Antoniusgilde te 's-Heerenberg. Het veranderen van zijn oorspronkelijk Franse naam Louis door het Nederlandse equivalent Lodewijk, toont hetzelfde facet als de naamgeving van zijn talrijke kinderschaar: Edwin geboren in 1821 op 't Velde te Warnsveld; Brunhilde in 1825 eveneens aldaar ter wereld gekomen; dan volgt de tweeling Alfred en Oscar in 1827 te 's-Heerenberg geboren. Hierna komen Guido in 1829, Reginald in 1832, Elvire in 1834, Willibald Dagobert in 1836, Waldemar Roderich in 1837, Gneomar in 1839, Rosaura Jouanita in 1840 en Fernando Idesbald in 1842. Volgens het familieverhaal zijn de namen gekozen uit boeken, die de moeder las, eerst oud-germaanse verhalen later ook

Spaanse. Zij prikte met een breinaald willekeurig in zo'n boek, waarna de eerstkomende voornaam veelal genomen werd.

Verder is er nog het feit, dat hij de liberale richting der Thorbeckianen ging. Tenslotte zijn onrust, althans tot ± 40 jaar, getuige zijn verhuizingen. Kort na zijn eerste huwelijk ging hij in 1811 te 's-Heerenberg wonen. In 1820 vindt men hem op het huis Rekkenburg onder Babberig, daarna enige jaren op 't Velde onder Warnsveld, dat hij had gekocht, misschien wel om ook in letterlijke zin zich van zijn oom te distantiëren; in 1825 verhuisde hij naar Ulft, dat hij in 1827 weer verliet om zich opnieuw te 's-Heerenberg te vestigen. Zijn laatste levensjaren heeft hij rust gevonden op zijn geliefde landgoed Stille Wald.

Al deze feitelijkheden, van hoe verscheiden aard ook, geven toch enige lijnen aan die zijn geest in grove contouren tekenen. We ontmoeten hier de schaduwen van een liberaal zowel als een romanticus, de mens met de verworvenheden van de Verlichting zowel als de Romantiek. De mens gevormd door de geestelijke stromingen, die de Godin der Rede op het altaar verhieven, zowel als van het mysticisme en het heimwee naar een ver verleden. Zo'n tegenstelling als het lijkt was dit toch niet. Tenslotte was de geestelijke grootvader van de Romantiek, Jean Jacques Rousseau, een kind van de Verlichting die met zijn Contrat Social een maatschappijleer bracht, in de grond van de zaak gebaseerd op de beginselen door de Verlichting gepredikt, maar geïnspireerd op het heimwee naar een geïdealiseerde natuurlijke menselijke samenleving in zijn oorspronkelijke staat. Verlichting zowel als Romantiek hadden beiden gemeen, dat ze droomden van een nieuwe area der mensheid uit het verworden heden naar een betere toekomst, gezuiverd van de misgroeiingen in de loop der historie door tirannie en geweld, door machtswellust en onzuiver denken gebracht. Maar terwijl de een zich een toekomst schiep met verwerping van het heden en verleden op basis van zijn rationalistische filosofie, groef de ander juist het verleden op om de mensheid in zijn geïdealiseerde staat nabij te komen in oorspronkelijker en zuiverder samenlevingen.

De faits et gestes van Lodewijk van Nispen verraden een geest, die door de lectuur van de Verlichting en de Romantiek is gevormd. De germanisering van zijn eigen naam, de naamgeving aan de kinderen, ook die aan zijn landgoed, getuigen van een romantieke inslag, vooral ondergaan door Duitse literatuur. Zijn liefde voor ontginning was eveneens uit deze richting gekomen, wellicht via de dichter Antonie Staring, heer op de Wildenborg bij Vorden, buurgenoet toen hij op 't Velde woonde, die aldaar de landbouwwetenschap toepaste, in zijn studietijd in Duitsland opgedaan¹⁸⁾. Nergens had de Romantiek zich zo diep geworteld als in de Duitse landen en hadden als gevolg van de vernederingen het verdeelde en versnipperde Rijk door de Revolutie en Napoleon toegebracht, de dromen van een groots Germaans verleden en een grootse toekomst de geest zo beïnvloed. In geen land ook had de beoefening van de landbouwwetenschap, eigenlijk van Engelse origine en product van het Rationalisme, zo'n belangstelling gewekt als bij de Duitsers, die hun achtergebleven land wilden opstoten uit zijn toestand van onderontwikkeling.

Het handelen en streven van Lodewijk van Nispen vertoont doorlopend deze beïnvloeding. Zijn zorg voor de archieven vormt er eveneens een symptoom van. Maar ook als hij er als rentmeester op aandringt het beheer van de IJsselweiden te Gendringen en Etten in handen te stellen van de z.g. geërfden, daarmee de gezamenlijke ingezetenen bedoelend, beluistert men niet alleen het vertrouwen in de goedwillendheid van de mensen die in vrijheid zelf de noodzakelijke samenwerking tot stand kunnen brengen, zoals het Contrat Social dit stelt, maar tevens een teruggrijpen op de markten, zoals de histoire romantique ze geïdealiseerd zag, stammend uit het gezonde Germaanse verleden. Wie oudere werken, vooral Duitse, over dit onderwerp leest, b.v. het grote werk van Von Maurer, proeft er deze romantische inslag in van gemeenschappen, waarin op ideale wijze het gezamenlijk gebruik van gemeenschappelijke gronden werd geregeld door mensen die als gelijkberechtigten allen hetzelfde voor en met elkaar wilden. Als rentmeester, later als administrateur van het Huis Bergh, voelde hij zich geroepen hier de leiding te nemen, zeker niet enkel als vertegen-

woordiger van de Vorst van Hohenzollern, voor wiens heerlijke rechten hij opkwam, maar ook als vertegenwoordiger van de adel, de leidende stand in de oude Germaanse gemeenschappen, naar men idealiseerde, op natuurlijke wijze ontstaan. Zijn opname in de Gelderse ridderschap met daaraan verbonden verheffing in de Nederlandse adel in 1816 heeft voor hem stellig een andere inhoud gehad als voor Carel Herman¹⁹⁾. Niet alleen kwam het tegemoet aan het vertrouwen der Van Nispens - eerst later pas door eigen kritische studie aangetast - in de schriften van pastoor Amandus, maar ook zag hij hierin stellig een stuk realisering in moderne vormen en verhoudingen van de geïdealiseerde wereld der vroege middeleeuwen, waarmee hij zich door zijn lectuur geestelijk zo nauw verwant voelde. De Grondwet van 1814 had bij de verworvenheden van de Revolutie genoeg van de traditie hersteld, om in de mogelijkheid te geloven van een concrete herschepping in de moderne staatkundige en maatschappelijke verhoudingen van een standenprincipe, dat via feodale en postfeodale tradities, naar men romantisch meende, uit de Germaanse samenleving der vroege middeleeuwen stamde. De industriële revolutie had ons land nog niet geraakt, zodat de 19^e eeuwse "upper middle class", hieruit voortgekomen, ternauwernood aanwezig was, min of meer slechts in de steden en daar maar in geringe mate en bescheiden afmetingen. De notabiliteit van de grootgrondbezitter, van de riddersmatige grondbezitter bovenal, stond maatschappelijk nog hecht verankerd, zodat adel zichzelf, evenals dit het geval was in de romantische germaanse gemeenschappen, op natuurlijke wijze aanwees. Daarop leek de nieuwe staatsregeling van de Grondwet van 1814 bij handhaving van verlichte beginselen gebaseerd. De ridderschap was er rondom de monarchie als eerste stand verenigd. Staten en Staten-Generaal bleven overeenkomstig de beginselen van de Revolutie door onderdanen gekozen lichamen, doch de verkiezingen waren in handen gelegd van de oude feodale standen, de ridderschap in de eerste plaats en verder de kapitaalkrachtige burgers in die gemeenten, welke als steden golden - in Gelderland waren dit er 14 - en de eigenerfden ten plattelande, d.w.z. de nietriddermatige grootgrondbezitters met de grote boerenlandeigenaars. In de steden werden de raadsleden voor hun leven gekozen door kiescolleges van aanzienlijke burgers, geringer in getal dan het aantal leden van de raad. Ten plattelande werden de raadsleden en uit hen de assessoren of wethouders door het provinciaal bestuur benoemd, de burgemeester door de Koning. Net als in verschillende andere plattelandsgemeenten, waar nog heerlijke rechten uitgeoefend werden o.m. Pannerden, geschiedde de benoeming van de burgemeesters, assessoren en raadsleden in de Berghse gemeenten - Bergh, Didam, Gendringen en Wisch - op voordracht van de heer, i.e. de Vorst van Hohenzollern-Sigmaringen, die dit overliet aan zijn administrateur, tot 1828 Van der Renne, daarna Lodewijk van Nispen²⁰⁾.

Dit eigenaardig amalgame van staatkundige beginselen der Revolutie en feodaal traditionalisme vond zijn voltooiing in de samenstelling van Provinciale Staten en Staten-Generaal, de eersten gekozen door de besturen der stedelijke gemeenten plus de ridderschap en eigenerfden op het platteland, de laatste, wat de Tweede Kamer betreft door de Provinciale Staten, terwijl de Eerste Kamer door de Koning werd benoemd. "La ménagerie du roi", spotte de liberale oppositie in het Zuiden.

Men voelde er zich in Nederland gelukkig en tevreden bij. In zekere zin mocht men dit ook. Immers, terwijl buiten Engeland met zijn oude parlementaire traditie elders het onaangetaste ancien regime begin en eind van alle wijsheid was, vond men hier een constructie waar het nieuwe ingebouwd was en aangepast bij het traditionele. Dat verzekerde de gezapige rust van de middelmaat en stelde de eeuwige redelijke gematigdheid veilig.

Lodewijk van Nispen heeft er zijn plaats in gevonden. In 1826 werd hij voor het district Doesburg gekozen als lid der Provinciale Staten, terwijl hij in 1831 burgemeester der gemeente Bergh werd. Dit ambt gaf hij het volgende jaar reeds op, toen hij lid van Gedeputeerde Staten werd, wat hij 25 jaar is gebleven²¹⁾.

Toch was deze vanuit zijn adellijk ~milieu tot conservatisme en traditionalisme geneigde man een Thorbeckiaan. Daaraan had hij het te danken dat hij in 1852 lid der Provinciale Staten bleef. De Grondwet van 1848 die zijn vriend Mr. De Kempnaer te Arnhem mede had helpen tot stand brengen,

had overeenkomstig de beginselen van 1798 de parlementaire democratie gebracht in de vormgeving, zoals we ze nog kennen, d.w.z. volksvertegenwoordigingen bij directe verkiezingen door de onderdanen, zij het met kiesrecht aan nog slechts een beperkt deel der ingezetenen. Het gevolg was dat ook de Provinciale Statenverkiezingen volgens het nieuwe principe in de provinciewet vastgelegd, moesten geschieden. Lodewijk van Nispen verkoos toen het roomse district Zevenaer voor het district Doesburg, waarvoor hij altijd zitting had gehad. Een rooms district gaf een Thorbeckiaan veel meer kans dan één waar men gelijk Doesburg, onder de kiezers een grote protestante meerderheid telde. Bij de roomsen ging het er in de eerste plaats niet om of een kandidaat links of rechts was volgens de latere anti-these van Abraham Kuypers, maar of hij progressief-liberaal, d.w.z. Thorbeckiaan, of conservatief-liberaal was. Progressief hield in: voorstander zijn van het principe scheiding van Kerk en Staat, een principe dat de Kerk volkomen vrijheid van beweging waarborgde. Met zijn neven Jan van het Huis Sevenaer en Carel van het Hoek, resp. lid van Tweede en Eerste Kamer als promotors kon het voor hem niet zo moeilijk zijn hier een meerderheid te behalen. Het aantal kiezers was niet erg groot, bepaald als het was door een hoge census, d.w.z. belastingaanslag. In 1880, toen het aantal stellig beduidend hoger lag dan dertig jaar eerder, bedroeg het b.v. op een bevolking van 4066 zielen te Zevenaer slechts 213, te Duiven slechts 134 op 2812 inwoners²²⁾. In zo'n betrekkelijk kleine groep van roomse welgestelden onder elkaar was de invloed van de beide neven groot genoeg om Lodewijk van een aantal stemmen te verzekeren, wat hem met de stemmen der niet-roomse minderheid waarvan hij verzekerd kon zijn omdat hier anders slechts een roomse kandidaat kans maakte, een meerderheid waarborgde. Zijn progressief liberalisme lijkt in tegenstelling met zijn romantiek traditionalisme. Ongetwijfeld heeft zijn verkeer in vrijmetselaarskring; d.w.z. in een maatschappelijke groepering van deftige, liberale burgerintellectuelen, hem mee in progressief-liberale richting bewogen, doch deze richting appelleerde toch ook wel aan zijn ideeën en gevoelens, aan de geest der Verlichting en Rousseau ontleend. De beginselen van 1798 zijn in hun consequenties op staatkundig terrein eerst geleidelijk doordacht tot concrete programmapunten, zoals deze in 1848 tot uitdrukking kwamen. Romantiek en progressiviteit behoeven ook geenszins tegenpolen te zijn, juist omdat de ware romantiek eveneens droomt naar de toekomst, maar voor zijn toekomstbeeld de elementen aan een ver verleden ontleent.

Lodewijk maakt niet de indruk van een scherp kritische geest, evenmin van die van een zelfstandig denker. De ideeën die hem moeten geïnspireerd hebben, komen nergens helder en klaar naar voren. Men moet ze meer raden, dan ze klaar en scherp geformuleerd zien. Hij is geen Lamennais, die een synthese zoekt tussen het liberale en kerkelijke denken. We weten ook te weinig, beter gezegd in het geheel niets, van zijn innerlijke conflicten om het hoe en waarom van zijn geestelijke evolutie te vatten. Dat hij het met zijn liberale gezindheid in de Kerk niet uithouden kon, is niet verwonderlijk. Die Kerk was te zeer geëngageerd aan de conservatieve machten, de Heilige Alliantie in de eerste Plaats: het vorstenverbond van de aartsconservatief Von Metternich, doodsvijand van al wat naar liberalisme zweemde. Die Kerk maakte na de dood van de milde paus Pius VII weer al eens een slag in conservatiever richting. Die Kerk toonde zich in Nederland vooral in heel haar anti-liberale gezindheid. Voor wie geleerd had de houding van de officiële Kerk niet altijd als de enig juiste te beschouwen, moet het een ergernis geweest zijn hoe de Franse bisschop van Gent, Maurice de Broglie, aartsconservatief en antinederlands, als held en bijkans als martelaar werd gezien, omdat hij een verbanning opliep wegens zijn verzet tegen de Grondwet van 1814 die in het Zuiden vrijheid van godsdienst bracht en het onderwijsmonopolie der clerus doorbrak. De Noordnederlandse Kerkgemeenschap bij uitstek sloot zich weer op in de strenge orthodoxie en het ultramontanisme door de enge en eenzijdige Le Sage ten Broeckvoorgestaan.

Over dit alles moeten de gedachten van iemand als Lodewijk gedwarreld hebben. Hij was de enige niet die de Kerk verliet. Het had zelfs een man als de kerktrouwe en vrome priester professor Schrant te Gent kunnen overkomen, de man bij wie Carel Hermans oudste zoon Jan als student in huis verbleef, een ruimdenkende en interconfessionaal gericht geest, onder zijn geloofsgenoten verdacht.

De psychologische druk is altijd mee in het spel. Niet ieder heeft het weerstands- en incasseringsvermogen van een Schrant, die bestand bleek tegen de intriges, boosaardigheden en verdachtmakingen zijner ultra-montaanse geloofsgenoten²³⁾. Niet ieder staat daartegen zo onwankelbaar. Als Lodewijk ervoer dat zelfs een liberaal man als zijn oom Carel zich tegen hem keerde en geen oor bleek te hebben voor wat er in zijn geest omging, moet hem ook dit een teleurstelling zijn geweest die hij niet goed vermocht te verwerken. Een mens die zich daarom gemakkelijk in eigen gedachten-sfeer terugtrok, botsing met anderen vermijgend. Hij leefde in een eigen geestelijke wereld van religieus humanisme. Vandaar dat hij zich gemakkelijk in het huwelijk kon begeven met een protestantse. Vandaar ook dat hij zich, wat de opvoeding der kinderen betreft, bij de wil van Eulalie kon neerleggen. Vandaar zijn wending naar de vrijmetselarij, een geestelijke stroming immers, zeker in de hier te lande heersende Angelsaksische modulatie, van een algemeen God-belijdende humanistische religie, God beschouwende als de grote architect van het gebouw der algemene mensenliefde. Dit is dan in grove en vage trekken een en ander van de persoon van de Berghse administrateur, die van 1813 tot 1863, precies een halve eeuw, bijna de helft van de periode van 1753 tot 1863 der zakelijke betrekkingen der Van Nispens met het Huis Bergh, in dienst is geweest. In het laatste hoofdstuk wordt dan nog een en ander verteld over werkzaamheden die hij als administrateur volbracht.

Bronnen en literatuur

- 1) A.P. van Schilfgaarde: "Het Archief van het Huis Bergh" Deel II inventaris blz. 48 (Maastricht 1932)
- 2) A.H.B. Inv.no.1186 fol.121
- 3) Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek (N.N.B.W.)
- 4) A.J.M. van Nispen tot Pannerden: Losse Schetsen uit de Liemers blz. 60
- 5) A.H.B. Inv.no.1186
- 6) Archief van het Huis Sevenaer: Brieven van C.H. van Nispen aan zijn zoon Jan
- 7) R.J.K.M. de Nerée tot Babberig: De Lymers en hare havezathen (Gelre 20 blz. 72)
- 8) Notities A.J.M. van Nispen tot Pannerden
- 9) Archief Huis Sevenaer: Brieven etc.
- 10) Idem
- 11) Idem
- 12) A.H.B. Inv.nos.3533 en 3558
- 13) Nieuw Archief Huis Bergh Rubr.53b no.9
- 14) Archief Huis Sevenaer: Brieven etc.
- 15) A.J.M. van Nispen tot Pannerden 1.c.
- 16) Nieuw Archief Huis Bergh Rubr.53b no.4
- 17) J.H. van Heek in A.P. van Schilfgaarde: Het Archief van het Huis Bergh Inleiding blz. 4
- 18) Archief Oudh. Ver. De Graafschap 1967
- 19) N.N.B.W.
- 20) A.H.B. Inv.no.1186 fol.147, 153, 184 e.a.
- 21) N.N.B.W.
- 22) Prov. Verslag 1881
- 23) L.J. Rogier en N. de Rooy: In vrijheid herboren blz.19, 25, 29, 35, 187e.v. ('s-Gravenhage 1953).

VII. DE REALIST IN DE ROMANTICUS

" 't Is toch maar een burgerman", stelde de romanticus in onze literatuur E.J. Potgieter, ietwat teleurgesteld en met zelfspot gekruid, maar zeer realistisch vast, toen hij zijn vers afgeleverd contereitsel beschouwde.

" 't Is toch maar". Neen, het juiste woord voor Lodewijk van Nispen weten we niet. Maar als we zijn leven en werken vergelijken bij die van zijn neven Jan van 't Huis Sevenaer en Carel van 't Hoek, die beiden het hoofdstuk over de emancipatie van het rooms-katholieke volksdeel in Nederland mede naast anderen inhoud hebben gegeven, terwijl we Lodewijks naam in een algemeen Nederlands historiewerk, hoe uitvoerig ook, vergeefs zoeken, dan zijn we geneigd te zeggen " 't Is tocht maar....." , ja wat? In elk geval een "maar"

"Onder de menigvuldige weldaden, die deze provincie aan uw werkzame ijver te danken heeft", aldus Mr. De Kempnaer in 1861, "mag niet onvermeld blijven het Reglement van orde, door uw HWG aan de Geërfden van Millingen geschonken" ¹⁾. Adoration mutuelle van deze Thorbeckiaan jegens een geestverwant is er natuurlijk een dosis in aanwezig en de historie, op een afstand schouwende, relativeert het oordeel der mensen over eigen tijd en tijdgenoten, brengt het ook tot juister proporties terug, maar De Kempnaer was in elk geval iemand die oordelen kon en zijn oordeel blijft zekere intrinsieke waarde behouden.

Lodewijk had stellig veel van het irreële sentiment van de romantisch idealiserende natuurliefde en met dit genre natuurliefde samenhangende beschouwing van het volk te lande, dat de Duitse "Wandervögel" en oudere folkloristen zo kenmerkt, maar gelijk de koopman Potgieter stond hij toch met beide voeten in zijn eigentijdse werkelijkheid. Altijd was hij in nauw contact met mensen en land, ruzies en zorgen, die zo bitter weinig met romantiek en idealen te maken hadden.

"'t Is toch maar de administrateur". Jawel, als we het dan maar niet opvatten als de man van de administratie en de boekhouding, maar also één die gedreven door zijn geestelijke inhoud van de post, waarop hij stond, heel wat meer wist te maken dan enkel besturen, bijhouden.

Realist toont hij zich b.v. in 1833/34 als hij bij een vacature in de Nederlands-hervormde gemeente te Didam namens de Vorst Von Hohenzollern geroepen is diens collatierechten - bij het herstel der heerlijke rechten teruggegeven - uit te oefenen. "Hoezeer ik namens het Huis Bergh het regt van directe beroeping van eenen predikant te Didam bezit, zoo heb ick toch dit maal weder, evenals bij de beroeping van ds. Pare aan den Kerkenraad aldaar, te verstaan gegeven, dat ik aan de Gemeente gaarne eenen leeraar naar haar eigen keuze willende geven, acht zoude slaan op de onderhandsche voorstellen, die mij ten dezen zouden gedaan worden." Hij kon de betreffende heer P.A. Imminck dan ook geen andere raad geven, zo schreef hij diens oom en referent Baron B.W.W. van Heeckeren, burgemeester van Borculo, bij de gemeente eerst eens een predikbeurt te vervullen²⁾. Al was de proponent aanbevolen door Ds. Martinet Koppers te Groningen, dan ook "geëngageerd met een aardig meisje alhier", het mocht al evenmin baten als het excuse van de proponent die meende, dat zijn predikbeurt de gemeente wel bevallen had, maar zich verontschuldigde de heer collator wegens tijdsgebrek niet te hebben kunnen bezoeken. En als Mr. I.A. Nijhoff niet net te laat was geweest met zijn referentie voor een proponent uit Gouda, toen de gemeente juist haar beroep had uitgebracht op Ds. Crabbe, zou zulks ook deze niet gebaat hebben. Immers toen Ds. Crabbe de voorkeur aan een beroep van 's Heerenberg gaf, was het Ds. Gulden aanbevolen door A. Kup te Emmerik, die de beroeping en collatie verkreeg.

De historie zou model hebben kunnen staan voor Limburg Brouwer's geestige persiflage van zo'n beroepingsgeval in een Gelders dorp in zijn "Leesgezelschap van Diepenbeek", doch ze toont de houding van Lodewijk van Nispen als zeer reëel. Door te kennen te geven dat hij de collatie wel zou

geven als de gemeente haar 'beroep had uitgebracht, handhaafde hij in principe het recht van het Huis Bergh en de aanspraak op de "verering", die men de collator gewend was te geven, doch vermeed hij de risico van heftige onenigheid in en met de gemeente, die zo vaak het gevolg was van directe bemoeiingen door de collator. Zijn liberale gezindheid is er stellig mee debet aan geweest.

Dat men met een man te doen kon hebben die een harde realist kon zijn, ondervonden in 1834 de huurders van het Huis Ulft. Op de plaats van het oude kasteel was na de afbraak in 1761/62 een landhuis gebouwd, dat nogal eens, zij het nimmer voor lange tijd, huurders uit den vreemde trok, die blijkbaar aangelokt door de romantiek van de omgeving, maar teleurgesteld door de werkelijkheid, het er nooit vele jaren volhielden. Nadat het in 1819 aan J.J. Haesebroeck voor een jaar was verhuurd, werd het pas weer in 1826 aan de man gebracht bij Michael Engelberts wiens contract op 1 april 1827 inging³⁾. In die tussenperiode heeft Lodewijk zelf er korte tijd gewoond, na 1824 en ongetwijfeld eerst nadat hij in 1825 er voor f. 14.000,- aan had laten opknappen⁴⁾. De huurprijs van f. 260,- per jaar, waarvoor Engelberts het kreeg, bewijst, gezien de som aan de verbouwing besteed, dat de administrateur het als een nuchter zakenman voor elke prijs gaf die hij ervoor krijgen kon, liever dan het leeg te laten staan.

In 1833 was het gehuurd door de Amsterdammer Saint Clair Masselinck, voor wie de heer Van Veen op Berghuizen te Ulft borg was gebleven. Die borg kreeg het eerst met de Berghse administrateur te doen toen de huurder Ulft liet voor wat het was en niet er ging wonen en evenmin de contractuele voorwaarde nakwam van op eigen kosten de nodige reparaties uit te voeren. Van Veen mocht al betogen dat men hem niet aan kon spreken voor de interpretatie van het huurcontract door de heer Saint Clair Masselinck en hij uitsluitend borg was gebleven voor diens financiële verplichtingen, hij mocht al het medegevoel van de verhuurder inroepen, het baatte hem niet. Beide heren werden voor de rechter te Zutphen gedaagd, die hen bij vonnis gelastte de huurvoorwaarden na te komen⁵⁾.

Het blanke irreële optimisme van de Statistieke Beschrijving van Gelderland van 1826, waarin men lezen kon dat driekwart van de Gelderse bevolking in de landbouw leefde, was Lodewijk van Nispen vreemd Ach ja, de grote boeren onder zijn pachters die van hoeven als het Vogelzangsgoed, het Speldegoed, het Ooyboomsgoed te Azewijn, de hof te Rafeler, de Meesterij, de Tichelavondstede, de Hogener, de Schriek onder Etten en Gendringen, die kwamen er wel. Van hen vertegenwoordigden de huizen en al waarden van f. 1500,- tot f. 2800,- en zij betaalden pachten van f. 180,- tot f. 400,- per jaar⁶⁾. Ook de molenaars, die pachters waren van een bezit van f. 6000,- tot f. 8500,- konden er ruim van komen. De kleinere boeren te Breedenbroek, Stokkum, Zeddam, Kilder en Didam, van wie het huis nog altijd een waarde van f. 800,- tot f. 1100,- vertegenwoordigde en die pachten van f. 75,- tot f. 150,- hadden op te brengen, rooiden het ook nog wel⁷⁾. Maar daar waren ook de talrijke daghuurders, de "eigenwerk-doenden" en de dagloners, die de meerderheid der bevolking ten plattelande uitmaakten. Die zwoegden en ploeterden bij hun arbeid in daghuur, voorzover ze die vinden konden, op een armelijk bedoeninkje, hetzij als eigen bezit, hetzij met recht van opstal op een lap grond van het Huis Bergh of van een gilde, schrale zandgrond, aan de randen van bos of heide ontwoekerd aan onlanden, waar geen boer naar omkeek. Alle poëtische voorstellingen van de brave lieden te lande konden de realiteit van het bestaan van deze vele dompelaars, die voor hun akkertje naar gelang grootte en waarde f. 1,25 of f. 3,50 pacht per jaar betaalden, wegdringen⁸⁾. "Ick heb dat volkje leeren kennen", vervolgde Mr. De Kempnaer, "en kan daarom berekenen welke labor Herculeiil" er gevorderd wordt om onder die ordeloze horde orde tot stand te brengen en hen eene wet te doen aannemen". De Kempnaer kende "dat volkje" als de burgerheer uit de stad, die het goed bedoelt maar neerbuigend en met superioriteitsgevoel er tegenover staat en daarom op koppigheid en obstinaatheid stoot die meermalen rauw uitbarsten. Lodewijk van Nispen wist blijkbaar beter wat er omging. In verschillende buurschappen had men nog de oude brede groendreven, 50 tot 100 m. breed, waarover karresporen als buurtwegen en uitwegen liepen en die voor veedriften werden gebruikt. Maar de boeren speelden hier de baas. Die dreven er hun paarden, ganzen en schapen op en alle rundvee, waarvoor ze op een moment geen weiland hadden. Die plantten er bij hun erven

peppels, wilgen en elzen op, alsof de grond hun toebehoorde. De kleinen kregen ternauwernood nog gelegenheid hun koetjes, nodig voor de mestwinning op hun akkertjes te weiden; zij juist voor wie bezit of pacht van weiland er niet bij was.

Te Stokkum was in 1825 een reglement van orde tot stand gekomen, dat blijkbaar als model heeft gediend⁹⁾. In 1835 riep Lodewijk van Nispen de ingezetenen van Azewijn bijeen en heeft ze in enige vergaderingen bewogen een reglement van orde aan te nemen, waarbij aan alle huizen beperkte en gelijke rechten werden gegeven, zodat hij die meer vee had niet een groter aantal kon opdrijven dan die maar over enkele beestjes beschikte. Bomen planten werd verboden en zij die er reeds bezaten moesten per boom jaarlijks een kleine vergoeding betalen, waarbij hij voor het Huis Bergh de verplichting op zich nam het voor de pachters te verrekenen¹⁰⁾. Een gemeentelijke verordening, ongetwijfeld door hem geïnspireerd, stelde later het bomen planten langs openbare wegen strafbaar, zodat het reglement hierin een krachtige steun kreeg.

Met in zijn achterhoofd gedachten aan vrije germaanse marken die zelf deze zaken ordenden, bemoeide hij zich in de jaren 1853 tot 1855 weer met de IJsselweide te Etten, waar hij het stellig eens was met de ingezetenen, die deze gemene welde als hun gemeenschappelijk bezit beschouwden, waarover zij onder elkaar hadden te bepalen hoe ze zou worden beweide. De ontwikkelingen in de Franse Tijd hadden, zoals we schreven, tot gevolg gehad dat de IJsselweide in handen van de burgerlijke gemeente was gekomen, waardoor het gemeentebestuur meende dat het maken van een reglement zijn zaak was en de ingezetenen uitsluitend de uitvoering ervan toevertrouwd kon worden. Realistisch was echter ervan uit te gaan dat het gemeentebestuur van zijn verkregen "recht", hoe onjuist men dit ook mocht vinden, geen afstand meer zou doen. Daarom schakelde Lodewijk van Nispen notaris F.X. de Both te Terborg in om een wettelijke formule te ontwerpen die aan beide opvattingen tegemoet kwam. Deze kon echter al evenmin met "dat volkje" overweg als Mr. De Kempnaer en schreef tenslotte dat hij er genoeg van had. Zij wensen, zo luidt zijn commentaar, geen ander reglement dan waarin voor altijd is vastgesteld "De eigendom en het bestuur berust bij de Ettensche gerechtigden en het bestuur van de Gemeente Gendringen zij ten aanzien van de IJsselweide vervloekt tot in alle eeuwigheid"¹¹⁾. Hoe het verder met De Both afliep blijkt niet maar er is een oplossing uit deze "labor Herculeii" tevoorschijn gekomen, in die zin dat in alle buurschappen der gemeente de gemene beweidingen geordend werden door commissies uit en door de ingezetenen gekozen, waaraan jaarlijks de raad zijn sanctie gaf¹²⁾.

Laten we het niet te mooi voorstellen. De wijze waarop de oplossingen tot stand kwamen is kermerkend voor de gedachten die Lodewijk van Nispen tot leidraad dienden, ideeën voortkomend uit zijn romantieke voorstellingen omtrent deze zaken en zijn liberale opvattingen. Maar het zeer realistische eigenbelang en dat van het Huis Bergh spraken er een flink woord in mee. Dit bleek ook wel, waar hij pogingen ondernam om tot ontginning van gemene heiden te komen. Realistisch was stellig P.J. Bellefroid die, toen men in de jaren 1822 tot 1825 de Weelse heide aan het verkopen was, betoogde hoe hierdoor de landbouw der ingezetenen benadeeld werd, doordat men ze veedriften ontnam en de mogelijkheden van heideplaggen steken voor in de veestellingen ter verkrijging van mest¹³⁾. Maar het was realisme van het heden. Het werk van Staring op de Wildenborg bij Lochem had te zien gegeven, hoe een mensenleven lange ontginningsarbeid een boerenbevolking uit armoede en vervuiling in ellendige hutten op drassige verzuurde heidevelden omgeschapen had in welvarende kleine landbouwers, wonend op frisse en heldere boeresteeën¹⁴⁾. Met intense voldoening kon Staring zingen van:

Sikkels blinken, sikkels klinken,
Ruisend valt het graan?
Zie de bindsters garen,
Zie in lange scharen
Garf bij garven staan,

bij het aanschouwen van het oogsten op gronden, waar eertijds woestenij en wildernis was.

Neen, een vergelijking met de "Dichter und Bauer-" op de Wildenberg wordt hier niet gemaakt. De grootheden zijn te verschillend in aard, visie en talenten geweest om ze in een formule met een gelijktaken te vangen. Maar als we Lodewijk van Nispen in 1865 over Stokkum horen mededelen hoe, als gevolg van de verkoop van stukken der gemene gronden bij en tussen de huizen gelegen, hier in 20 a 25 jaar goed bouwland of grasgrond was ontstaan, en hoe het gilde met het geld hiervoor verkregen op de heide tot zaai van dennen had kunnen overgaan, dan beluisteren we toch echo's van geluiden, die hij van Staring opgevangen had¹⁵⁾. De verkoop door het gilde te Kilder van de heide aldaar in 1848 en de ontginning daarna is zijn initiatief geweest¹⁶⁾.

De poging om medezeggenschap te krijgen over de Beekse heide, een oppervlakte aan wildernis van 550 ha, heeft ontginning ten doel gehad. Hij begon met een gedeelte ervan af te palen als particulier jachtterrein van het Huis Bergh, waardoor hij een proces uitlokte met de heren Van Embden en Sanders te Lobith, aan wie de jacht verpacht was, met de Broederschap of het gilde van Sint Jan te Beek als verpachter als gevoegde partij. Tot in hoogste instantie uitgezocht leidde dit tot bevestiging van de uitspraak van de rechter te Zutphen, waarin het recht van het Huis Bergh erkend werd op grond van mede-eigenaarschap¹⁷⁾.

Nu kon hij namens het Huis Bergh de markenwet van 1809 gaan toepassen. Hij nam er zijn neven Jan Antoon Christiaan Arnold van het Huis Sevenaer en Carel Everhard Frans van het Hoek, grondbezitters te Beek, als bondgenoten bij. Verder nog zijn nicht Maria Johanna Fransisca Wilhelmina Josepha wed. Michiels van Kessenich geb. Van der Renne en de landbouwers Jan en Hendrik Roosendaal te Didam en Gerrit Reyers te Beek. Samen daagden zij de Commissie van Beheer der Broederschap van Sint Jan voor de rechter te Zutphen, eisend dat aan hen als bezitters van oud-hoevig land te Beek rekening en verantwoording van het beheer der gemene heide zou worden afgelegd en dit binnen twee maanden na het vonnis ten overstaan van een rechter-commissaris op straffe van inbeslagname hunner goederen tot een waarde van f. 20.000,-¹⁸⁾.

De bedoeling is helder en klaar. Toewijzing van de eis betekende, dat de eisers als medegeërfden medebezitters van de gemene heide werden erkend. Overeenkomstig de markenwet konden zij dan verkoop of verdeling verlangen, waartoe overgegaan moest worden als hiervoor met meerderheid van stemmen werd besloten. Een Koninklijk besluit van het jaar 1810 had bepaald, dat iedere geërfde evenveel stemmen uitbracht als hij oud-hoevige erven in de mark bezat¹⁹⁾. Eisers hebben hier ongetwijfeld samen zoveel stemmen kunnen uitbrengen (hetzij zijzelf, hetzij dat door er nog maar weinige bij te werven) dat een meerderheid werd gehaald. Dit procedé was in 1848 ook te Kilder toegepast, in de mening dat hier van marken sprake was. De Broederschap echter stond op het standpunt dat hier geen sprake was van geërfden als grondbezitters maar als ingezetenen, huurders of eigenaars, dit deed er niet toe, van het dorp Beek. Al heeft men dit toen niet gezien, omdat de markenwet die alleen maar van geërfden sprak, dit onderscheid niet maakte, het principiële verschil tussen een mark als publiekrechtelijk orgaan uit grondbezitters in de mark bestaande en een gilde als vereniging van ingezetenen, was hier in het geding. Ais eisers, zo luidde de stelling van de Broederschap, aan deze voorwaarde voldeden - d.w.z. inwoners waren - met de andere voorwaarden hieraan verbonden, dan zouden zij rekening en verantwoording mogen verlangen.

De rechter verklaarde bij vonnis van 30 januari 1860 eisers in hun eis niet ontvankelijk²⁰⁾.

Lodewijk van Nispen heeft geen verdere pogingen meer aangewend, zelfs het mede-eigenaarschap van het Huis Bergh niet meer gepraktiseerd. Als op het einde van de 19^e eeuw de Beekse heide werkelijk verkocht wordt, is er van enige medezeggenschap van het Huis Bergh geen sprake en blijkt het gilde volledige eigenaar te zijn²¹⁾. Het is dus ongestoord in het gebruiksrecht gelaten.

Lodewijk beseftte alle kansen de ingezetenen van Beek tot gehele of gedeeltelijke verkoop te bewegen eens en voor al te hebben verspeeld. Hij kende de mentaliteit van "dat volkje". "De gewone man is niet in tel", schreef Dorus Heyster te Netterden, toen hij bij het opmaken van het kadaster in de jaren 1825-1830 bemerkte dat het gilde aangeslagen werd voor een stuk grond, dat het ontfutseld was.²²⁾ Dit was het! Het bezit van de gemene gronden gaf de geringen te lande het gevoel van eigenwaarde, omdat zij nog ergens iets in te zeggen hadden. Zonder dit gemeenschappelijk bezit waren ze nergens meer. Daarin school het verzet tegen verkoop ter ontginning meer dan in het kwijt raken der veedriften. Ontginning was toentertijd voor de geringen te lande niet om aan te beginnen, omdat dit lange jaren een investering eiste (die pas later baten afwierp. Eerst de toepassing van kunstmest e.d. zou hier rond 1900 verandering in brengen. Ontginning liep er dan ook altijd op uit, dat het gemene bezit in handen van grootgrondbezitters kwam.

Dit was evenzeer reëel als dat ontginning in de toekomst tot groter welvaart moest leiden.

Vijandigheid jegens de gilden is hier zeer zeker niet in het geding geweest. Integendeel, terzelfder tijd van zijn ongenadig optreden tegen Beek, hield hij zich bezig met een herordering van het Sint Antoniusgilde te 's-Heerenberg. Het blijkt, dat hij dit gilde voor zijn feestvieringen de grote hall van het kasteel, waarschijnlijk nadat het seminarie, hier in 1798 gevestigd, in 1842 naar elders was verhuisd, ter beschikking had gesteld, terwijl hij de schutterij "de Vriendschap", waarin de gegoeden zich verenigd hadden, verwezen had naar een ruimte boven een schuur²³⁾. De heren waren er maar matig content mee. Van den beginne af aan heeft hij het gilde een goed hart toegedragen. Toen hij zich in 1811 te 's-Heerenberg vestigde en hem, zoals bij notabelen gebruikelijk was, een hulde werd gebracht, gaf hij als verering een som van 10 Zeeuwse rijksdaalders, d.i. f. 26,-, een bedrag dat bij notabelen van zijn portuur maar zelden voorkwam. Kolonel Victor de Stuers deed het in 1843 met ongeveer hetzelfde, n.l. f. 25,-, maar anderen waren heel wat minder royaal. De ontvanger Albach kwam in 1835 met f. 5,20 uit de bus, Ds. Crabbe hetzelfde jaar met f. 15,-, Karel van Nispen - zoon van Everhard van het Huis Sevenaer - vond bij zijn huwelijk met Johanna van Zalingen f. 15,- ook genoeg, en bij burgemeester C.A.L. baron van Hugonpoth tot Aerdt kon er f. 17,50 af²⁴⁾.

De reorganisatie van het gilde voltrok zich in 1858 onder de vigeur van de doelstelling in een nieuw reglement omschreven: "Het doel der Broederschap is, om zich door gepaste en betamelijke vrolijkheid jaarlijks eenige dagen bij gelegenheid van de kermis te 's-Heerenberg door geoorloofd vermaak genoegelijke uitspanningen te verschaffen, en strekt zich niet verder uit dan tot kermisfeesten en daarmee in verband staande vermakelijkheden en in de gevallen, waarin dit door het bestuur wenschelijk wordt geacht tot huldebetoon en eerbewijzingen". Tegelijkertijd of direct erna werd een comite van ereleden gevormd, waarvan Lodewijk van Nispen de eerste was; met hem namen zitting de burgemeester, hierboven genoemd, twee baronnen van Lawick van Pabst, sr. en jr., F. Mollerus, J. Mollerus, Jhr. E. van Grotenhuis, de steenfabrikant P. Hajenius, Dr. F.W. Rading plus nog een vijftal notabelen, allen ten dele familieleden, ten andere vriendschapsrelaties van de Berghse administrateur²⁵⁾. Het is duidelijk een opzet om de elite in het stadje voor het gilde te interesseren door ze er persoonlijk in te betrekken en hen daartoe te bewegen om er een wat beschaafder toon in te brengen en daarmee "dat volkje" wat in te tomen. De paternalistische melodie en tekst van het doelstellingsartikel wettigen de veronderstelling, dat Lodewijk van Nispen hier de auctor intellectualis was.

Hij heeft voor de oude gilden ongetwijfeld de liefde getoond van een folkloristisch *avant la lettre*. Wat nu precies in Beek aan de hand geweest is, dat zijn hardhandig aanpakken van het probleem verklaren kan is in finesses niet bekend, maar men kan er zeker van zijn, dat de liefde van de romanticus hier in de clinch lag met de zeer reële belangen van hemzelf en van het Huis Bergh, die hij min of meer vereenzelvigde met een algemeen belang aan ontginningen verbonden. De Beekse heide, zich uitstrekkend langs de westgrens der gemeente Bergh over 1,25 à 1,50 km breedte van de Byvanck tot de grens met Weel, paalde aan zijn geliefde landgoed Stille Wald onder Weel en bood tegelijkertijd

gelegenheid het Berghse bosbezit uit te breiden. De restauratie en vermeerdering van dit bosbezit heeft ook altijd zijn aandacht gehad, stellig meer uit commerciële overwegingen dan uit toeristisch en recreatief oogpunt of vanwege de instandhouding van een natuurmonument. Dit waren overwegingen, die toen nog niet in het gezichtsveld lagen.

De Berghse bossen waren ten gevolge van de rooibouw, eeuwenlang door de markgenoten gepleegd, op het einde van de 18^e eeuw in deplorabele toestand. De leveranties in de winter van 1794/95, eerst aan de geallieerde legers, die hier maandenlang aan de Rijn stonden tegen de uit het Zuiden oprukkende Fransen, daarna aan de Fransen, hadden er niet veel meer van overgelaten. Tenslotte had het optreden van de vorster Jan Baptist Vink de vernielingen voltooid²⁶⁾. In 1812 is men tot verdeling der gronden onder de markgenoten overgegaan, waarbij ieder een aantal kavels werd toebedeeld. Overeenkomstig het aantal "slagen", dat hij in de houtkap had gehad²⁷⁾. Het Huis Bergh vanouds een groot getal van deze rechten op de jaarlijkse houtdelingen bezittend, kreeg een aantal stukken toegewezen, die met zijn particulier bezit in de bossen - d.w.z. niet tot de marken behorend - t.w. de warande rondom Montferland, het Sonderbos en de Rijsberg, een groot deel van het voormalige bos omvatten. Er was niet veel mee te beginnen. Deze uitgerooidde bosgronden, schrale hooggelegen zandgronden, uitgedroogd door de ontbossing, dreigden in waardeloze heidevelden en zanden te verkeren. Door aankoop van percelen en ruiling van andere is Lodewijk van Nispen begonnen het Berghse bezit weer tot een aaneengesloten geheel om te vormen en dit opnieuw te bebossen hoofdzakelijk met grove dennen, die de beste en snelste winstmogelijkheden boden²⁸⁾. Reeds terstond na zijn benoeming als administrateur ving hij ermee aan, toen hij in 1829 een ruil aanging met het gilde te Zeddum²⁹⁾. Ook eigen bosbezit was in deze transactie betrokken. De ontginning, hetzij geheel of gedeeltelijk, van de Beekse heide, die hij op het oog had, heeft hier zeer zeker mee in verband gestaan.

Hij is dus stellig nimmer uitsluitend de gevoelvulde "schwärmerische" romanticus geweest, die zich door harde realisten opzij liet drukken. Hij is als regeringscommissaris gemengd geweest in de nauwgezette bepaling der landsgrenzen, die hier en daar na het verdrag van 1816 nog niet exact bepaald waren. Hij heeft in 1843 als zodanig getekend voor Nederland, toen te Emmerik de grens tussen Netterden en de Pruisische gemeente Vrselt werd vastgesteld. Van zijn vrienden, de Borculose burgemeester van Heeckeren en Staring, die in de jaren 1820-1823 in de omgeving van Winterswijk met deze zaken hadden te doen, wist hij wel hoe ongemakkelijk de Pruisen waren²⁹⁾.

Te Netterden is men hem nog om een andere zeer reële zaak lang erkentelijk gebleven, n.l. het feit dat het zijn werk was dat dit dorp in 1863 van de gemeente Bergh werd gescheiden en bij Gendringen ingedeeld. Dit ging om het dorpsbelang van de aanleg van een nieuwe verharde weg van Gendringen naar Emmerik, die het dorp uit zijn isolement zou verlossen. Met een spaaractie van een cent per week per man was men hier al doende een beginkapitaal bij elkaar te krijgen om het doel te verwezenlijken³⁰⁾. Doch de gemeente Bergh toonde niet de minste belangstelling. Met opzetting van alle sentiment dat historische binding hier kon oproepen, heeft Van Nispen een zeer reële oplossing bewerkt.

Hij toonde meer oog en inzicht de werkelijke eisen van de moderne tijd als de conservatieve gemeenteraad van Bergh, die in 1882 de geplande stoomtramlijn van Zutphen via Doetinchem en 's-Heerenberg naar Emmerik afwees, omdat men dit overbodige luxe achtte en de karrevoerders er maar door benadeeld werden³¹⁾. Maar voor diezelfde verkeersverbinding was in 1863 al een concessie verleend en waren de opmetingen al geschied in de vorm van een spoorlijn van Zutphen via Doetinchem, Terborg en Gendringen naar Empel, waar de aansluiting op het Duitse spoorwegnet kwam, met een zijlijn naar 's-Heerenberg en Emmerik³²⁾. Dat men hierbij van de volle medewerking van de Berghse administrateur zich had verzekerd, staat vast. De aanwezigheid van stukken hierover in het archief bewijst het. Het feit, dat er zoveel gronden van het Huis Bergh in betrokken waren, maakte het bovendien noodzakelijk zich daarvan te verzekeren. Hij had bovendien al meermalen

getoond, dat men bij modernisering van het wegverkeer op hem kon rekenen. Bij de aanleg van nieuwe verharde wegen van Zutphen over Keppel en Weel naar 's-Heerenberg en van Doesburg over Doetinchem en Terborg naar Anholt had hij bij transacties inzake gronden van het Huis Bergh en de tolleren te Gendringen vlot zijn medewerking verleend³³⁾.

In 1863 als administrateur gepensioneerd, heeft Lodewijk van Nispen zijn laatste levensjaren het meest op Stille Wald gesleten³⁴⁾. Het lidmaatschap van Provinciale Staten heeft hij aangehouden tot 1870, toen hij, inmiddels 80 jaar oud, bedankte om de verkiezing van zijn oudste zoon, burgemeester van Doetinchem, niet in de weg te staan³⁵⁾.

Geridderd in de Orde van de Nederlandse Leeuw in 1840, in de Huisorde van de Hohenzollerns, bovendien in de Orde van de Rode Adelaar van Pruisen en in 1856 vereerd met het Ridderkruis met de ster van de Orde van de Eikenkroon van Luxemburg, zag hij zijn werkzaamheid erkend.

Op 8 mei 1872 is hij op Stille Wald gestorven, waar hij op zijn wens ook, onder wat bomen midden in een wei, is begraven. Zijn weduwe Eulalia Louise Bender heeft van het pensioen van f. 600,- per jaar, haar door de Vorst von Hohenzollern toegezegd, nog geen negen maanden genoten. Zij volgde haar man op 24 januari 1873 in de dood³⁶⁾.

Drie takken der familie Van Nispen stammen van hen af. Een die in Zuid-Afrika leeft, de andere die in het voormalig Nederlands-Indië, het huidige Indonesië, heeft gezeten maar in het vaderland is teruggekeerd en de derde, die in Nederland in aanzien is gebleven.

Lodewijk Carel Jacob Christiaan Frans van Nispen, een merkwaardig man. Een mens, van wiens werken een en ander in herinnering is gebleven en van blijvende aard is. Een man, die zich belangstellend met "dat volkje" bemoeide in de tijd, toen de "mindere man" voor zijn meeste gezapige tijd- en standgenoten maar een lijdelijk object was van neerbuigende liefdadigheid en aalmoes geven, zonder er enig maatschappelijk probleem van te zien. Dat Lodewijk van Nispen er enig besef van had, ook besef voor de eigen verantwoordelijkheid van de gewone man voor zijn eigen interessen en belangen, en naar dit besef als Berghs administrateur handelde, is geen gering verdienste.

Bronnen en literatuur

- 1) Nieuw Archief Huis Bergh Rubr.53b no.3
- 2) Idem
- 3) Idem, Rubr.75 no.2a
- 4) Idem, Rubr.17 no.1a
- 5) Idem, Rubr.78 no.1a
- 6) Idem, Rubr.7
- 7) A.H.B. Inv.no.4673
- 8) Nieuw Archief Huis Bergh Rubr.7 no.235
- 9) Idem, Rubr.53 no.3
- 10) Idem
- 11) Idem, Rubr.53b no.8
- 12) Gemeente-archief Gendringen
- 13) Archivaat Liemers: Na Honderd-vijftig jaar, blz.103 (Zutphen 1966)
- 14) Z.W. Sneller e.a.: Gesch.v.d. Ned. Landbouw blz.17 (Groningen 1943)
- 15) Nieuw Archief Huis Bergh Rubr.53b no.4
- 16) L.A.J.W. Sloet: Bijdr. tot de kennis van Gelderland I blz.117 (Arnhem 1853)
- 17) Markenarchief der Gem. Bergh: Het Sint Jansg. te Beek (R.A. Arnhem)
- 18) Archief Sint Jansgilde Beek (Gedep.in A.H.B.)
- 19) A.S. de Blecourt: Kort Begrip v.h. Oud vad.Recht blz.178 (Groningen 1939)
- 20) Archief Sint Jansgilde Beek
- 21) Idem
- 22) Archief Sint Walburgisgilde Netterden
- 23) Nieuw Archief Huis Bergh Rubr.76 no.39
- 24) Archief Sint Antoniusgilde 's-Heerenberg (Gedep.in A.H.B.)
- 25) Idem
- 26) Archief Sint Jansgilde Beek. Zie ook noot 15 in A.J.M. van Nispen tot Pannerden: De Koop en Verkoop van Pannerden (Familie-uitgave 1968)
- 27) A.H.B. Inv.no.7376
- 28) J.H.A. van Heek in A.P. van Schilfgaarde: Het Huis Bergh (Maastricht 1951)
- 29) Archief Sint Oswaldsgilde Zeddam
- 30) Archief Sint Walburgisgilde Netterden
- 31) H. Nieweg: Gesch. v. e. Gelders Streekvervoersbedrijf bIz. 24 (Doetinchem 1951)
- 32) Nieuw Archief Huis Bergh Rubr.158 no.12
- 33) Idem 1 Rubr.158 no.76 en Rubr. Algemeen 10a
- 34) A.P. van Schilfgaarde: Inventaris op Nieuw Archief Huis Bergh (n.i.h.)
- 35) Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek
- 36) Nieuw Archief Huis Bergh Rubr.40 no.11.

BESLUIT

"Geen Geloof? Welnu ik geloof in onszelf, in onze eigen traditie, die met haar onverdroten experimenteren en veranderingen aandurven, bewijst dat zij aan de wereld nog wat te geven heeft. En die in ieder geval, zelfs als zij om het even door overmacht van buiten of door eigen tekortschieten opnieuw in nood mocht geraken voor ons een onontbeerlijke bron van kracht blijft."

Met deze aanhaling van Prof. P. Geyl uit zijn polemieken met de ondergangspredikers onder de historici, Toynbee Barraclough en ten onzent Jan Romeyn, die de toekomst toekennen aan de z.g. jonge volken, belijden ook wij ons geloof in de West-Europese cultuur en traditie.

En omdat we geloven in het Westen, geloven we ook in de traditie onzer Nederlanden, wier cultuur mede haar aandeel heeft geleverd, nog levert en zal moeten blijven leveren in het algemene patroon der West-Europese beschaving en civilisatie en dit des te meer naarmate, naar we hopen en Geloven, de eenheid van het Westen op basis van zijn ene geschakeerde cultuurpatroon zich ondanks tegenslagen en tekort schieten door overtrokken nationalistische tendenzen en strevingen nauwer zal voltrekken.

We geloven in de solidariteit met onze voorgelatenen die als Nederlandse mensen ons met het leven hun tradities hebben overgeleverd. "Chacun d'entre nous est un anneau d'une longue chaîne sacrée, dont les plus lointaines mailles sont nos ancêtres, cette chaîne indéfinie s'enrichira dans l'avenir de nouveaux liens. Nous sommes des traits d'union entre les uns et les autres et par nous le passé se continuera dans l'avenir."

Zo zegt Michel Christian in zijn "L'Esprit chrétien dans le sport", zich baserende op Lacordaire en Thomas van Aquino.

Daarom voelen we ons solidaire met de geslachten, die ons in voorgaande eeuwen voorafgingen, Nederlanders als wij, in wier deugden, doch ook gebreken en fouten we zoveel onszelf terug vinden. Door het een zowel als het ander voelen we ons met hen verbonden.

Daarom konden we met liefde en belangstelling schrijven over de mensen, waarvan in dit boek iets van hun faits et gestes verteld wordt. Nederlandse mensen, ieder met hun persoonlijke karaktertrekken, maar toch in zoveel zo(als) wij. Mensen, die in hun tijd, in het levensgevoel van hun tijd, in hun levensomstandigheden, op hun plaatsen, alles anders dan die van ons, toch met heel hun complexen van deugden en ondeugden, van goede en verkeerde daden, van edele en onedele strevingen, van positieve werken en tekortschietingen werkbare levenscellen waren in het geheel van onze Nederlandse gemeenschap en daardoor dragers en overdragers, gelijk ieder van ons, waren van onze Nederlandse tradities en als Nederlanders met wie we ons in dit alles verbonden voelen, van de tradities van het Westen.

En omdat we daarin met Prof. Geyl geloven, geloven we ook in hen en de herinneringen aan hun leven en werken.

DE FAMILIEVERENIGING-VAN NISPEN GAF UIT:

- De Van Nispens als Kamerlid (1966)
- De oudste generaties Van Nispen te Bergen op Zoom in de 16^e eeuw (1967)
- De koop en verkoop van Pannerden in 1801-1803 (1968)
- De Van Nispens en Bergh (1969)

INHOUDSOPGAVE:

blz. :

VOORWOORD in vier taferelen	4
<u>I. VAN LEIDEN NAAR GENDRINGEN</u> Johan Adriaan van Nispen: Huwelijk met Aurelia ten Haghen te Zeddam 1706. Voor- geslacht van Johan Adriaan in Vlaams-Zeeuws-Hollandse kringen van doopsgezinden en lakenhandelaars. ±1550- ±1660. Wending van Abraham (Amandus) van Nispen en Christiaan naar het rooms-katholicisme. Vreemd gedrag van Christiaan en opvoeding van Johan Adriaan te Zegwaard. Voorouders van Aurelia ten Haghen van vaderszijde. Haar vader Tilman ten Haghen drost te Gendringen 1783-1803. Voorouders van Aurelia van moederszijde: de Van Holts. Dooop van de kinderen uit dit huwelijk en doopgetuigen. Geen familierelaties van Johan Adriaan te Gendringen e.o. Relaties die hem met Bergh in betrekking hebben gebracht. Zijn werk en woonstee te Gendringen. Carrière van hun zoons Jacob Hendrik en Johan Caspar. Verwantschappen met Berghse beambtenfamilies.	9
<u>II. VAN GENDRINGEN NAAR PANNERDEN</u> Christiaan Frans van Nispen: Benoeming als "stadtholder" en rentmeester te Pannerden 1753/54. Moeilijkheden hieromtrent. Geboorte van de oudste zoon Jan Baptist 1754. Woonstee op de Raeyhof te Pannerden en verhuizing naar de Gelderse Waard. Zijn huwelijk met Maria Aleydis van de Sande (1753) en zijn formeel wettelijk huwelijk in 1762. Voorouders van zijn vrouw handelslieden te 's Hertogenbosch, Dordrecht en Zevenaar. Zijn werk als rentmeester en zijn bemoeiingen met een grenskwestie te Millingen. Zijn dood 1765. Zijn zoons en hun opvoeding.	19
<u>III. DE ZIEKE RENTMEESTER</u> Johan Baptist van Nispen: Benoeming als rentmeester 1778. Antecedenten van hem. Zijn onderwijs en studie, thuis, te Emmerik, te Keulen en Leuven. Zijn administratie. Zijn onevenwichtigheid hierin vertoond. Zijn liefde voor Mietje van Wijkerslooth en anderen. Zijn adelspretenties. Zijn twist met J.B . Pattera. Zijn twist met J.B. van der Veeken. Zijn karakter en geestesgestoordheid. Overname van zijn werk door Carel Herman.	27
<u>IV. ONGEWILD RENTMEESTER</u> Carel Herman van Nispen: Karaktertegenstellingen met zijn broeder Jan Baptist. Jeugd 1764-1787. Militaire loopbaan 1787-1790. Zijn huwelijk met Henriette Caecilia Goossens. Afstamming, maatschappelijke positie en familierelaties der Goossens. Zijn waarnemend rentmeesterschap.	35
<u>V. DE RESTAURATEUR</u> Carel Herman van Nispen: Zijn werkzaamheden als rentmeester. Zijn onderhandelingen met het Bataafse Bewind 1798-1803. Zijn politieke houding. Zijn rentmeesterschap over Bylant 1799-1801. Moeilijkheden met Jan Baptist van der Veeken. Zijn Pannerdens bezit. Zijn bemoeiingen met kerkelijke zaken 1798- 1823. Zijn zorgen voor en over de kinderen zijner broeders en de meisjes Hoevel. Zijn vermogende positie. Zijn verheffing in de adelstand en maatschappelijke positie. Zijn relaties met Van der Renne 1813-1828. Zijn zoons en kleinkinderen.	43

<u>VI. OOM EN NEEF</u>	58
Lodewijk van Nispen: Aanstelling als rentmeester van Wisch en Gendringen 1813/14. Familierelaties die deze aanstelling bevorderden. Jeugd en studiejaren. Zijn vader Jean Jaques van Nispen en diens patriottische gedragingen en uitwijking 1787-1794. Uitwijking van vaderloze gezin naar Zevenaar 1794. Studie van Lodewijk 1808-1810. Omgang met zijn zwager Van Hertefeld. Zijn tweede huwelijk met Eulalia Bender 1820. Mening van Carel Herman. Lodewijk als rentmeester. Zijn literatuur en geestelijke vorming en ontwikkeling. Houding van Carel Herman in deze. Activiteiten van Lodewijk. Zijn romantieke inslag. Zijn verheffing in de adelstand 1816 en zijn plaats in het openbare leven 1826-1856. Zijn verwijdering van de Kerk. en zijn verhouding tot zijn roomse omgeving.	
<u>VII. DE REALIST IN DE ROMANTICUS</u>	69
Oordeel van een tijdgenoot. Zijn gematigdheid en zin voor realiteit bij collatiekwestie en huurkwestie. Zijn werk voor gemene beweidingen. Liefde tot ontginning. Processen met Beek. Liefde tot de gilden. Sint Antonius te 's-Heerenberg. Restauratie bosbezit. Aanleg wegen.	
<u>BESLUIT</u>	77
<u>EERDERE UITGAVEN VAN DE FAMILIEVERENIGING VAN NISPEN</u>	78

Theodorus Goossens
x
1651
Geertruid van Wijlick

Joan Anton †1743
wijnhandelaar te Emmerik
x
Anna ter Oerde
xx
Hendrina Smits
1671-1755
ex 2a o.a.

Anna
x
1747
Arnold van den Sande
1722-1804

Joannes
Damascenus
kapuynik te Emmerik
nartsprister

Everhard
Joseph
advocaat voor den Hove van Holland
x
1764
Anna Braams
1741-1779

Joan Anton
Probst te Emmerik
1765-1834

Hendrina
Caecilia
1769-1823
x 1790
Ferman Carel van Nispen

Jan Artsen
van den Sande
x
1658
Elisabeth Habraken
woonden in Den Bosch

Arnold 1663-1719
koopman te Dordrecht
x
1685
Cornelia van der Lisse
xx
1699
Maria Maes
1650-1712

Arnold
1701-1779
koopman, dijkgraaf en schepen te Zevenaar
x
Ida Meynen
†1764

Arnold 1722-1804
wijnhandelaar te Emmerik
x
1747
Anna Magdalena Goossens
†1789

Aleyda
1725-1794
x
Christiaan Frans van Nispen
1724-1765

Johanna
1730-1763
x
Hofraad C. van Erlenwein
†1792

Adriaan van Nispen
x
†1654
1645
Johanna van Poograde
1626-1667

Abraham
alias Amandus
1646-1694 van Holland
stoort te stermeer

Adriaen
advocaat voor den Hove
1652-1703

Christiaan
(Frans)
1679
Aleida den Dopper
†1694

Johan Adriaen
1634-1743
x
1706
Aurelia Wilhelmina ten Paghien
1687-1756

Christiaan Frans
1724-1765
rentmeester van Bergh stadhouder en schepen van Pannerden
x
1753
Aleydis van den Sande
1725-1794

Baptist
1754-1823
rentmeester van Bergh

Mr. Jacob
Jan
1753-1794
advocaat
x
1789
Maria Demany

Arnold
Jan
1761-1791
heer van het Huis Sevenaer
x
1782
Debora Pelgrom

(Herman)
Carel
1764-1829
rentmeester van Bergh
heer van Pannerden
heer van Huis Sevenaer
x
1790
Henriette Goossens
1769-1823

r. Lodewijk
1790-1872
administrateur van Bergh
x(1810)
ria Wilhelmina Hoevel
1787-1814
xx(1820)
lilie Bender
1803-1873

Maria
Theresia
1793-1843
x
Von Hertefeld
1789-1826

Everhard
1784-1842
rijksontvanger
x
1806
Huberta van Middachten
1793-1868

Jan
1803-1875
lid 2e kamer
x
1823
Isabella Hoevel
1804-1879

Carel
1807-1870
burgemeester van Zevenaar
lid 1e kamer
x
1827
Christina Hoevel
1806-1880

Mr. Hendrick Hoevel
gerichtsman te Bergh
advocaat-fiscaal graafschap Bergh
stadhouder te Gendringen
x
Liesbeth Steitholz

Dr. Engelbert Hoevel
secretaris van Berculo
advocaat
x
†1695
Richarda Marguerinck

Mr. Otto Hoevel
advocaat-fiscaal
rentmeester en raad van Bergh
x(1682)
Maria Wilbreninck
xx(1694)
Antoinette van Wevelinckhoven
1671-1750

Mr. Oswald Petrus
1700-1769
administrateur van Bergh
x
Maria Buekevoort
±1698-1738

Johanna
x
1764
Franciscus (van) Baustetter
rentmeester van Bergh te Wisch

Mr. Johan.
Nepomucenus
1735-1810
administrateur van Bergh
heer van de Swancborg en de Byvanck
x 1771
Maria Streuff
xx
Johanna Messmecker
xxx(1799)
Adriana van Wambeke
1767-1807

ex 1a

Johanna
1785-1807
x
1803
Mr. H.A. van der Renne
administrateur van Bergh
†1828

Maria
Wilhelmina
1787-1814
x
1810
Mr. L. van Nispen
1790-1872
administrateur van Bergh

Aleida
Catharina
1791-1848
x
1811
Clemens baron Van der Heyden
†1838

ex 2a

Isabella
1804-1879
x
1823
Jan van Nispen tot Sevenaer
1803-1875

Christina
1806-1880
x
1827
Mr. Carel van Nispen tot Pannerden
1807-1870

heer van het Velde later van Stillewald

De relaties van Nispen

Goossens
van den Sande
Hoevel

Legenda

- relaties tot het Huis Bergh
- huwelijken Van Nispen-Hoevel
- de hoofdpersonen van deze publicatie
- relaties Van den Sande-Goossens-Van Nispen